

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»egy nő fejtette meg neki«

KOMORÓCZY GÉZA

»Nem az angol katonák érkeznek felszabadítókként«

EUGENE IONESCO

»Úristen, milyen bolsevista trükkel csempészem majd haza az ifjú osztályharcost Zétény és Petrasov vidékére, osztályárulónak...?«

NICK ELSDORF

Mcmxcii Február

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Infláció? Ugyan kérem!
Itt van elvégre a CSEB-M.

=

Baleset ér? Mit nekem!
Hiszen van már CSEB-M-em.

=

Mindenkit érhet baleset:
Kösse meg hát a CSEB-M-et!

=

Mi nekem a legfőbb csábom?
Meg van kötve már a CSEB-M.
Infláció? Alig várom!
Így térül meg majd a pénzem.

= =

Nagy a nyomor? Ó lala!
nem megy csödbe ma lap:
gondoskodik róla a
Kulturális Alap!

Várag Szabó

Mcmxcii Február

NEGYEDIK ÉVFOLYAM MÁSODIK SZÁM

Nick Elsdorf Fekete tanoda 3

Zavalnij Georgij Arménia = Ararát + Arcah? 7

Rexhep Qosja Az albánok és Európa tegnap és ma 11

Kiss Zsolt Péter Playboy-polgárosodás és divatetika 17

Petri György Versek 24

Eugène Ionesco Jelenet 27

Paul Celan Versek 30

Penn András Másvilág 35

Bodor Béla Hatvannyolcas őszi sanzon 43

Payer Imre Versek 44

Komoróczy Géza Rangjavesztett tudomány 47

Kálmán C. György Elmondok egy viccet 56

Vilém Flusser Képeink 60

Török András Látogatás az öreg hölgnél 63

E számunkat a Merlin Színházban, Vízkeresztkor rendezett DALNOKVERSENY néhány remekével illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. LEVÉLCÍM: 1396 BUDAPEST, POSTAFIÓK 464.

FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ.

CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM,
A MAGYAR SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY ÉS AZ IPARBANK RT.

A CORVINA KIADÓ KÖNYVÚJDONSÁGA:

Three Contemporary Hungarian Plays

Czakó Gábor: Pigs

Géza Bereményi: Halmi

György Spiró: The Impostor

Selected and edited by Albert Tezla

WITH NOTES BY THE AUTHORS

Ára: 520 forint

Kiadványainkat továbbra is kedvezményesen
árusítjuk a **Corvina Klubban**
hétfőtől csütörtökig 12-15 óra között
pénteken 12-14 óra között
a Vörösmarty tér 1. alatt, a II. emelet 201-es
teremben

Fekete tanoda

KÖZEL-NYUGATI LEVÉL

NICK ELSDORF

Hát beléptem az Osztrák Néppártba. Öt esztendeje már, hogy koalícióban kormányzok a szociáldemokratákkal. Ausztria második pártjaként a konzervatív, nemzeti érzelmű, katolikus közép-tereket tömöríttem, de a nagytöke és az alpesi parasztság képviselőjét is büszkén vállalom.

Weniger Staat – Mehr Privat! – hangzik pártom jelszava, mellyel mi, feketék egyszerre mérünk eszmei csapást a túlságosan állambarát – vörös – szocikra és a kék színekben pompázó szabadságpárti ál-liberálisokra. Hiába is igyekeznek ez utóbbiak úgy lefesteni minket, mint a vörösökkel „egy nekem – egy neked” alapon fölosztogatott ország, a *Proporz-System* hasznélvezőit. Sajnos csak kevesen tudják, kivált a szomszédos Kárpát-medencében, hogy pártunk szilárd elvi alapokon áll. Ősidők óta három szellemi forrás táplálja: a kereszténydemokrácia európai értékei, a nemzeti liberalizmus osztrák (értsd: nem-nagynémet) hagyományai és az Alpok népi gondolatvilága. Korszerűen és magabiztosan járjuk az „öko-szociális piacgazdaság” harmadik útját. Kicsit talán unalmasak vagyunk (mondják, enyhén korruptak és provinciálisak is), így lassan már a náciisztikus kékek is megelőznek bennünket a választásokon, bár múltunk dicső, kurzusunk pedig keresztény.

Bevallom, a pártba úgy léptem be (majdhogynem a KISZ-ből), hogy sokáig észre sem vettem. Tagkönyvem máig sincs, tagdíjat se fizettem soha, alapszervi életet nem élek. Egyszerűen csak vagyok. Átmenetileg a császárvárosban veszem a levegőt. A párttól.

Amikor néhány éve megkaptam első ösztöndíjamat, a legközelebbi bank, ahol folyószámlát nyithattam, az Első Osztrák Takarékos volt. Még *von Haus aus* egyetlen labanc autókлубot ismertem, az ÖAMTC-t, hát azonnal beléiratkoztam, tudván, hogy kocsim vonakodva indít ön. A lakás, ahová családomat bekvártélyoztam, Bécs negyedik kerületéből foglalt el súlyos négyzetmétereket. Reggeli kávéhoz a Pesten egyetlen valamirevaló cislajtán lapként ismert *Die Pressé*t majszolgattam. Eltelt némi idő, amíg megtudtam: nemzeti-liberális-keresztény-demokrata-népi szellemiségű intézmények (pártvállalkozások?) szegődtek szolgálatomba. Vezető káderekik zsebében néppárti tagkönyv pihen. Nem úgy, mint ha a pár sarokkal odébb fekvő Länderbankra bízom a pénzem, az ARBÖ-től várom az autómotort, a *Gürtel* túloldalán terpeszkedő tizedik kerületbe fészkelem be familiámat és a néhai *Arbeiter Zeitung*-ot búvom – ezek ugyanis jobbára vörös fennhatóságúak (voltak). Még az ARBÖ sárga angyalai is.

Pogány Mulatschag

Ezek után már faarccal vettem tudomásul, hogy mindkét leszármazottam „fekete” gimnáziumba jár. No nem azért,

mintha a *schwarz* olyannyira illene mondjuk a portörlessel szemben elfoglalt anarchista álláspontjukhoz. Ez egy más, a rendet nagyon is szerető fekete.

Arra gondolsz, nyájas olvasó, hogy alább az itt divatozó kötelező hitoktatáson fogom köszölni a nyelvem? Hát azért sem. Római katolikus illetve evangélikus *Religions* ugyan minden poronty tanul Osztrákiában csekély hatéves korától – amennyiben szülei így kívánják. Ám ha ezek véletlenül gyaurok, gyermekeiket adjonisten helyett heti két lyukasórával ajándékozhatják meg, akiknek még az évnitő és -záró iskolai miséken sem kell ott unatkozniuk. Mindössze a fakeszteret csodálhatják nap mint nap az osztályterem falán. (Waldheim kiakasztása nem kötelező.)

A hitetlen diákok bizonyítványában az *o.r.B.* rövidítés szerepel. Ez – eltérően az ugor-gyaurok esetétől hajdan és majdan – egyszerűen „vallástalant” jelent (*ohne religiöses Bekenntnis*), azaz nem feltétlenül pogány-zsidó szabadgondolkodót. Lemenőim eddigi osztályaiban legalábbis akadt egy (két?) *echt-osztrák* felekezetenkívüli is. Fontosabb ennél, hogy amint a nevelt betölti tizennegyedik életévét, *juventus ventus*, vallásilag nagykorúnak számít és szülője nem kényszerítheti tanintézeti imára. Meg is ugrik hirtelen az ifjú ateisták száma. Dicsértessék.

Nálunk szabad volt a vásár: kinek a pap, kinek a papné – gondoltuk mi, istentelen, de nagy vallási türelmű szülők. Hadd okuljanak azok a gyerekek, egy kis kultúrtörténet rájuk fér, amíg ott ülnek, addig is németül beszélnek hozzájuk – reménykedtünk. Magunkat meg így nyugtattuk: mondd már, legfeljebb deisták lesznek az Elsdorf ivadékok. *O.r.B.* vagytok, de nem muszáj kimennetek, ha bejön a religioznyik – indítottuk őket útnak. Bele is vetették magukat a Bibliába, láthatóan megragadta őket a Közel-Kelet egzotikuma. Egészen addig, amíg rá nem jöttek, hogy egyedül vannak így osztályaikban, mert a többiek szívesebben dobálnak papírgalacsinokat az órán, röhgicsélnek ima közben, és csúfolják az ájtatos hittanárt. Azóta inkább hiányzó leckéiket, mint műveltségi elmaradásukat pótolják a vallásóra alatt. Vagy barátkoznak a folyosón görög-katolikus, mohamedán, sőt buddhista osztálytársaikkal. Ismét vesztett a klerikális reakció. Nem is nagyon bánom, amióta tízéves kisfiam családi körben előadta a magzatelhajtás emélyítően gyilkos-véres részleteit, pontosan úgy, ahogy azt ő az evangélikus „biológiaórán” a hittanítónénitől hallotta. Amikor isten gyermekének az anyaméhben történő módszeres feltrancsrozásához ért, nagyot koppantunk, azután elhallgattunk.

Fekete gimnázium? Netán az egyre sötétebb idegengyűlöltre céloznék, mely előtt az itteni pártok újabban versengve hajtanak fejet? Nos, egy kis sovén lenézéstről időnként gyermekeim is beszámolnak, bár az indulatok – egyelőre – nemigen irányulnak a magyar hon kis polgárai el-

len (fiam osztályfőnökének például így szól kedvenc szillogizmusa: „ha így lazalsz, gyermekem, mész máris a jugók közé”). Az osztrákok persze hallják otthon az édes fater-muttertől a finoman árnyalt nemzeti jellemrajzokat a tutyimutyi csehekről, az ostoba szlovákokról, a mulatósmegbízhatatlan magyarokról (a *Mulatschag*, ne bánkódj, nyájas olvasó, hímnemű főnév az osztrák-németben, nagybetűvel – bizonyos értelmezések szerint két „l”-lel – frandó, névelője: *der*; *ein grosser Mulatschag* a kicsapongás netovábbja a bécsi átlagpolgár dévaj képzetében), no meg persze a késsel a szájukban születő szerbekről, az utálatos fősvény svájciakról, a makarónifaló olaszokról és a pedáns-gőgös németekről, hogy csak a közeli népekről beszéljünk. Ha kisebb nézeteltérés támad a szünetben, a nehezebb tárgyak mellett e sztereotípiák is ott repkednek az osztály légtérben. Viszont alig zsidóznak és cigányoznak a kiskorúak – Közép-Európában már-már illetlen módon. Igaz, ezek a nációk Közép-Európában úgyszintén már-már illetlen módon igen szerényen képviseltetik magukat az alpesi lakosságban.

Persze minek a cigány átok, amikor itt vannak a horvátok? Őket néhány hónapja a szerbek lopták az osztrákok szívébe, hosszas géppisztoly-sorozatokkal. Menekültek is a nők meg a gyerekek fel a békés Ausztriába csapatostul (a szerbek szerint szabadcsapatostul). Nem tudhatták, hogy a bécsi kékek, akik a *liberté*-t szeretik a *fraternité* nélkül hirdetni, mi több, némely földrajzi és etnikai megszorítással, azonnal elkezdik kongatni a vészharangokat, mihelyt lesz egy olyan iskolai osztály az országban, ahol a délszláv diákok száma meghaladja majd a bennszülöttekét. Míg a sajátóban folyt a szócsata az ügyeletes „multikultik” maroknyi csoportja és a tanulóifjúság elszárvosodása miatt aggódó nemzetmentők széles serege között, a tanügyi bürokrácia már döntött is az új oktatási normákról. Eszerint a jövő felévtől kezdve az osztálylétszám, az állami támogatások és a tanterembeosztás meghatározásánál két egységnyi horvát gyermekanyag ér fel egy őshonos csemetével.

Mi, latinerek

Amikor leányomat új középiskolájába frattuk Bécsben, úgy tudtuk, a belváros egyik legjobb humángimnáziumát választottuk – a kettő közül – a számára. Az igazgató, magamfajta pulóveres negyvenes, egyébként zömök hegyipásztor jelenség, temérdek könyv és kompjúter társaságában az asztal alatt térdelve fogadott. Semmi vallásos áhítat, egyszerűen leejtette a ceruzáját. Még feltápaszkodás közben tagloltam az azzal a közléssel, hogy olyan diákok hoztam, aki nem tud deákul – nem úgy, mint itteni kortársai, akik már két éve szorgalmasan deklinálnak és konjugálnak. *Herr Direktor* udvariasan akart elhessenteni. Futólag végigmért, majd a világ legtermészetesebb hangján így szólt: „sajnos az osztrák törvények szerint teljességgel elképzelhetetlen, hogy segítsek, de miért nem viszi a kislányt a zsidógimnáziumba? Az nem állami iskola, ott nem olyan háklisak ezzel a latinnal.” A készséges elutasításnak erre a módjára – bevallom – nem számítottam. Habogni kezdtem valamit arról, hogy nem féljük az istent, meg hogy egyetemes görög-római kultúra..., közben azonban egyfolytában az járt az eszemben, hogy talán mégse kizárólag magyaros a német kiejtésem. (Érdekes volt környezetem reakciója: lengyel katolikus kollégám diszkriminációt orrontván bíróság elé ajánlotta vinni az ügyet; osztrák titkárnőnk kacarászva kérte, magyarazzam meg,

hogyan jött rá egy gimnáziumi igazgató másodpercek alatt arra, amire ő csak hosszú hónapok elteltével kezdett gyanakodni; német barátom úgy vélte, talán Amerikában természetesen hangzott volna a diri úr kérdése; eszes barát-ném rezignáltan csak ennyit mondott: „már megint fekete zakóban mentél kihallgatásra”).

Spongyát az ősköre, nem is őmiattuk idéztem fel a beiratkozás szép emlékét. Hanem inkább azért, mert a jelenet nem ért véget az én döbbenetemmel. Az igazgató bácsi is megszeppent, érzékelvén, mi is szaladt ki a száján. Hű (keresztény)demokrataként tüstént jóvá akarta tenni vétkét, s – megint ösztönösen – távbesszélőjéhez kapott. Na nem, a telefoni gyónást még nem vezették be Ausztriában. „Te vagy az, *Franzl*, hogy szolgál a kedves egészséged?” – érdeklődött felállva a székből, enyhén görnyedt tartásban. Testbeszédéből gyerekjáték volt kitalálni, hogy minisztériumi vagy városközi fölöttesével enyeleg. Éreztem, nagy baj már nem lehet. „Te, van itt egy tehetség, ..., igen, külföldi, most kezdené a latint, tudom, hogy törvényileg ugye..., mondd, nem lehetne mégis kivételesen...?” Nyúlós tanácsalanság a vonal másik végén. „Úgy gondold, hogy esetleg novemberben...?” – hallottam ismét a tisztelettudó igazgatót. „Az mondod, van egy ilyen szabály a különbözetről? Nem tolhatnánk el most az egyszer a vizsgát húsvétig?” – kacintott ki rám a direktor a buzgó tárgyalásból. „Tudod, itt ül...” – ment át suttogásba. „Kedves tőled, kiszthand a kedves feleségednek...” Gondterhelt, de diadalmas ábrázattal tért vissza a mennyország-ból a földre: „talán menni fog, persze egy jó házitanár segítene a dolgon, ajánlhatok egyet?”

E ponton éreztem, nincs szükségem már a német nyelvre, elég, ha dunatáji ösztöneimre (v.ö. II. Rákóczi Ferenc Gimnázium, 1964-68) hallgatok. Néhány hét múlva fiam még feketébb gimnáziumában például így szónokolt az ottani igazgató az első szülői értekezleten (*Elternabend*): „Egy pillanatig se gondolják a kedves szülők, hogy továbbra is elemibe jár a gyermekük. A gimnázium kérem, hivatal (*Amt*), ahol a szolgálati utat (*Dienstweg*) kéretik betartani. Ha van valami óhaj-sóhaj, és a megoldásról a házi-rend (*Hausordnung*) kivételesen nem rendelkezik egyértelműen, tessék először az osztályfőnökhöz (*Klassenvors-tand*) fordulni. Amennyiben az ügy nem nyer elintézészt, az osztályfőnökkel együtt a nevelésvezetőt (*Erziehungsleiter*) kell felkeresni, és csak a legeslegvégső esetben engem. Nevem Professor Doktor XY, Udvari Tanácsos. Egyébként nemcsak hivatal, de szerető család is vagyunk, nagyon számítok a szülői munkaközösség (*Elternverein*) aktív támogatására.”

Tűzriadó és szénszünet

A többiről már a gyerekek számolnak be napról napra. Bejegyzés, intő, „lemész fiam az igazgató úrhoz”, tanári szoba, „holnap jön a tanfelügyelő!”, ülésrend, „mit izegsz-mozogsz már megint!”, pedellus, „a tábla még mindig nincs letörölve!”, tisztaságfelelős, „kicsaplak Bécs összes iskolájából!”, „ki írja föl a rosszakat, amíg kimegyek?”, „köpöd ki azt a rágógumit!”, osztálykönyv... Apropó, *Klassenbuch* – azért érik még az embert meglepetések. „Mi a tanuló első dolga, ha tűz üt ki az iskolában?” – jön haza leányom kaján mosollyal a tanintézetből. S máris közli a hivatalos választ: „megragadja az osztálykönyvet, és kirohan az égő házból, természetesen a tűzriadó-terv által előírt útvonalat követve.” A gimnáziumban szombaton sem

szünetel a tanítás, hétfőre bőséggel adnak föl leckét, aki magol – megél, folytassam?

Leányom új osztályfőnöke, kiugrott pap, a németet és a hittant együtt okítja. Enyhén, ám folyamatosan alkoholos állapotban nevel. Boldogan beszél érthetetlen bécsi táj-
szólásban a külföldi diákokhoz; kedveli, ha karácsonykor a tanulók – egyenként – megajándékozzák; dolgoztatás közben a *Die Pressé*t olvassa fennhangon, miközben a szociálliberális *Der Standard* halovány-vörös papírjáról tesz félre nem érthető politikai célzásokat. Sebaj, demokrácia van: az osztályban a gyerekek közül egyre többen keresik fel az ifjú-szociáldemokraták rendezvényeit. Nem tudom, mi történt az utóbbi időben a lányommal, reggeli zuhanyozás közben mind gyakrabban énekl az Internacionálét. Úristen, milyen bolsevista trükkkel csempézem majd haza az ifjú osztályharcost Zétény és Petrasov vidékére országáruulónak, jobb esetben szakadárnak?

Mégiscsak beteljesült volna általános iskolai orosz tanárom jóslata, aki, ha méregbe gurult, kárpátjai keveréknyelvén így fenyegetett minket: „elkap még titeket a feketelevés!”? Egyszerre állt volna meg az idő a Monarchia mindkét felén? Védetelen a tanonc Lajtán innen, Lajtán túl? Ezt azért nem mondanám. Itt van mindjárt a német nyelv, a maga páratlan hajlékonyságával. Miközben mi annak idején Pesten – iskolai unalmunkat üzendő – olyan szóvicceket csikorgattunk, mint „gazgató”, „osztályfenék”, „kanári szoba”, addig a szerencsés germán ifjaknak szinte ölükbe pottyannak a *schul* – *schwul* (iskolai – buzi) melléknévpár kínálta olyan ínycségeket, mint a *Schwuldirektor*, a *Schwularzt* vagy a *Schwulmilch*.

Gyermekeim boldogan folytatnák a sort. Egyéb örömök is hirtelen eszükbe jutnak. Elsőnek természetesen a szén-szünet, melyet e tájon fennköltén energia-szabadságnak neveznek: ezt az intézményt a jóléti társadalom se tudta lerombolni, sőt, az szilárdította igazán hétnapos össznépi

sítúrává minden februárban. (A szombati tanítás ellen sem a liberális pártok hadakoznak, hanem a vendéglátóipari és idegenforgalmi lobbyk.) Meg itt ez a töméntelen vallási ünnep, ráadásul a hosszabb szünetek után a diák még otthon tölthet egy napot, hogy lélekben fölkészülhesen tanárai ismételt látványára. Nem is szólva az egész he-
tes osztálykirándulásokról, melyeket alpesi síeléssel vagy falusi turizmussal lehet megtörténné tenni. Meg hogy húsz körüli az osztálylétszám, van büfé-automata és nyilvános telefon az iskolában, továbbá – ennek inkább én örvendek – nem a szülő fizeti a krétát és festi ki az osztálytermet. „Csak az a baj, hogy állandóan korcsolyázni cipelnek a tornaórán!” – tör ki a mély kamaszos világfájdalom elsőszülöttemből. „Meg hogy az öcsédet úszásra, teniszezésre kényszerítik...Az meg aztán végképp kibírhatatlan, hogy gyönyörűek (aktuálisak, ingyenesek, az év elején átvehető) a tankönyveitek – teszem hozzá igaz együttérzéssel –, és az a sok fakultatív tárgy, külföldi tanulmányút, belátom, már-már válságos a helyzet...”

Egyébként sem csüggedek. Fekete tanintézetben is előfordulnak vörös és zöld, esetleg egyszerűen jó tanárok; ha nagyon akarunk, bármikor átmehetünk egy liberális-szocdem fennhatóságú iskolába, választhatunk magántanodát, kísérleti iskolatípust, bízhatunk az itt is hetente ismétlődő átfogó oktatási reformokban. Ha egyszer sok pénzünk lenne, valamelyik angol nyelvű nemzetközi gimnáziumba is befizethetnénk kis kozmopolitáinkat. Intézeti titkárnőnk íratta egy ilyenbe a lányát. A gyermek tüstént jóba lett egyik amerikai osztálytársnőjével. Már harmadik esztendeje barátkoztak igen behatóan, amikor Susan először jött hozzájuk látogatóba. Kolléganőmnek e néhány év alatt volt módja megismerni a kis barát nő szüleinek féltett há-
lóságait, kisebb adócsalásait és vallási megingásait is – jóízűen pletykások voltak a kisasszonyok. Susan mégis tudott meglepetést okozni. A koromfekete bőrével...

Bécs, 1992 január

Édes Bóbe, sove unu rónu,
Ja hiqyúil a seljunes Tungstan.
Aqyam fólott Tungstan éj,
Iriqyelnele Kou zoláihék!

NÁDASDY ÁDÁM

A FILMVILÁG

F E B R U Á R I S Z Á M Á B Ó L :

„A kijárat felé indultunk el,
vagy vissza a barlang felé?” –
Grünwalsky Ferenc: *Képeink
története*

„Ki-ki a maga módján apa-
gyilkosságot követett el” –
Interjú Konrád Györggyel és
Makk Károllyal *A cinkos* film-
tervéről

„A romlásnak indult lányka
a gardróbszekrényben,
avagy a **Twin Peaks** titka” –
György Péter írása

„Eliszkol életműve elől” –
Molnár Gál Péter **Greta
Garbó**ról

Arménia = Ararát+Arcah*?

ZAVALNIJ GEORGIJ

Egy kis ország barátai közel legyenek, ellenségei távol – mondotta Machiavelli. Ám nem minden kis államot vesznek körül barátok. Örményország úgy érzi, csupa ellenség veszi körül.

Szomszédai: az örök ellenség státusát élvező Törökország, a majdnem ennyire ellenséges Irán és az örményekkel immár fegyveres harcban álló Azerbajdzsán. Marad még egy rövid határszakasz a grúzokkal, akik viszont szívesen tetszelegnek a Kaukázus vezető erejének szerepében, és így a két ország viszonya, ha nem is ellenséges, legalábbis hűvös. Ez a két ország nemigen számíthat egymás segítségére. Vegyük számításba még a fontos, de nem közvetlen szomszédot: Oroszországot, amelyhez az utóbbi időben egyre ellenségesebb érzelmek fűzik az örményeket. Kétségtelen, az örmények régóta ki kívánnak szakadni a szovjet birodalomból. De az is kétségtelen, ellenségeik közé kerülnének azon nyomban.

Örményországban a demokraták szokták hangsúlyozni az Oroszországgal fenntartandó barátság fontosságát, és a szovjet területek nemzeti mozgalmi közül ők tartottak leginkább a kiszakadástól. Persze az utóbbi időben már mindenki tudta, hogy ez elkerülhetetlen.

A déli szomszéd, Törökország lojálisan viselkedett a muzulmán–keresztény karabahi (és a rá következő általános azeri–örmény) viszály folyamán. Bár féltő volt, hogy Törökország kiáll a pániszlám folyamatok mellett, ez mégsem következett be. A törökök elhatárolták magukat az azeri fundamentalistáktól, a nahicseváni tömeges határátlépések idején lezárták a határt, és kilátásba helyezték a fegyveres erők alkalmazását az azeri határátlépők visszatoloncolására. Törökország eleresztette a füle mellett a szovjet csapatbevonás idején a sebtiben kikiáltott nahicseváni köztársaság segélykéréseit és csatlakozási szándékáról kiadott nyilatkozatát. Ellenezte azt is, hogy az azeri nacionalisták a török nemzeti jelképeket használják. A török magatartást persze kedvezően ítélték meg Örményországban, de az ózdkodás megmaradt.

Törökország szempontjából a Kaukázus legfontosabb országa: Grúzia. Magában Törökországban kb. kétmillió muzulmán vallású grúz él viszonylag zárt tömbben. (Emellett Grúziában összesen kb. 3 millió grúz.) A jó török kapcsolatoknak magában Grúziában is vannak hagyományai: főleg a Nemzeti Demokrata Párt század eleji politikájának örösege ez.

Márpedig a kaukázusi versengés következtében azt, aki a grúzoknak jó barátja, az örmények nem fogják barátságukba fogadni.

Szó sincs arról, hogy az örmények a törökökben fel kívánnák ébreszteni az alvó ellenséget. Hangsúlyozottan tö-

rekszenek a jószomszédi viszonyra. A kapcsolatfelvétel feltétele azonban mégiscsak az, hogy Törökország ismerje el az 1915-ös örményirtást annak, ami volt: népirtásnak. Ez viszont a törököknek láthatóan nehezükre esik: gondolkunk csak a hasonló eredetű görög–török viszályra. „Atatürk nemzeti politikájára”, ahogy a török alkotmány fogalmaz, azért volt szükség, hogy a Dél-Kaukázus távolról sem egynemű területeit hozzávasalja a birodalomhoz. Ezt a nacionalizmust védelmezik azóta a mindenkorai török vezetők – éberrel ügyelve arra, hogy a status quo meg ne sérüljön – hiszen még mindig tartaniuk kell az elszabaduló Kaukázus földindulásától. Ezért oly udvariatlanok és durvák Ankara cselekedetei a stabilitást veszélyeztető pillanatokban, legutóbb például a kurd menekültek esetében.

Az 1915-ös vérengzés az örmény nemzeti tudat nem múló sebe. Örményország nemzeti jelképe, az Ararát-hegy ma Törökországban van. A jelenlegi status-quo természetesen elfogadhatatlan az örmények számára. Az örmény külpolitika a török kapcsolatok felvétele után ragaszkodni fog ahhoz, hogy Törökország hivatalosan ismerje be, mit cselekedett 1915-ben.

A világ közvéleménye egy demokratizálódó, fejlődő és európaizálódó Törökországhoz szokott hozzá, az örmények viszont farkasvérű, erősen felfegyverzett birodalmat látnak benne. Lassú, de kétségtelen dolog a török demokratizálás, ám Törökországban köztudomásúlag a reformok nyugatról haladnak keletre, Örményország pedig éppenséggel a keleti határ mentén terül el. Ami a félelmet ébresztő fegyverkezést illeti: a modern Törökországnak már volt néhány fegyveres korszaka, ezek a második világháború óta meglehetősen szabályos időközönként következnek egymás után. Egy újabb ilyen korszak előérzete szítja az örmény szívek tüzeit: mert most az örmények szívük szerint már holnapra megelőznék a törököket fegyverkezés tekintetében.

Örményország másik szomszédja Irán. Alig mondható szomszédnak: közös határuk nyúlfarknyi. Az örményeket Iránhoz fűződő viszony valamivel melegebb: Irán területén van örmény etnikum (üldözések itt is voltak, de az örményeket itt nem irtották ki mind egy szálig, mint Törökországban). Az iszlám forradalom azonban nem teszi Iránt kellemes partnerré az örmények számára. Az Iránból kiszárgzott pániszlám eszmék képezik az azeri legfőbb ideológiáját. A helyzetet bonyolítja, hogy az iráni Azerbajdzsán veszélyes vonzerő a bakui Azerbajdzsán számára, és ugyanígy vonzza a bakui Azerbajdzsán az iráni részeket, amit viszont Teheránból szemlélnék félve. Nem hiszem, hogy a Nagy Azer rokonszenvesebb lenne Teheránnak, mint a II. világháborúban született iráni vörös Kurdisztán. Ennek ismeretében nem egészen világos, hogy vajon mit is mozdítanak elő azok az állítólagos teheráni propagandamilliók, amelyekről az iráni ellenzék képviselői számoltak be.

* Örmény jelszó. Arcah: a karabahi terület örmény neve. (A szerző ukrán–magyar házasságból született a Szovjetunióban. 1982 óta él Magyarországon.)

Végezetül: Irán az iráni–örmény viszonyt illetően sem egységes ország, és az északnyugati területeken élő törzseknek (közülük a leghíresebb a kurd törzs) különböző viszonyok van az örményekkel. Ez persze leginkább a saját örményeikhez fűződő viszonyt jelenti.

Az azerik etnikailag bizonyos iráni törzsekhez állnak a legközelebb, Örményországhoz fűződő viszonyuk óvatosabb lett, mióta a vérfürdők nyomán bevonultak a szovjet központi csapatok, de a határ menti közösségek továbbra is harcolni küldik fanatikus fiaikat az ősi föld védelmében. Új keletű óvatosságuk a megvert kutya hűségére emlékeztet – meg a jóllakottságra is. Hiszen a pogromok után kialakult helyzet az égvilágon semmit sem változott mind a mai napig: a Karabahban bevezetett katonai közigazgatás tulajdonképpen az azeri elnök egyik helyettesének kezében összpontosul. A szovjet (belügyi) csapatok számtalanszor harcba bocsátkoztak az azerik oldalán – soha az örményekén, sőt: ezeknek a csapatoknak van néhány azerinek tekinthető egysége is.

Szokatlan – vagy az ázsiai részekben talán éppen megszokott és törvényszerű – eredménnyel járt Azerbajdzsánban a katonai erő bevetése. Az eredmény ugyanis az, hogy az azeri ellenzék teljesen letört, és politikailag is visszaszorult. Gondoljunk bele, hogy mennyire más eredménnyel járt mindez a Baltikumban, ahol éppen a januári véres események okozták az orosz ajkú lakosság nagyarányú átállását a függetlenség támogatóinak sorába – a Baltikumban eredendően ez a januári erőszak lehetett az oka a függetlenség kérdésében tartott népszavazásokon a meglepően sok „igen”-nek az orosz ajkú lakosság körében. Ezzel szemben Azerbajdzsánban a többször elhalasztott parlamenti választásokon (végül 1990 őszén került sor rájuk) a kommunisták teljes győzelmet arattak, a véres események idején félmillió tömegeket mozgató ellenzék alig szerzett többet 10%-nál.

Az utóbbi évek gyakori eseménye, hogy a keleti országok közvéleménye a győztes mellé áll, de amint az addigi győztes meginog, elfordul tőle. Nem is csoda, hiszen a polgári szervezethez szintje nagyon alacsony, és a tömegeket viszonylag könnyen manipulálják: felbőszítik, bevetik vagy éppenséggel lecsendesítik. Akik ezt megtehetik – a vezetők és kiváltságosok vékony rétege –, klasszikusan önzöek. Sőt azt mondják, ez a réteg annyira vékony, hogy a vezetők nem is válhatnak le egy következő „második sorral” – így számukra a hatalom monopolizálása nem jelent mást, mint a mindenkorai körülmények és erőviszonyok aláztos kiszolgálását. Arra, hogy a vezetők színváltása miként mozgat meg egy keleti muzulmán országot, Azerbajdzsán nemrég újból példával szolgált.

Az azerbajdzsáni villámgyors és tragikomikus szeptemberi elnökválasztás szemléletes példával szolgál arra, hogy a kommunista vezérek milyen szeléseben tudnak átnyergelni a nacionalizmusra. A népszerűséget kereső Mutalibov (addigi elnök és egyetlen jelölt) az elképzelhető legfundamentalistább hangot ütötte meg Karabah és a „nemzeti föld oszthatatlansága” kérdésében, a nemzeti háborús uszítást állítva kampányának középpontjába. Nyilván feledtetni akarta az ellenzék törvényességi óvását és sztrájkfelhívását. Sikerült neki.

Az, hogy a két köztársaság más és más viszonyban volt a kommunista moszkvai vezetéssel, lehetővé tette a karabahi kérdés rendezését szolgáló tárgyalások elodázását. Persze

azért sem lehetett egykönnyen tárgyalásokba kezdeni, mert a határ menti lakosság immáron második éve vívja magánháborúját. Karabahban a bosszúszomjat bizony már nehezen tudná felváltani a megbékélés.

Örményország és Azerbajdzsán eltérő állásfoglalását az augusztusi puccs napjaiban a két köztársaság konfliktusán kívül egyéb tényezők is befolyásolták, de a konfliktus a puccs alatti viselkedésüknek mégis egyik fő meghatározója volt. Az azeriek Mutalibov szájával annak ajánlották föl hűségüket, akitől fegyveres rendezést vártak a maguk javára, az örmények pedig azzal a hatalommal szemben fejezték ki tartózkodásukat, amelyről nem vártak semmi jót. Tehát: Örményországban nyugtatgatják a katonákat, mérséklék az önvédelmi csapatok tevékenységét, továbbra is kiállnak a demokrácia mellett, és Ter-Petroszjan elnök az „örmény nép különleges érdekeit” emlegeti (nagyon pontos és őszinte fogalmazás ez). A köztársasági parlament szembe helyezkedik a puccsal, és Jelcin oroszai mellé áll. Bakuban eközben ápolják a Kaukázuson túli katonai körzet parancsnokságával meglévő jó kapcsolatokat. Mivel a körzet parancsnoka a moszkvai junta akaratát közvetítette a körzetben fekvő három köztársaság felé, az azeri vezetés támogatásáról biztosította a puccsistákat, és ezzel a lépéssel sikerült az egyetlen olyan köztársasággá válnia, amely elismerte a juntát. Hogy a puccs győzelmét miként rendeződött volna Karabah sorsa, ezek után nyilvánvaló.

Az események nyomán előtérbe – mi több: hatalmi pozícióba – került Jelcin feladata s egyben megmérettetése: Augiász istállóinak kitisztítása. Bizony az egyik legnehezebb feladatot a Gorbacsov által veszélyesen elhanyagolt karabahi konfliktus jelenti.

És lőn, Jelcin próbálkozik is: a sok felhalmozódott probléma közül elsőként Karabahhoz foglalkozik Zseleznovodszkban. Az észak-kaukázusi fürdőhelyen összeül a karabahi válság megoldásával foglalkozó békekonferencia, amelyen megjelennek Azerbajdzsán és Örményország államfői, valamint a védnökök – a muzulmán világ tekintélyének számító Nazarbajev kazah elnök és maga a győztes orosz elnök Jelcin. Azonban kérdéses, hogy mennyire lehet hatásos egy ilyen konferencia – egy olyan elvadult helyzetben, amikor a feleket – különösképp az azeri vezetőket – már kényszeríteni kellene.

Hiszen Mutalibov azeri elnök, aki kiállt a puccsisták mellett, és ezzel kiváltotta Gorbacsov leíró legyintését, sietve közvetlen elnökválasztáson választotta elnökké magát – ezzel a suta, de egyben felhárított lépéssel újra politikai tényezővé lépve elő –, tehát ez a Mutalibov képviselte az azeriket Zseleznovodszkban, legitimitációt nyerve Jelcin és Nazarbajev kézfogásától. Pedig emlékeztetünk arra, hogy a nemzeti önállóság jelképe, ugyanez a Mutalibov nemrég még muszka-vezetőként viselkedett, amikor a szovjet csapatok rendcsinálás céljával bevonultak Bakuba és Szumgaitba...

Akárhogyan is rendelkeznek a zseleznovodszki pontok, azzal tisztában kell lennünk, hogy az egyezmény csupán tűzszüneti megállapodás – a tényleges tárgyalások csak ezek után kezdődhetnek. Mindkét fél megtartja fegyveres erőit, csupán kivonja – ha kivonja – őket a frontvonalból. Az már a jövő nagy kérdése, hogy a (végül is kivonandó) központi csapatok a „divide...” eszközei voltak-e; illetve, hogy a meglévő nemzeti gárdák olyan hathatós elrettentő erőkké válnak-e, melyek visszatartják a fele-

ket a fegyveres támadásoktól. A legnagyobb nehézség jelenleg egyébként az, hogy nincs mód a harcok alatt szenvedett károk törvényes orvoslására (például az előzőtt örmények ügyének megoldására). Sajnos úgy tűnik, hogy békét lehet kötni, ám megbékélést teremteni lehetetlen. Legalábbis a megfogalmazott kölcsönös megegyezés alapján, az egyik fél (leigázással felérő) kényszerítése nélkül.

Amennyiben valahára mégis tényleges tárgyalásokra kerülne sor, nyilvánvaló, hogy az örmény tárgyaló fél első pontja a vérengzések népiértésként való elismertetése lesz, ami nem fog hasznára válni sem Karabah Örményországhoz csatolásának, sem általában a tárgyalások előmenetelének. Szó sincs arról, hogy ne a legmocskosabb események történtek volna Bakuban vagy Szumgaitban, de kétségtelen az is, hogy a tárgyaláson egy ilyen előzetes feltétel tulajdonképpen meghunyászkodást követel az azeriktől.

Nagyon fontos figyelembe vennünk azt is, hogy '90 nyarán az örmények úgy döntöttek, erősek lesznek, és így érvényesítik igazukat. Hasonló felfogás ez Izrael államéhoz. Izraelben úgy tartják: a történelemben rengeteg üldöztetés érte a zsidókat, és ők a római-zsidó háború óta sosem tanúsítottak eltökélt fegyveres ellenállást. Izrael zsidóihoz hasonló módon újabban az örmények is egyre többször válnak néma üldözöttekből üldözőkké. '90 nyarának határ menti összecsapásai során már gyakran az örmény fegyveresek voltak a behatolók. Bizonyos körzetekben a háborúskodás rég túllépett az örmények önvédelmén, és leginkább vérbosszúra emlékeztetett. Ezekkel az eseményekkel az ÖÖM (Örmény Össz nemzeti Mozgalom) vezetői nem válhattak nyilvánosan közösséget. A fegyveres csoportok harmada kikerült az ÖÖM ellenőrzése alól. A legnagyobb rebelleseknek két fegyveres csoport számított: az „Örmény Nemzeti Hadsereg” és a „Nagy Tigrán”. Ezek a csoportok egyre súlyosabb konfliktusba keveredtek az ÖÖM-mel. A dolgok már egy parlamenti képviselő halálát is okozó lövöldözésekig fajultak. A rebellis katonai szervezetek vezetőit letartóztatták. Ám a szélsőséges fegyveres csoportok nem hagytak föl annak bírálatával, hogy az ÖÖM – úgy mond – monopolizálta a politikát. Nem kívántak lemondani függetlenségükről, mondván, nem óhajtanak az ÖÖM fegyveres milíciájává válni. Hasonló vádak hangzanak el az örmény kis pártok, köztük a három emigráns örmény párt részéről is. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a moszkvai puccs előtt a jereváni parlamentben valójában egyensúly volt az ÖÖM és a kommunizmus között, akkor beláthatjuk – az örmény politikát a hajthatatlan szélsőséges szervezetek, vagy a spektrum másik oldaláról, a kis pártok rángatják. Majdnem úgy, ahogyan a knesszetben történik.

A tavalyi őszi hónapoktól kezdve a karabahi és az azeri határ menti konfliktus újra kieleződött. Amennyiben a dél-libanoni párhuzammal élünk, úgy az örmények szerepe a síita Amal harcosaiéhoz hasonlítható – behatoló támadásokkal zaklatják az ellenséget, a katonák pedig az ő falvaikban végeznek tisztogatást.

Az örmények részéről azonban újabb szereplő is bekapcsolódott idén tavasszal a harcokba – történetesen az örmény rendőrség. Joggal féltve a szovjet hadsereg nagyszabású igazoltató akcióitól önvédelmi szabadcsapataikat, az örmények visszavonták őket néhány kilométeres mélységben az ország belsejébe, mivel viszont a rendőrség az egyetlen – szovjet értelemben is – hivatalos fegyveres testület (a hivatalosság itt furcsa fogalom – a szovjet egyenruhát és a szovjet vezetés elismerését jelenti, hiszen az örmény törvényhozás saját határozatában az önvédő csapatokat is le-

gitimálta), amely az örmény parlament ellenőrzése alatt áll, ezért rendőröket küldtek a határvidékre, remélve, hogy szovjet egyenruhájuk megvédi őket a szovjet belügyi csapatoktól. Nem így történt – a tavaszi akciók folyamán szinte csak rendőrök estek el a szovjet hadsereg golyóitól, vagy kerültek – mindmáig tartó – fogságba. Ezen a kétséges sikerén túl a hadsereg akciói más eredménnyel nem jártak – a felfegyverzettség fennáll, a portyák folytatódnak. Az örmény fegyveresek, miután rájöttek, hogy nem tudnak nyerni, egyre inkább önfeláldozásukat és hajthatatlanságukat hangsúlyozzák...

Örményország legbékésebb kaukázusi szomszédja Grúzia, a két állam vetélkedése azonban hagyományos. Szó sincs arról, hogy viszály dúlna Grúzia és Örményország között, de a segítőkészség nem túl nagy. „Nem szállunk harcba visszahódítani az ő Karabahjukat” – így a grúzok. „Birodalom a birodalomban”, „még maguk sem döntötték el, mit akarnak” – így az örmények. Ezek tehát azok az indoklások, melyekkel a hűvös viszonyt magyarázzák. Kétségtelen tény, hogy Grúzia maga is afféle kisebb birodalom, melyben sok nép lakik. Köztük nagyon sok örmény. És a két nagy viszálykodó grúz politikai tömb közül az egyik igazán barátságatlan a nemzetiségekkel szemben – pontosabban: meg kívánja mutatni, hol is a nemzetiségek helye Grúziában. Ez a tömb a választásokon kiütéses győzelmet aratott „kerakasztal” – amely a választások után mérsékelte magát, de mégis belekeveredett néhány nemzetiségi konfliktusba, vezére, Gamszahurdia elnöké választása után lassacskán feladva kiegyensúlyozottságát, komoly (többek közt nemzetiségi) feszültségek góciává tette Grúziát. Érthető mindezek fényében az örmények tartózkodása.

Ha ilyen módon pillantást vetünk Örményország szomszédaira, mindenütt hűvös vagy ellenséges érzelmekkel találkozunk. Furcsamód Örményország egyetlen barátja a szélesen vett térségben Bulgária, e barátságot még a régi közös oszmán ellenség pecsételte meg, amellyel bolgár földön harcolt a múlt században a legnagyobb örmény nemzeti hős, Andronikosz.

Az örmények mostani külpolitikai törekvései az örménység ellen elkövetett bűntettek elismertetésére irányulnak. Úgy tűnik, az örmények is pályáznak a zsidók által kisajátított mártírnemzet tisztségére. A két diaszpóra már össze is csapott e kérdésben. Egyes befolyásos zsidó csoportok ugyanis ezeket az örmény próbálkozásokat rossz szemmel nézik, így amikor legutóbb az amerikai honatyák elé került az a tervezet, mely népiértésként bélyegezte meg az 1915-ös vérengzéseket, az amerikai zsidó lobby megakadályozta elfogadtatását.

Nem készültünk föl eléggé – mondják az örmények, és az ígérik, hogy nem fognak több hasonló baklövést elkövetni, máskor majd nagyon alaposan készítik elő a törvénytervezetet. Az örmény lobby állítólag rendkívül erős, talán van olyan erős is, mint a zsidó. A kötélfűzésnek bizonyára még nem szakad vége; a következő évek izgalmas versenyt ígérnek.

Persze nem mindenütt elég szervezett az örmény diaszpóra. Leggyengébb pontjai éppen a környező szovjet és kelet-európai területek, ahol az anyaország befolyása rendkívül csekély. Az örmények nagyon büszkék más népek kultúrájában játszott szerepükre, és a mostani összefogást és megszerveződést – melynek egyelőre csak első kísérleteit látjuk –

erre kívánják alapozni. Saját szerepük értékelése néha persze elég furcsa dolgokban is kifejeződik – tudniillik, hogy az örmények teremtették volna meg valamely nép kultúráját –, így köztudomású, hogy örmények építették Tbiliszit vagy akár Bakut, hogy a kisebb városokról ne is szóljunk.

Az viszont állítólag nem egészen bizonyos, hogy Jézus örmény volt.

Ami a jövőbeni politikát illeti: Örményország, szintúgy mint Izrael, sosem fog elszakadni a Nagy Fehér Szomszéd befolyásától – ami itt is egy-

szer Oroszország, másszor Amerika. A kötődés a későbbiekben mindkét államhoz az ottani lobbyk izmosodásával arányosan nőni fog. Ámbátor, az egyik Fehér Szomszéd szeretete távolról érkezik, a másik – az orosz – szeretetéből pedig félő, hogy ingadozásuk miatt kiestek az örmények. Ugyan végül aláírták az agyonrágcsált és szinte semmit sem érő gazdasági egyezményt, és így a régi Szovjetunióból fennmaradó „Szuverén Szövetség” fenntartói közt tudhatják magukat, ám az elemzők szerint e lépésük túl későn jött ahhoz, hogy megkapják érte Karabahot. Amint ez beigazolódik, az örmény politikának szembe kell néznie azzal, hogy – az eddigi szóhasználatától eltérően – vajon létezik-e Örményország az Arcah és az Ararát nélkül.

Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kulturális Alap
(Davaras Ferenc - Csuhás István)

Kisre szorosan

1) Ki-vül szép nagy a ka-lap,
2) Ha fe-je-m-re fel-te-rem,
be-lül úgy hív-ják: A-lap, még-pe-dig-én kul-tú-ra-lis,
hoz-zá sü-köl a fe-je-m, de hát ké-re-m, sem-mi p-ész,
egy-re ki-sobb u-gye már-is, u-gye már-is, egy-re ki-sobb
ki-csi fej-én van sok ész, van sok ész, ki-csi fej-én
u-gye már-is
van sok ész
poco rit.
E f f f f

Az albánok és Európa tegnap és ma

REXHEP QOSJA

Az albánok Kelet és Nyugat között

Az albán népet a földrajz Európához kapcsolta, a történelem hosszú ideig elválasztotta tőle. Noha földrajzi fekvését illetően Európa, történelmileg viszont sokáig kénytelen volt Ázsiához tartozni. Az albán népnek, mint a Balkán egyik ősi népének a történelme nagy történelem Kelet és Nyugat között, amit a Kelet a Nyugat miatt, a Nyugat pedig a Kelet miatt tett tragikussá. Akik a földrajzot ismerik, azt mondják, hogy szerencse, akik viszont a történelmet ismerik, azt mondják, hogy szerencsétlenség a Balkán-félszigeten élni. Ha a földrajz még nem is bizonyította kellőképpen az első állítást, a másodikat sokszorosán bebizonyította a történelem, és nem csupán az albán nép történelme. Népek, amelyek kipróbálták, milyen az élet a kontinensen, ki akarták próbálni a tengerpartot is, amelyek pedig a tengerpartot próbálták ki, a kontinenst is ki akarták próbálni: népek, amelyek a Nyugatot akarták elfoglalni, és népek, amelyek a Keletet akarták elfoglalni; erős népek, amelyek meg akartak gazdagodni, és gazdag népek, amelyek bizonyítani akarták, hogy erősek is, gyakran találkoztak egymással a Balkánon, az albánoknak és szomszédaiknak elhozták a maguk hitét és világnézetét, a maguk szokásjogát és gondolkodásmódját. Mindezek a népek, amelyek a balkáni égbolt alatt megállapodtak, ki hosszabb, ki rövidebb időre, választás elé állították az albán öslakókat: lelki és kulturális identitásuk megőrzése vagy elvesztése, szabadság vagy rabság, az élet vagy a halál kényszerű választása elé.

Az albán nép, amely egy ilyen útkeresztelés mentén él, ahol ellentétes földrajzi irányokba elindult, de azonos hódító célokat követő népek ütköztek össze egymással, ahol két nagy civilizáció, a kereszténység és az iszlám civilizációja találkozott, ahol egymással kibékíthetetlen politikai és gazdasági érdekek fonódtak össze, az albán nép kipróbálta, valójában mit is jelent két világ határán élni anélkül, hogy e kettő közül bármelyikkel folyamatosan érintkezett volna, tulajdonképpen hol az egyikkel, hol meg a másikkal érintkezve. A kereszténység nyugati típusa és keleti típusa, az iszlám mint a lakosság túlnyomó többségének a hite; a nyugati racionalizmus és a keleti fatalizmus; a nyugati életforma és a keleti életforma – mindez az albán nép kultúrájának kettős jellegét tanúsítja, ahogyan drámai történelmi léte is Róma, Bizánc és Isztambul peremén, ezek lelki és kulturális, politikai és katonai imperializmusának a nyomása alatt. Ez azt jelenti, hogy az évszázadok folyamán

az albán nép nem is egyszer felhagyott az európai orientációval, mivel a keleti orientáció hatalma alá került.

Az albánoknak Európától való eltávolodási, illetve Európába való visszatérési ideológiái a következők: iszlám vallási ideológia, albán nemzeti ideológia, kommunista politikai ideológia és demokratikus ideológia.

Az iszlám vallási ideológia

A földrajz ugyan Európához kapcsolta, de az albán nép első ízben a 15. században, a török megszállás következtében arra kényszerült, hogy elszakadjon Európától. Az Oszmán Birodalom falat emelt az albánok és Európa közé, elsősorban az iszlám vallási ideológiával, mint saját állami ideológiájával. De nem csupán ezzel. A török rabság súlyos károkat okozott az albán nép természetes fejlődésének: elszakította addig kiépített kapcsolatait Európával; megváltoztatta az irányt, amit addig követett; felrúgta életritmusát, amit korábban kialakított. A török rabság, ami úgyszólván minden tekintetben elszakította Európától, a továbbiakban minden területen késleltette az albán nép fejlődését – anyagi, gazdasági, kulturális, civilizációs, urbanizációs területen. Más hit, más törvénykönyv, más erkölcsi alapelvek, más életmód, ami nem fért össze a nép hitével, szokásaival és életmódjával, súlyosan veszélyeztette az albán nép lelki és kulturális identitását, ami egyrészt a hazai patriarkális kultúrára, másrészt pedig a klasszikus római kultúrára és a kereszténységre épült. Az albán nép semmilyen tekintetben sem békélt meg azzal a ténnyel, hogy elszakították Európától; ennek bizonyítékai a Szekenderbég vezetése alatt vívott harcai, az egymást követő törökellenes felkelések és a gazdag kulturális alkotó munka. Noha több oka is volt azoknak a háborúknak, amelyeket Szekenderbég 25 éven át folytatott a török hódítók ellen, az egyik ok kétségtelenül és nyilvánvalóan a közös európai gyökerek megőrzése volt. Mivel az európai természeti, civilizációs és kulturális környezetéből való erőszakos kiszakítását úgy éli át, mint lelki és kulturális identitása elvesztésének kockázatát, az albán nép teljes erejéből szembefordul a török rabsággal, évszázadokon át, amíg ez a rabság tart, de a legsikeresebben éppen az anyanyelvével, a kultúrájával és az irodalmával küzd ellen. Az olasz *Rinascimento* eszméinek a beáramlása a 15. és a 16. században, és a racionalizmus meg a felvilágosodás eszméinek behatolása a későbbi évszázadokban, a kereszténység szent könyveinek lefordítása, a latin betűs írás, *Buzuku*¹, *Budi*², *Bardhi*³, *Bogdani*⁴ munkássága – mindez vi-

REXHEP QOSJA (olvasd: Rédzsép Tyószja; született 1935-ben) koszovói albán próza- és drámaíró, kritikus és irodalomtörténész, az albán nemzeti megújulás némiképp archaikus apostola.

1. Gjon Buzuku, az 1555-ben megjelent első nyomtatott albán mű, a Missale fordítója.

2., 4. Pjetër Budi és Bogdani, albán bibliafordítók.

3. Frano Bardhi, a *Dictionarium latino-epirotium* (1626) szerzője.

lágosan beszél arról, hogy az albán nép akkor is Európa akart maradni, amikor Kelet kényszerült lenni. Valamennyi törökellenes harcának, a kapával vívott harcoknak és a tollal vívott harcoknak a célja annak a falnak a ledöntése volt, ami Európától elválasztotta. De az Európához való visszatérésre irányuló erőfeszítéseinek legragyozóbb bizonyítéka az Albán Nemzeti Újjászületés.

Az albán nemzeti ideológia

Az albánok a 19. században térnek vissza az európai politikai és kulturális színtérre, amelyről a török hódoltság kiszakította őket. Az *Albán Nemzeti Újjászületés*, mint általános hazafias, politikai, szellemi és kulturális újjászületés, valóban az albán nép visszatérését jelenti az Európai civilizáció haladó áramlatába. Európa kultúrája, civilizációja, társadalmi eszméi a nép legfelső rétegének, az értelmiségnek az eszményképeivé válnak. A nemzeti újjászületés olyan mozgalom, amit a nemzeti ideológia hat át, de ami ugyanakkor ez utóbbinak a meghíltje is. Magának a népnek a kulturális és erkölcsi hagyományaira épül, de ugyanakkor a felvilágosodás és a nagy francia forradalom filozófiai és demokratikus eszméire is. Nemzeti felszabadító mozgalom ez, de demokratikus is, és ez a kettős jellege tükröződik abban az irodalomban is, amit az újjászületés írói alkotnak, főként *Sami Frashëri* „*Mi volt Albánia, mi ma és mivé lesz?*” című munkájában, ami ennek a mozgalomnak a nemzeti és demokratikus programja. Az albán nép életére borult hosszú és sötét török éjszaka súlyos nemzeti, politikai, társadalmi és gazdasági következményei fékezésképpen hatnak az albán újjászületés nemzeti ideológiájára, de megállítani nem tudják, mivel a nép történelmi érdekeit képviseli. Bármennyire fékeztek is ezek a következmények, és nemcsak a 19. század folyamán, azaz a függetlenség kikiáltása előtt, hanem a két világháború között, azaz a függetlenség kikiáltása után is, az albán nemzeti ideológia bizonyul a leghatékonyabbnak a nép politikai és szellemi életében, egészen a második világháború végéig, mivel a nemzeti újjászületés programja csak részben valósult meg 1912-ben, illetve 1945-ben.

A kommunista politikai ideológia

Bár az Albán Nemzeti újjászületés visszatéríti az albán népet Európa politikai és kulturális színterére, a második világháború után másodszer is elszakítják Európától. Az iszlám után, ami vallási ideológia volt, most a kommunizmus, egy másik, ezúttal politikai, de szintén kívülről jött ideológia távolítja el az albán népet Európától egy olyan időben, amikor az iszlám távolító szerepe már megszűnt, nyugati eszmei tartalmától függetlenül, és főként európai elterjedésétől függetlenül, a kommunista politikai ideológia az albán nép életében Nyugat-ellenes ideológiaként ölt testet, mindenekelőtt azért, mivel az általa sarkallt külpolitika révén az albán államot politikailag is, gazdaságilag is hosszú időre elválasztja Európától. Korábban az albán népnek semmilyen kapcsolata sem volt a központtal, ahonnan ez az ideológia érkezett: Oroszországgal, mivel nem is lehettek vele kapcsolatai. Ha tekintetbe vesszük, hogy a kommunista ideológiával, vagy talán éppen miatta nem sikerült elérni a második világháborúban a nemzeti ideológia célját, a nemzeti egységet; hogy súlyos igája alatt jelentősen összezsugorodtak a nemzeti kulturális hagyományok és a mai albán kultúrát megfosztották az

európai kulturális hagyományoktól; hogy a művészi és a tudományos alkotó munkában súlyos korlátozásokat vezetett be a gondolkodás és a kifejezés szabadságában; hogy a politikai és az állami életben az emberi jogok és az emberi szabadság súlyos és sorozatos megsértésével valósult meg – üldöztetésekkel, bírósági perekkel, bebörtönzésekkel, tömegsrokokkal, egymást követő likvidálásokkal; hogy elszegényítette az eszméket, az eszményeket, az értékeket, a nemzeti ideológia alkotó összetevőit, mivel ezt az ideológiát hosszasan alárendelte az internacionalizmusnak nevezett absztrakt ideológiának; hogy miatta az ország gazdasági fejlődése és az albán életszínvonal messze elmaradt Európa gazdasági fejlődésétől és életszínvonalától; hogy a jugoszláviai albán népességet kiszolgáltatta a sovinszta nagyszerb politika veszélyének – ha tehát tekintetbe vesszük mindezeket a következményeit, akkor megértjük, hogy a kommunista ideológiát az albán történelem színteréről miért kísérik végső útjára minden gyászbeszéd és végtisztesség nélkül.

A demokratikus ideológia

A kommunista politikai ideológiának a kivonulása az albán történelem színteréről úgy megy végbe, hogy időközben az albán nép újra visszatér Európa politikai és kulturális színterére, hogy megindul a demokratikus újjászületés, ami Koszovóban a '80-as évek elején, Albániában pedig a '80-as évek végén indult útjára. Olyan történelmi folyamat ez, amit a szabadságeszmék hatnak át, a szabad, a demokratikus élet eszményképe az egész albán földön, Koszovóban pedig a nemzeti függetlenség eszménye. Érthető tehát, hogy az a demokratikus újjászületés, amit ma az albán nép átél, miért találkozik számos ponton a 19. század második felében kialakult *Albán Nemzeti Újjászületés* mozgalomával. Akkor is és most is a nemzeti függetlenség és a demokrácia képezte és képezi a nemzeti érdekek szerves részét. Akkor is és most is az értelmiség jelentette és jelenti azt a társadalmi réteget, amely felveti a demokratikus és egyúttal hazafias követeléseket, valamint az ifjúság jelenti elsősorban azt az erőt, amely ezek megvalósítására erőfeszítéseket tesz. A demokratikus eszmék, vagy mondjuk inkább így: a demokratikus és a hazafias eszmék, amelyek a mi életünkben a jelenlegi demokratikus újjászületést megihlették, a szellemi tevékenység területén mutatkoznak, ahol leleplezik, sőt nemcsak leleplezik, hanem el is ítélik az emberi jogok mindennemű megsértését, bírálják a lelkiismereti, a gondolati és a szólásszabadság mindennemű korlátozását. De az albán demokratikus újjászületésnek a legnagyobb lendületet az a szellemi tevékenység adja, amely egyrészt leleplezi Szerbia elnyomó, sovinszta és nagyhatalmi politikáját Koszovóban, másrészt pedig védelmébe veszi az albán nép törvényes önrendelkezési jogát. Ez azt jelenti, hogy a Balkánon a megoldatlan albánkérdés, valamint az albánok emberi jogainak és egyéni szabadságának megsértése az egész albán politikai térségben – ez képezi a mai albán demokratikus mozgalom ideológiájának mozgósító tartalmát.

Az Albán Nemzeti Újjászületés ideológiája egy keleti állam – mint Törökország volt – rabsága alóli felszabadulás ideológiája, illetve a védekezés ideológiája volt a balkáni szomszédok hódító politikájával szemben, amelyek a kelet-európai civilizációhoz tartoznak, mint Szerbia. A mai albán mozgalom ideológiája is a védekezés ideológiája, egyrészt a szerb elnyomással szemben, másrészt pedig az egy-

párti totalitarizmussal szemben, ami megint csak Európa keleti részéből jött. Miként a nemzeti újjászületés idején, most is, demokratikus újjászületésünk korszakában, arra törekszünk, hogy lerázzuk magunkról az Európától való eltávolodásunk következményeit, visszatérve Európához. Miként a nemzeti újjászületés idején, ugyanúgy ma is érezhetjük: valahányszor távolodni kényszerülünk Európától, Európa is távolodik tőlünk, sőt – egyáltalán nem panaszkodunk – még jobban eltávolodott tőlünk, politikai és gazdasági elkülönülésbe taszítva bennünket. Európától a második világháború utáni eltávolodásunk mérlege most készül, de a török hódoltság miatt bekövetkezett eltávolodásunk következményeinek mérlege régen elkészült már, noha ennek az elszakadásnak a tragikusan drága árát még ma is fizetjük.

Miért mondhatjuk ezt?

Az albánok és Európa igazságtalansága

Azzal, hogy eltérítette az albán történelmet az európai történelmi fejlődés irányából, azzal, hogy az albán kultúrát elszakította a hazai kulturális hagyományoktól, a török hódoltság lesz az oka annak, hogy az albán nép sok történelmi időt veszít, hogy fejlődésében visszamarad, hogy késve érkezik a balkáni tárgyaló asztalokhoz, amelyek mellett az ő sorsáról döntöttek, az albánok életében jelentkező valamennyi következményével okozója lesz annak, hogy Európa hol érdeklődés nélküli, hol jóakarattal nélküli, hol pedig igazságtalan magatartást tanúsít az albán nép iránt. Sajnos, sok adat van arra, hogy az európai politika és diplomácia ilyen magatartást tanúsított.

A keleti válság kezdete után az európai nagyhatalmak olyan magatartást tanúsítottak az albán nép iránt, mintha nem is lenne európai nép, részben a mesterséges egyensúly miatt, ami az albánokat feláldozta balkáni szomszédai hódító törekvéseinek, de azok miatt a vallási előítéletek miatt is, amelyek megmaradtak Európában. Az albán értelmiségiek követelésére, hogy ismerjék el népünk jogát ahhoz, hogy – amint mondták – „beléphessen a nagy európai család körébe, amihez tartozunk” –, a nagyhatalmak azzal válaszoltak, hogy még azt is megtagadják, hogy elismerjék, hogy egyáltalán léteznék egy albán nemzet, amelynek meg kellene engedni, hogy saját nemzeti állama legyen! Nem voltak készek megadni az albánoknak is azokat a jogokat, amelyeket elismertek a görögöknek, a románoknak, a szerbeknek és a montenegróiaknak. Európa, amelynek az albánok iránt tanúsított érdeklődése pusztán nyelvi, etnográfiai és folklórérdeklődésre korlátozódott, nemcsak készséget nem tanúsított arra, hogy befogadja körébe az albánokat, hanem még arra is készen állt, hogy az Ottomán Birodalom határain belül halálra ítélje az albánokat. Még nem lehet teljes biztonsággal megmondani, miért viselkedett így Európa az albán néppel: mert így akarták a nagyhatalmak érdekei; vagy mivel nem lehetett kitérni Oroszország nyomása elől, amely a pánszlávizmus nevében a gazda szerepét játszotta Szerbiában és Montenegróban, vagy mivel tényleg nem tett különbséget vallás és nemzetiség között, és ezért az albánokat a törökökkel azonosította. Ugyanakkor elmondható, hogy a nagyhatalmak (Franciaország, Anglia, Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia) végignézik azokat az igazságtalanságokat, amelyeket a balkáni királyságok a 19. században és a 20. század elején az albán nép rovására elkövetnek. Egyetlen szó nélkül nézik végig Dél-Szerbiában az albánok irtását

az orosz–török háború, illetve a szerb–török háború idején 1877–78-ban; egyetlen szó nélkül szemlélik, sőt ők maguk kezdik meg az etnikailag albán területek feldarabolását a berlini kongresszuson 1878-ban; egyetlen szó nélkül szemlélik, amikor a balkáni háborúban Szerbia és Montenegro albánlakta területeket foglal el; egyetlen szó nélkül nézik végig a szerb és a montenegrói hadsereg pusztító hadműveleteit az albán lakosság ellen 1912–13-ban, Szerbia katonai-rendőri büntetőexpedícióit Koszovóban a két világháború között, szerbek és montenegróiak tömeges betelepítését Koszovóba, és azoknak az albánoknak a végtelen karavánját, akiket Szerbia arra kényszerített, hogy kivándoroljanak Törökországba; az albánok legelemibb emberi és nemzeti jogainak és egyéni szabadságának megsértését a Jugoszláv Királyság katonai-rendőri uralma alatt! Szemet hunynak a Szerb Kulturális Klub 1937-es terve fölött, amely a koszovói, a macedóniai és a montenegrói albánok kiirtására irányult. Hallgatólagosan hozzájárulnak a mohamedánok (albánok) kitelepítéséről 1938-ban kötött jugoszláv–török egyezményhez.

Ha minden ilyen magatartás meg is mutatja, milyen érzéketlenül szemlélte Európa az albán nép szenvedéseit, ennél sokkal többet árul el az a politika, amit Európa az albánlakta területek kérdésében folytatott a berlini kongresszuson (1878), a nagykövetek londoni konferenciáján (1912–13) és a párizsi békekonferencián: azt mutatja, hogy Európa nem habozott cselekvőleg részt venni az albán nép drámájában, ami a földrészt legnagyobb nemzeti drámájává válik, azaz az albánlakta területek feldarabolásában. A 19. század második felének és a 20. század első felének Európája, amelyen – igaz – súlyos erkölcsi sebeket ejtettek az erős politikai ellentétek, sok albánnak elegendő és folyamatos okot szolgáltat arra, hogy mélységesen elkeseredjék Európa igazságtalansága és erkölcei miatt, hogy ellenséges indulatokat tápláljanak Európa politikája s igazságszolgáltatása iránt.

Európa megtagadja az albánoktól az etnikai jogot mint olyan természetes jogot, amelynek az alapján megalakultak a földrészen a nemzeti államok vagy éppen megalakulóban voltak; megtagadja tőlük az önrendelkezési jogot mint azt a jogot, amit elismert Európa nemzeteinek, amelyek a 19. században vagy a 20. század elején megalakították a maguk nemzeti államait; megtagadja az államalakító többség jogát, mint olyan jogot, amelynek az alapján a földrészen megrajzolták az országhatárokat. Mindezt Európa mind a három tanácskozáson megtagadta az albánoktól: Berlinben, Londonban és Párizsban egyaránt. Ezért az albán állam határai valójában csak az albán nép fél államának és az albánlakta területek felének a határai; noha sehol sem léteznek tökéletes határok, az albán határok a legfurcsábbak, a leglogikátlanabbak, és ezért a legigazságtalanabbak is a világon. És ezek a határok azért ilyen logikátlan és igazságtalan határok, mivel meghúzásukkor Európa súlyosan megszegte saját jogi és politikai alapelveit, megsértette az albán nép jogait, és megövtá vendéceinek, Görögországnak, valamint Oroszország védenecinek, Szerbiának és Montenegrónak az érdekeit. Az albán nép etnikai joga fölé helyezte a politikai és a mesterséges egyensúly érdekeit, az albánoknak az élethez való természetes joga fölé helyezte a történelmi halálhoz való jogukat; Európa az albánok etnikai, természetes és morális, végső soron történelmi joga fölé helyezte a háború győztesének a jogát, azaz az albánok újabb megszállóinak a jogát. Ily módon megszegve saját jogi és erkölcsi normáit, és ezáltal tu-

lajdonképpen megszegve saját civilizációjának az alapelveit is, Európa nagy történelmi igazságtalanságot követett el, amit jogilag soha nem is próbált megindokolni, mivel nem is lehet megindokolni. Ime néhány ezek közül az igazságtalanságok közül: abból a körülbelül 85 000 négyzetkilométernyi területből, ami az albán etnikai tömböt képezi, amelyen az albánok a kizárólagos lakosok vagy az abszolút többséget alkotják (54 000 négyzetkilométer) és a peremövezetből (31 000 négyzetkilométer), ahol az albánok a lakosság felénél kisebb arányban laknak, Albánia mindössze 28 000 négyzetkilométert kap meg, a többi részt pedig Szerbiának (körülbelül 21 000 négyzetkilométert), Montenegrónak és Görögországnak adják. Abból az 1 552 000 lakosból, akik abban az időben az albán etnikum területén éltek, 740 000 albán és körülbelül 5 százaléknyi más nemzetiségű lakos marad Albánián belül, az Albánia területén kívül rekedt albán földön pedig 822 000 ember él, akik közül 622 000 az albán és csak 180 000 egyéb nemzetiségű. A peremövezetben, Albánián kívül reked további 190 000 albán. Szerbiának adják Koszovót és Dukagjint, ahol a lakosságnak mindössze 5 százaléka volt szerb; Szerbiának adják a következő városokat: Gjakovát és körzetét, ahol egyetlen szerb sem élt; Peját és körzetét, ahol körülbelül 45 000 mohamedán albán között körülbelül 400 pravoszláv élt; Ohrit és környékét, ahol (1866-ban) körülbelül 105 000 mohamedán hitű, azaz albán lakos, és körülbelül 20 000 keresztény élt, Dibrát 26 000 mohamedán albánnal és 2000 kereszténnyel, és további városokat vagy vidékeket, amelyeken vagy egyáltalán nem is éltek szerbek és macedónok, vagy pedig a nagy többséget az albánok képezték. Montenegrónak olyan területeket adnak, amelyeken egyetlen montenegrói sem élt, mint például Hoti és Gruda, Plava és Gucia, korábban pedig Ulqin és egész környéke! Görögországnak adják Camëri albánlakta területeit egészen Prevezáig, amely területeken az albánok képezték a lakosság abszolút többségét. Európa a nagykövetség londoni konferenciáján Albánia szomszédainak adja a legtermékenyebb albán földeket, a lakosságot tápláló síkságokat és az e síkságokat öntöző folyók forrásvidékét! A határok elvágják a városokat a hegyvidéktől, amely mezőgazdasági terményekkel látta el őket, és elvágják a hegyvidéket a városoktól, amelyek városi termékekkel látták el az előbbit. És ily módon az albánok számára az 500 éves török hódoltságot Európa a szláv hódoltsággal váltotta fel.

Európa és az albán kérdés ma

Jóllehet Európa neve számos ember tudatában még ma is egyet jelent a nagyhatalmakkal, mint Franciaország, Németország és Olaszország, a második világháború utáni Európa sem politikailag, sem jogilag, sem erkölcsileg nem azonos a korábbi Európával. Azok a tragikus tapasztalatok, amelyekkel a két világháború járt, változásokra ösztönöztek a politikai és a társadalmi életben. Ma Nyugat-Európa új politikai és jogi filozófiát épít fel, aminek értelmében, így mondják, a hadsereg alkalmazása fokozatosan veszít legitimitásából. Az új Európa az albán kérdés iránt is érdeklődik, noha ez az érdeklődés egyelőre csupán Koszovóra korlátozódik, ami az albán kérdésnek csupán az egyik (természetesen a legjelentősebb) összetevője. Európa érdeklődése az albánok iránt tanúsítja azt az elvszerűséget, amellyel igyekszik valóra váltani a helsinki dokumentumokat az együttműködésről és a biztonságról Európában.

Az összeurópai intézményeken kívül, mint az *Európa Parlament*, az *Európa Tanács* és az *Európai Közösség*, ma értelmiségiek, különböző európai kormányok és pártok is érdeklődnek az albánok iránt. Noha nem tudták megakadályozni az albánok nemzeti helyzetének rohamos rosszabbodását, emberi jogaik és egyéni szabadságuk egyre súlyosabb megsértését, és bár nem tudták megakadályozni a szerb rendszer népiertő cselekedeteit az albánokkal szemben, amely cselekedeteket nemcsak az etnikai különbség szította, elmondható, hogy az összeurópai intézmények akadályozták meg, hogy az albán népességnek még az eddigieknél is súlyosabb tragédiákat okozzon Szerbiának a jugoszláv politika szintjére emelt sovíniszta politikája. Ma nyugodtan elmondhatjuk, hogy ha nem lett volna az említett összeurópai intézmények politikai nyomása a jugoszláv intézményekre és politikai szervekre, a szerb, illetve a jugoszláv hadsereg és rendőrség még több albán fiatalot ölt volna meg, mint ahányat a békés tüntetéseken és nagygyűléseken megölt, a jugoszláv hatóságok még több fiukat küldtek volna vissza a családnak leszögeztet korporsóban, hazug magyarázatokkal, hogy állítólag öngyilkosságot követtek el; a rendőrség és a bíróságok még jobban üldözték volna az albánokat, mint ahogyan megtették; sokkal magasabb lett volna azoknak az éveknél így is tragikusan magas száma, ahány évet az albán fiatalok a szerb, a macedón és a montenegrói börtönökben töltöttek és töltenek pusztán azért, mert éltették a koszovói köztársaságot, vagy azért, mert a koszovói utcákon demokráciát követeltek; még többen lettek volna azok az albánok, akik arra kényszerültek, hogy politikai menedékkjogot kérjenek Nyugat-Európa országaiban, vagy kénytelenek voltak örökre távozni Törökországba, az USA-ba, Ausztráliába; még nagyobb lett volna azoknak az albánoknak a száma, akiket Koszovó és Szerbia utcáin bántalmaztak; még nagyobb lett volna azoknak az emigrált albánoknak a száma, akiket a szerb, illetve a jugoszláv UDB a különböző európai városokban tüntetett el; még nagyobb lett volna az iskolákból és az egyetemi karokról eltávolított tanulók, diákok, tanítók és tanárok száma, a munkából elbocsátott munkások száma, a kórházakból, a rendelőkben és a szülőotthonból elűzött orvosok és szülész nők száma, a gyárakból elbocsátott mérnökök száma, minden területen a munkából eltávolított káderek száma. Ha nem lett volna az összeurópai intézményeknek ez az állandó érdeklődése irántunk, még tragikusabbra fordult volna az albán népesség hanyatlása Jugoszláviában, ami eddigi történelme során békeidőszakban különben is példátlan hanyatlás volt. Végül, ha nem lett volna az összeurópai intézményeknek ez az állandó érdeklődése az emberi jogok és az egyéni szabadság iránt, akkor nem lehetne kiküszöbölni annak a lehetőségét sem, hogy valamilyen Szent Bertalan-éjszakát vagy hosszú kések éjszakáját érthetünk volna meg! Igen, ehhez hasonló éjszakák lehetőségét még nem lehet kiküszöbölni, mivel Szerbiában hagyományai vannak a hosszú kések használatának. Európa, a kollektív vérontások tegnapi rendezője és végrehajtója, most arra törekszik, hogy az ilyesminek Koszovóban is gátat vessen!

Európa, amely egykor átengedett bennünket a szerb hadsereg prédájának és a távolból hidegvérrel nézte a szenvedéseinket, vagy egyenesen részt vett etnikumunk megcsonkításában, most kegyesen ránk pillantott, és védelmébe vesz bennünket! Nem vált prókátorunkká – mert prókátorokra sohasem volt szükségünk –, de a saját igazságának prókátorává vált.

Az albánok és a népek vagy a régiók Európája

Európa 1981 óta irántunk tanúsított érdeklődésével valóban elérte, hogy szenvedéseink és gyötrelmeink ne váljanak még tragikusabbá, de semmit sem tett annak érdekében, hogy megváltozzék a helyzetünk, ez a helyzet pedig egyértelmű a megszállással. Ez alatt az idő alatt az Európa Parlament elfogadott néhány határozatot, amelyekkel védelmébe veszi emberi jogainkat, de nem foglalkozott eddig a tegnapi történelmi okokkal és a mai alkotmányjogi okokkal, amelyek miatt védtelen, kiszolgáltatott és bizonytalan az életünk, következésképpen tragikus is a szláv népek államában. Kétségtelen, hogy senkitől, ezért Európától sem követelhetjük azt, hogy többet tegyen értünk, mint amennyit mi teszünk meg önmagunkért; a történelmi tapasztalatok utóvégre arra tanítanak bennünket, hogy senki sem segíthet egy népen, ha az nem segít önmagán. Hány-szor győződöttünk meg róla az utóbbi tíz év alatt, hogy az egyéni jogok és szuverenitás védelme, sajnos, nem jelenti a kollektív jogok és szuverenitás védelmét is.

Úgyhogy nemcsak azt mondhatjuk, hogy Európa az albánkérdést Koszovó kérdéseire korlátozza, népünk jogait pedig az emberi jogokra, hanem irántunk mint európai nép iránt tanúsított érdeklődését még néhány más ellentmondás is áthatja.

Jugoszláviáról és Koszovóról hozott határozataiban Európa még kisebbségként említ bennünket, mivel eddig még nem emelte politikai tény és alkotmányjogi tény szintjére azt a valóságot, hogy az albán nép fele Jugoszláviában él, ezért igazságtalan ügyünknek minden olyan kezelése, ami nem tekint bennünket kettészakított néprek.

Jugoszláviáról és Koszovóról hozott határozataiban Európa védelmezi Jugoszlávia területi integritását és az ország összességét, megelégedve arról, hogy Jugoszlávia területi integritásával és összességével, amit a versailles-i Európa hozott létre, a második világháború előtt és ezt követően is teljhatalmú zsandárt jelentett a határain belül élő népek számára, ezt a zsandárt pedig Szerbiának hívják.

A Jugoszláviáról és Koszovóról hozott határozataiban Európa a Jugoszlávia népei között feszülő súlyos konfliktusok megoldását belső és külső határainak megváltoztathatatlanságával kapcsolja össze, megelégedve arról, hogy az albánkérdés, mint a Balkán súlyos és megoldatlan kérdése, elsősorban azért létezik, mivel az igazságtalan határok kettészakították az albán népet, illetve megelégedve arról, hogy Albánia az egyetlen olyan európai állam, amely szárazföldi határai mentén a saját népével határos.

De Európa irántunk tanúsított érdeklődésének ellentmondásaitól függetlenül nem lehet csodálkozni azon, hogy a jugoszláviai albánok, mint egy már 80 éve megszállt nép, mint szabadságát veszített és védtelen nép, attól függetlenül, hogy szülőföldjén az egyetlen etnikumot vagy az államalkotó többséget képezi, mai helyzetéből a kiutat éppen az új európai demokratikus rendben, azaz a holnapi Európában látja.

És ugyan miért ne látná ebben?

A jövő Európája, amit az egyesült, de szabad európai népek Európájaként vetítenek előre, ez az Európa lett a kis népeknek a reménye, és nemcsak azoknak, amelyeknek földrajzilag és történelmileg is közük van hozzá, hanem azoknak is, amelyeknek

földrajzilag ugyan van közük hozzá, de történelmileg nem mindig volt. Az egyesült Európa valamennyiük számára többé nem pusztán földrajzi fogalom. Valamennyiük számára ugyanakkor politikai és gazdasági térség is, szellemi és kulturális kategória is, azaz a jövő terve. Számos oka van annak, hogy benne reménykedjenek.

Európa történelmében először fog megessni, hogy új rendje lényegesen el fog térni minden más rendtől, amit erőszakkal hoztak létre; attól a rendtől, amit karddal teremtettek meg, amikor még a kard volt a rend fő eszköze; attól a rendtől, amit puskákkal és ágyúkkal hoztak létre az első világháború után, amikor a puskákkal és ágyúkkal megteremtett versailles-i béke egy újabb világháborút, eddig a legvéresebbet, okozott; attól a rendtől, amit tankokkal és repülőgépekkel hoztak létre a második világháború után, amikor tankok és repülőgépek szabták meg azt a rendet, aminek hidegháború volt a neve. Európa történelmében először fordul elő, hogy az új rend nem úgy jön létre, hogy kizárólag a nagy népek akaratára támaszkodik, hanem a kis népek akaratára is. Az egyesült Európa nem egyenlő például Franciaországgal, Németországgal és Olaszországgal, mivel olyan Európa lesz, amelyben a kis népek is egyenjogúak lesznek, amelyek nevével senkinek sem jut eszébe Európa. Éppen ezek a népek képzik el mint soknemzetiségű és soknyelvű közösséget, amelyben nagyságuktól függetlenül egyenjogúaknak kell érezniük magukat, és amelyben erejüktől függetlenül biztonságban érezhetik magukat. Azok a népek, amelyeknek még nincs meg a függetlenségük, abban bíznak, hogy benne majd elnyerik; azok a népek, amelyek etnikailag szét vannak szabdálva, abban bíznak, hogy benne majd egyesülhetnek; azok a népek, amelyek gazdaságilag fejletlenek, abban bíznak, hogy benne majd gyorsabban fejlődhetnek. Ilyen reményekkel néznek az egyesült Európa elé elsősorban azok a kis népek, amelyek függőségben élnek, mint a szlovének, a horvátok, a balti népek, a szlovákok és az ukránok, vagy amelyek függőségben és elnyomás alatt élnek – mint például az albánok – a totalitárius államszövetségekben, tulajdonképpen az európai földrész utolsó birodalmaiban, mint a Szovjetunió és Jugoszlávia. Érthető tehát, hogy mindezek a népek, amelyek abban reménykednek, hogy a kelet- és közép-európai országokban megindult demokratikus folyamat egyidejűleg a nemzeti államok megalakításának a harmadik hulláma lesz az utolsó száz év folyamán; szóval érthető, hogy ezek a népek miért keresik hagyományos kapcsolataikat a nyugat-európai országokkal, hangsúlyozva, hogy ők is a nyugati civilizáció körébe tartoznak, attól függetlenül, hogy időről időre erőszakosan elszakították őket ettől a civilizációtól.

Mindezek a népek, az egyik kevésbé, a másik jobban akadályoztatva a történelem folyamán – mivel kis népek voltak és a függetlenségük elnyerésére irányuló törekvéseikben még most is akadályoztatva vannak, mert mindmáig ezeknek az államszövetségeknek a vaskarú ölelésében maradtak –, mindezek a népek saját problémájuk megoldását vagy az egyesült népek Európájában látják, amelyben lehetővé válik számukra, hogy független népekként, vagy független és egyesült népekként léphessenek be, vagy pedig az egyesült régiók Európájában, amelyben lehetőség nyílik számukra, hogy saját identitású régiókként léphessenek be, amelyben ez az identitás, amint megfigyelhető, az etnikai tényezőre, a nyelvre, az etnikai-kulturális tapasztalatokra, a civilizációs tapasztalatokra, a mentalitásra támaszkodik; és olyan fejlődési le-

hetőségeket akarnak, amelyek a gazdasági és az ökológiai tényezők egymás mellé rendelésére és kölcsönös kiegészítésére támaszkodnak.

Az albánoknak joguk van abban reménykedni, hogy az ő ügyük teljességében és nem részlegesen, állandó jelleggel és nem ideiglenesen, megoldást nyerhet az egyesült, de szabad népek Európájában, mivel a népek Európájában az albánok mint szétszabdalt nép, egyesülni fognak. De az albánoknak joguk van reménykedni abban, hogy az ő ügyük, tulajdonképpen a nemzeti egységhez való joguk ugyanolyan igazságos megoldásra találhat az egyesült régiók Európájában, amelyben az identitási tényező az etnikai tényező lenne. Ha a népek, illetve a régiók Európája nem lesz többé a gazdagok és a szegények, a fejlettek és a kevésbé fejlettek Európája, hanem az egyenlők Európája, akkor az albánok egyesült népként csatlakozhatnak hozzá, azok az etnikai területek pedig, amelyeken élnek, egyesült régiókként csatlakozhatnak hozzá, mivel

csak így kerekedhetnek felül azon a gazdasági elmaradottságon, amelyben ma élnek. Azzal, hogy szétdarabolta az albán népet, Európa szétdarabolta az albán nép nemzeti energiáit is; néhány állam közt felosztva az albánlakta területeket, Európa tragikusan leszűkítette az albánok fejlődési lehetőségeit, mivel egy természeti, etnikai, gazdasági és kulturális egész darabolt fel, alkalmatlanná téve a létre és főként a jólétre. Mert ily módon megszakította a kapcsolatokat azok között a részek között, amelyek ezt a természeti, etnikai, gazdasági, kereskedelmi és kulturális egész alkották, mivel ily módon elszakította egymástól azokat a régiókat, amelyek évszázadokon át egészítették ki egymást gazdaságilag. Az albán nép mai, úgyszólván drámai gazdasági és társadalmi elmaradottsága alapján véve akkori erőszakos feldarabolásának a következménye. Ezért az albán nép gazdasági fejlődése és végső soron általános előrehaladása is az albán nép egyesülésétől függ a népek Európájában, illetve az albán területek, azaz az etnikai régiók egyesülésétől függ a régiók Európájában.

FORDÍTOTTA SCHÜTZ ISTVÁN

HA A FÖLD ISTEN KALAP
RAJTA A
MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM
KULTURÁLIS ALAP

*

MUNKÁJA BÁR NEM LEI Z ANYKON
ÉS RENDREKÜLTVA LÖG A HEVEN
AMIT VESZÍT AVÁMON
AZT MEGNYERI A CSEBEM

*

HOGY A SÖTÉTBEN MEGSE UNJ RÁM
ITT A TUNGSRÁM
S NEM MOND CSAU ENNYIT
MEHR LICHT

*

PARTI NAGY VÍJAS

Playboy-polgárosodás és divatetika

VÁZLAT A MAI MAGYAR POLGÁROSODÁS ÚTJAIRÓL

KISS ZSOLT PÉTER

A divatetika

Egy aszály sújtotta év után Lev Tolsztoj, hogy a parasztokat megmentse az éhezéstől, minden tőle telhetőt megtett – hírnevét, írói képességeit, fizikai erejét is latba vetve –, hogy a földbirtokosok megnyissák raktáraikat, és adakozással enyhítsék a nyomort. Tíz évvel később viszont, hasonló körülmények között, megvető levelet írt „a kegyes orosz arisztokráciáról”, és maga nem is vett részt az adakozásban. Ennek a pálfordulásnak lehettek egyéni pszichológiai indítékai, ezzel azonban most nem foglalkozunk. Inkább arra keressük a választ, hogy milyen jogos kifogása lehetett Tolsztojnak a második esetben? Minden bizonnyal a helyzet nem volt azonos az elsővel, s Tolsztoj a divatból adakozástól, a felszínességtől undorodhatott. A parasztnak alighanem édesmindegy volt, hogy uraik miért segítették meg őket; milyen konkrét indíttatás következtében menekültek meg az éhezéstől, hogy döntésük mély erkölcsi alapú volt-e, vagy mintakövetésből fakadt. Amikor *divatetikáról* beszélünk, akkor a Tolsztoj által megvetett jelenségről próbálunk beszélni.

Nevezük *divatetikus* cselekvésnek azt, amikor egy erkölcsi értékű tettet azért hajtunk végre – lelkesülten –, hogy ezzel a vágyott csoporthoz vagy társadalmi réteghez tartozónak érezhessük magunkat, esetleg azért, hogy evvel másoktól való elkülönülési igényünket is kifejezésre juttassuk. Magyarán: *divatetikus* cselekvésről akkor beszélünk, amikor valaki divatból hajt végre erkölcsileg is értékelhető cselekvést, mikor a divatos tettetnek csak mellékesen vannak erkölcsi implikációi.

Max Weber hívta fel a figyelmet arra, hogy a polgárosodás szigorú életvezetést és kitartást igényel, az ehhez szükséges erőforrást pedig a protestáns etikában fedezte fel. Azt is világosan látta, hogy a protestantizmus szép fokozatosan kivonul a kapitalizmus épületéből, miután felépítette, hogy valami másnak adja át a helyét.¹ Nos, véleményünk szerint ebbe az épületbe – többek között – ma a *divatetika* költözött. Ez a fogalom első pillantásra fából vaskarikának tűnhet, hiszen a divathoz a könnyedséget, a csapodárságot asszociáljuk, az etikát pedig fajsúlyos dolognak érezzük. De talán a Tolsztoj-példából azt is láthatjuk, hogy a divat által motivált tett lehet erkölcsi szempontból kiemelkedő is. Voltaképpen a legtöbb szolidaritásakció *divatetikus* cselekvés, ilyen volt például a magyarországiak tömeges adakozása a romániai forradalom idején. A menekülteknek ma sincs kevesebb szükségük az adakozásra, ám ezt a viselkedést már kevésbé motiválja a divat.

A divat és az etika mindig is jól megfértek egymás mellett, s attól még, hogy a divat új tárgyat is talál magának, az általa hozott vagy kiépített erkölcs szokáserkölcsként fennmaradhat. Vannak olyan külső formák, melyek mindig

ugyanazzal az értékrendszerrel párosulnak, ilyen az evangéliumi szegénységet hirdető külsője. Feltehetően ma sokkal kevesebben járnak durva szövötű zsákruhában és saruban, mint az Ószövetség idején, de ez nem jelenti azt, hogy a Biblia által hirdetett erkölcsi tanítás kevésbé lenne népszerű. A divat által kialakított punk-ideológia is legfeljebb margóra kerül, de el nem vész attól, hogy a divat hűtlenül elhagyta. A *divatetika* voltaképpen az ember vágyait akarja felcsigázni, kielégíteni, és amikor nem az apostoli viselkedésmintákról vagy az antidivat polgárpukkasztásáról van szó, hanem a modernizáció újratermeléséről, akkor a modernizációhoz szükséges vágyakat gerjeszti. Ilyen a funkcióhalmozás, mikor is elbűvöl minket kis dobozokba sűrített elektronikus bigyók tömkelege, ilyen az áramvonalas autó, ami legalább annyira azért áramvonalas, hogy a modernizációt hirdesse, mint azért, hogy kicsi legyen a légellenállása, ilyen az áramvonalas írógép, ilyenek a modern giccstárgyak, ilyen Amerika. Amerikában ma a „teljes élet” ideája van divatban, és mennyire más ez, mint mondjuk a protestáns etika szerinti teljes élet – amelyből a mai idol levezethető –, vagy a kínai bölcsek által hirdetett teljes élet. Teljes életből is alighanem több fajta van. Az amerikai az élet nyújtotta örömeik minél szélesebb kihasználását érti rajta, ami becsületességet és mértéktartást is jelent, ami örömelvű, de nem hedonista. Az *amerikai divatetika* különböző értékek összefonódásaként írható le. Ilyen a szex, a siker, a feddhetetlenség és a hivatás értékeinek együttese. Ezek az értékösszefonódások korántsem magától értetődőek. (Nyugaton még a 20. század elején sem sorolták a szexet a legitim értékek közé.) Akinek hivatása van, az rém elfoglalt, aki elfoglalt, az mindig tudja, mit kell tennie, és aki tudja, hogy mit kell tennie, az magabiztos, mi több, vonzó. Amerikában a hivatás–elfoglaltság–magabiztosság–vonzóság már-már egymással helyettesíthető fogalmak. Igen egyszerű ez az új képlet. Az *amerikai divatetika* – szex–siker–hivatás–feddhetetlenség – nem régebb 40-50 évesnél.

A divat természetesen nemcsak az öltözködést határozza meg, hanem a hanghordozástól kezdve a lakberendezésig, a vendégek fogadásától egy kéztartásig az élet valamennyi területére kiterjed. Nemcsak a térhasználat mikéntje hat vissza a közérzetre,² a társas kapcsolatok kialakulására, hanem a divatba csomagolt etikai tartalmú üzenet is. Még a legegyszerűbb tárgyak is visszahatnak az emberre, hát akkor éppen a filmekben, könyvekben, reklámokban jelentkező „manager-stílus”, amely egyenesen a polgárosult értékeket terjeszti, ne tenné ezt? A divat tágabb értelemben kultúra és kultúrákövetítő. Fernand Braudel szerint „olyan külső forma, amelyen keresztül a maga mélységében mutatkozik meg egy társadalom, egy gazdasági rendszer, egy civilizáció; amelyben kifejezésre jutnak fellángolásai, lehetőségei, életörömei”.³

Az amerikai divatetika látványosan hódítja földgolyónkat. Kínától kezdve Kelet-Európán keresztül a kultúrantropológusok bosszúságára a legeldugottabb helyekre is betör. Kelet-Európa már értékzavarai miatt is nyitott kapu a Nyugat divatetikája számára, bár azért kultúráján megtörik a nyugati értékrendszer. E törés részben átalakulással, részben súlypont-eltolódással mehet végbe úgy, hogy az egyes társadalmi rétegek jobban, mások kevésbé fogadják el a mintaként mutatott életvezetési stratégiákat. A divaton keresztül elsősorban a vágyakra lehet hatni, ami annál is inkább üdvöztető, mert a család normaadó, motivációt, és kellő pszichikus energiát biztosító ereje nemcsak nálunk, de a fejlődő országok kivételével mindenütt sokat veszített erejéből.⁴ A divatba csempészett etikai tartalmú üzenetek épp ezt a hiányt pótolják, vagyis a Weber által is fontosnak tartott kitartó életvezetéshez nyújthatják a szükséges motivációt.

A következőkben szeretnénk három ideáltípusos megfogalmazott viselkedést, életvezetést, értékrendet felvázolni, ezek kelet-európai, illetve magyarországi jelenlétéről bővebben szólni: Magyarországon az amerikai divatetikát maradéktalanul a playboy-polgár igyekszik magáévá tenni, aki pedig ezzel szemben a leginkább tartja magát, az a citoyen, a magyar burzsoá pedig szemmel láthatóan sebes léptekkel playboy-polgárossá válik.⁵

A kelet-európai citoyen⁶

Amikor a polgárosodás esélyeit befolyásoló viselkedési stratégiákat vizsgáljuk, a kelet-európai citoyent nem sorolhatjuk azok közé, akiket a polgárosodás hajtóerejeként tarthatnánk számon. A vállalkozói tevékenység, az individualitás, az autonómiára törekvés és a közösséghez tartozás mikéntjeiben a kelet-európai citoyen jószívről csak a közösségi szolidaritás szempontjából viselkedik úgy, ahogy ez a polgárosodás számára kívánatos.

Ha képzeltben ezt a citoyen-stratégiát a „playboy-polgár” és az „újburzsoá” stratégiákkal tesszük egy kémcsőbe, aztán jól összerázzuk őket, akkor úgy szűrhetjük ki a citoyent a többiek közül, hogy ő arra a bizonyos kérdésre, hogy „minden szavazáson ott volt-e”, igennel válaszol. Kémcsőnk azon része, ahol a kelet-európai citoyen lubickol, az az mód nemzetiszínűre változik. Ezzel az egy válasszal természetesen a vegytiszta kelet-európai citoyent kapnánk, ami mennyiségileg elég kevés lenne, és jogos lehet az a sejtésünk, hogy ennél jóval többen vannak. (Jóval több citoyenre bukkanunk, ha más, összetett kritériumokat alkotunk.) Már az is kedvez analitikus módszerünknek, hogy a citoyent taszítja a többi viselkedési stratégiája. Külön szektát ugyan nem alkotnak, de egyformán rossz szemmel nézik az újburzsoáziát és a playboy-polgárt. Minden olyan értékrendet, amelyből hiányzik a fejlett községtudat, értetlenül szemlélnék. A kelet-európai citoyen viszolyg az újdagoktól, mert nem szereti az önzést, és nem szimpatizál a csupán saját gyarapodásán munkálkodó, hozzá képest műveletlen réteggel. Rosszul van a playboy-polgártól, mert már külseje is irritálja, nem beszélve arról, hogy az egyéniséget rendíthetetlen sziklaként képzelet el, így nem szimpatizál a hajlékony alkalmazkodással; a hagyományos kultúra ápolását fontosabbnak tartja, mint a Nyugat majmolását, még akkor is, ha, mint a playboy-polgár mondja, olyasmit is utánozhatunk, ami mindenki hasznára válik. A kelet-európai citoyen Magyarországon éppúgy, mint a régió egészében, a múltra orientált, és igényli, hogy identitását múltjából

is le tudja vezetni. Többségükben konzervatívok, akiknek pedig vezető ideológusai a nemzeti romantika hívei. A biztonságot jobban szeretik a bizonytalanságnál, de ha kockáztatnak is, azt sohasem teszik a vakrepülés izgalmáért. Ha a kelet-európai citoyen állását veszti, nem fog addigi hivatalánál kisebb presztízsű hivatalt elvállalni. Bérből és fizetésből él, és a vállalkozáshoz vagy tehetségéhez, még ha tudná is csinálni. A vállalkozást hirdető reklámoknak nem dől be, lányát sem szívesen látná viszont fodrászként, manökenként, vagy kozmetikusként, és fiából is inkább mérnököt szeretne nevelni, mint ügyvédet. Amikor kiéleződik a helyzet, mint nálunk a taxisblokkád, vagy a Szovjetunióban a puccskísérlet idején, kötelességének érzi, hogy a törvényes rend mellé álljon, és az utcára vonuljon. Törvényes vezetőit elvből megvédi, még akkor is, ha csak annyira kedveli, mint a puccs ideje alatt az orosz nép Gorbacsovot.

A citoyen felelősségtudata fejlett, valamilyen politikai elkötelezettsége és hagyományos értékorientációi miatt konok, még az sem ritka, hogy sértődékeny és kevés a humorérzéke. Az, hogy politikailag elkötelezett, nem azt jelenti, hogy minden nap újságot olvas, és hogy feltétlenül képzett politológus rejtőzik benne. A citoyen két ponton kritizálja a playboy-polgárt.

A playboy-polgár a siker, a hivatás és a feddhetetlenség bevált nyugati divatetikáját követi. A kelet-európai citoyen számára azonban korántsem magától értetődő, hogy a sikernek köze lehet a hivatáshoz, a szexualitás körüli fenntartásokról nem is beszélve. A mi kultúrkörünkben akinek hivatása van, képes a legmesszebbmenőkig az áldozathozatalra, nélkülözik és tűri a megaláztatást annak érdekében, amiben hisz, de ilyenből nem sok van. A kelet-európai citoyen számára a siker több mint gyanús. Akinek anélkül van sikere, hogy komoly küzdelmet, ráadásul fölösleges küzdelmet fel tudna mutatni, annak nem lehet hivatása. Nemcsak arról van szó, hogy Keleten a hierarchiával való küzdelem egyszerűen elkerülhetetlen, hanem arról is, hogy nálunk a hivatás mindig magasztossággal párosul. Akinek hivatása van, az itt különleges, kiválasztott személy, míg Nyugaton nem csapnak ekkora hűhót a dolog körül. Egy nyugati művésznek például hivatása van, ha egyszer művész – gondoljunk csak a színpadi íróra, színészre –, feladata mégis inkább egyszerűen a szórakoztatás, mint az igazság kinyilatkoztatása, s különösen nem a nép nevelése. Társadalmi determináltság ide vagy oda, abban azért igaza lehet a citoyennek, hogy nem tetszik neki a hivatás és a siker összemosása. A hivatás mérőeszközül ugyanis véleményem szerint tényleg nem lehet a sikert használni.

A kelet-európai citoyen másik kritikái észrevétele a playboy-polgárról, hogy mivel a playboy-polgár a modernizmus lelkes híve és minden sikeres dolog utánzója, ezért az utánzást is a piaci szempontokkal megideologizálva teszi, mondván, minden csak üzlet.⁷ És a playboy-polgár valóban azt mondja: „veszek egy elegáns ruhát, és holnap másként adom el magam, mint tegnap”. A citoyen nem szereti a piaci ideológiákat, nem szereti, ha valaminek az értékét csupán pénzzel mérik, mert az életnek azt a felét ismeri jobban, ahol nem a pénz az úr. Nem a pénz az úr a hivatalban vagy a tudományos érvényesülés előmenetelében, ahol

fontosabbak a kapcsolatok, de nem a pénz az úr a kifinomultabb magánéletben sem. A kelet-európai citoyen az utánzást sem szereti, noha sokkal inkább függő helyzetben van, mint sok playboy-polgár, és míg neki kényszerből kell úgy viselkednie, ahogy esetleg ugráltatják, addig a playboy-polgár bohémságból és szerelemből választ olyan arcot magának, amelytől sikerét reméli. A playboy-polgár szerint már a szavak sem a mieink, azt is úgy kapjuk és választjuk, mint a ruháinkat. Egy citoyennek ilyen gondolat az eszébe sem jutna, számára csak örök értékek léteznek: szocializmus vagy polgári demokrácia; népiség vagy urbánusság – a citoyen urbánus is lehet! –; egyik párt vagy a másik. Az ő szemében a playboy-polgár erkölcstelen kaméleon, és ebbeli véleményében épp „csak” az erkölcstelenben téved, a kaméleonságban igaza van. Kettejükben van valami hasonlóság is: a playboy-polgár voltaképpen konform, épp olyan konform, mint a kelet-európai citoyen, csak ellenkezőképp: míg az egyik a tradíciók rabja, addig a másik a nyugati divatetikáé.

A citoyen értékrendük egy része értelmiségi, kiket neveltetésük, történelemismeretük tesz olyanokká, amilyenek. A citoyenség másik tipikus rétege a feltörekvő kispolgár, a vasutas, a rendőr, az eladó, a kishivatalnok, az állami vagy magánalkalmazott. Az értelmiségből válnak ki ideológusai, akik elég jól ismerik a magyar – más nemzeteknél a cseh, lengyel stb. – kultúrát, melyet egyébként nem annyira az egyetemeken, mint inkább szüleiktől vagy önéből sajátítottak el, viszont kevésbé ismerik az európai hagyományokat. Sejthető, hogy a nemzeti-romantikus citoyenek nem a volt arisztokrata családok sarjaiból tevődnek össze, akinek ismereteik mindig is tágabbak voltak, semhogy csupán a nemzeti kultúrára szorítkoztak volna. A kispolgárság egy része hajlamos rá, hogy a nemzeti-romantikus citoyeneket kövesse. Hogy csak magyar vonatkozású példát említsünk, mindez azért lehet, mert a kispolgárság már nem válik a Kisgazdapárt elkötelezett hívévé, ugyanakkor egyrészt igényli az egyszerű és érzelmekkel telített ideológiát, másrészt alkalmazotti státusánál fogva maga is hajlik a világ citoyen értelmezésére, és nem utolsó sorban felemelkedését is remélheti a citoyen tudás elsajátítása révén. A kispolgár kapcsolatrendszere ritkán éri el az a mértéket, amelynek segítségével a vállalkozói rétegbe ugorhatna. De nem csak ezeken az utakon emelkedhet fel, azaz nem csak a citoyenesedés vagy a vállalkozóvá válás útján. Arra is lehetősége van, ha tehetséges, hogy a burzsoá és a citoyen közt egy harmadik úton ugorjon ki, és playboy-polgár váljék belőle. Lehet belőle telefon- vagy autószerelő, megvetheti a lábát valahol a szolgáltató szektorban, lehet belőle jó megjelenésű biztosítási ügynök, de válhat belőle bulvárújság- vagy ponyvaregényíró. Az, hogy a kispolgárságnak nem csak a citoyenesedés biztosít felmelkedési lehetőséget, hanem a playboy-polgárosodás is, a két háború közti kelet-európai társadalmakkal szemben új mobilitási lehetőség. A playboy-polgárosodásban, noha a cselekvési stratégia divatkövető, mégiscsak összefonódnak a vállalkozói erények a közösség iránti felelősségérzéssel. Jobb híján ezért van tehát szükségünk a nyugati multinacionális média playboy-polgárosító „manipulációira”, bár igazat kell adnunk a citoyennek abban, hogy ez nem valami lélekzenesítő.

A citoyent felismerő fiktív alapállásunk úgy hangzott, hogy ő az, aki minden szavazáson ott volt. Ez önmagában derék dolog, a csak citoyenre azonban az is jellemző, hogy az állampolgári kötelességtudatot nem mellé-, hanem fő-

létrendeli a többi polgári erénynek. Ettől válik félkész polgárrá, olyan ijesztő újszülötté – esetleg nem is olyan újjá –, akinek nincsenek végtagjai, csupán feje és törzse. Mint említettük, nem kizáró feltétel, hogy nemzeti-nacionalista legyen, lehet kozmospolgár is, lehet a zöld mozgalom oszlopos tagja, lehet segédmunkás és miniszter, de mindenképpen olyan valaki, aki komolyan veszi a közösség iránti szolidaritást, és csak azt veszi komolyan.

A kelet-európai citoyen cselekvésmoddellről még csak annyit, hogy nem azonosítható a nyugatival. A nyugati citoyen-tudatot a különböző társaságokba tartozások horizontális hálózata alakítja ki, míg a keletit a vertikális hierarchikus kötődés jobban

A magyar burzsoá

Burzsoá osztály egyetemes szinten már nincs, és ha egy ilyen osztály létezését állítanánk, könnyen olyan csapdába eshetnénk, amelyben a marxista ideológusok. A burzsoá lét csak a polgári létezés egy vonása, a polgár életének az a momentum, amikor közvetlenül áll kapcsolatban saját tulajdonával. A burzsoá ma már nem annyira osztály, mint inkább viselkedéskategória. Míg azonban Nyugaton már összefonódott a polgári létben a tulajdonos-polgár az állampolgárral, addig Kelet-Európában e két típus még el sem vált igazán, nemhogy újra egymásra talált volna. Nálunk még létező társadalmi csoportot is rejt magában az elnevezés, mely csoport remélhetően a playboy-polgárosodáson keresztül hamarosan citoyenesedik. A „magyar burzsoá” elnevezéssel igyekszünk különbséget tenni a magyar és a többi régióbeli ország burzsoá rétege között.

A magyar burzsoá nem annyira vallásos, mint a lengyel, és nem annyira európeér, mint a cseh, ezenfelül pedig előrébb jár a maga útján. Gazdagabb a többi kelet-európai riválisánál, biztosabban üli meg pozícióját, és nemigen kórdorog rossz minőségű áruval. Kevésbé kiszolgáltatót „barátainak”, mint a román, kevésbé fogja a megszólás, mint a lengyelt, és kevésbé vezetik belső etikai standardok, mint a csehet. Magyar burzsoá akkor is lenne, ha a Nyugat nem létezne, vagyis nem valami Nyugat szülötte, hanem belső fejlődés eredménye. Két nagyobb típusát már első látásra körvonalazhatjuk.

Az első még a létező szocializmusban jött létre, és kitarásával megbecsülést is kivívott magának. Vitathatatlanul tehetséges, gyakran alulról jövő ember, nagy szolidaritásérzékkel. A 18. századi első vállalkozóktól nem különböznek abban, hogy ők is a civil társadalomból törtek ki, hogy elsősorban újrabefektetésre és nem fogyasztásra törekednek, abban viszont különböznek, hogy erkölcsi tartásukat és keménységüket nem a vallásból merítik, hanem a korrupt szocializmussal szembeni ellenállásból. Az állami-szocialista bürokráciával konfrontálódva maguk is korruptak voltak, ám saját társadalmi rétegükkel és „civil” környezetükkel szemben megőrizték szolidaritásukat. A rendszerbe őket már nem lehetett kooptálni, annál is kevésbé, mert függetlenségüket többre tartották, mint a hierarchiában elérhető karriert. Menedzselő, feltaláló, csendestárs típusok alkották Magyarországon a vállalkozóknak ezt a hőskorszakát, és abban különböztek a rendszerváltást követő utódaiktól avagy későbbi önmaguktól, hogy a maguk szintjén bizonyos szociális értékeket inkább igyekeztek gyakorolni, mint a rendszer a társadalom szintjén. Ugyanakkor politikára figyelő emberek is voltak. Még a nepotista politikai kapcsolatokkal nem rendelkező egyszerű butikosnő is

nagy politikai józansággal bírt. Írhattak bármit az újságok, amíg a parlament tetején vállalkozónk a vörös csillagot látta, addig óvatosan nézett a jövőbe, és minden tisztán piaci lépésére erkölcsi magyarázatot is adott.

A magyar burzsoázia második típusa már nem áll etikai alapokon és politikai érdeklődése sincs. Ha mégis politizál, azt csak haszonelvű alapon teszi. Jóval kevesebb szálon fonódik össze a politikai elittel, mint harcosabb elődje. (Ha történetesen az MSZP nyerte volna meg a választásokat, az összefonódás mértéke, a politikára figyelés érzékenysége persze másképp festene.)

A magyar burzsoázia politikai életünket atavisztikusnak érzi. Noha ebbeni véleményével minden bizonnyal nem áll egyedül, indoka jellemző. Véleménye szerint például a kárpótlási törvény azért káros, mert nem a piaci erőviszonyokra épül az újraelosztás. Hogy a tulajdon szentségét visszamenőleg is demonstrálni kell, azt azért nem tartja fontosnak, mert a vagyon felosztásának nem ez a piaci szempontból racionális módja. A magyar burzsoázia második típusa utilitarista. Véleménye szerint csalni annyit érdemes, amennyivel a lebukás kockázata még csekély. Azt, hogy kit szabad becsapni és kit nem, szemben az első típussal – vagy a playboy-polgárral, aki pedig senkit sem akar átverni –, számára nem szabályozza semmiféle etikai kódex. Az első típus puritánságával szemben nagy hajlandóságot mutat arra, hogy többet fogyasszon, mint amennyit megengedhetne magának. Önálló, maga határozza meg, hogy hová és mennyit fektet be, magányos farkas, aki ha csordába kerül is, nem szeretetből fog össze.

A szeretet nélkülség igaz a romániai burzsoáziára is, ahol a bandaszellemet csak az érdekhálózat tartja össze, az viszont igen erősen. A romániai vállalkozó nem szabad, erre se a hiánygazdaság, se a régi-új hierarchia, a születés és erősödő kiskirályok nem adnak lehetőséget. A cseh „burzsoázia” képzett, akár a magyar, ugyanakkor közösségi, nemzeti elkötelezettségű. Érzületében a nyugatihoz hasonló polgár, gazdagságában azonban még nem éri el a magyart sem. Mivel a burzsoázia kritérium ma már nem az, hogy valakinek pénze van és képes megvásárolni másvalakinek a munkarejét, hanem az, hogy mindezek mellett ne legyen társadalmi méretű szolidaritás benne, így a cseh vállalkozó már nem sorolható a burzsoázia kategóriába.

A magyar burzsoázia viszont nem polgár, hiszen még közvetlen környezetét sem érzi a sajátjának. Inkább élőszkodik és szennyezi, semmint védené. Saját hazájában mintha kicsit idegen volna, mintha csak átmenetinek tekintené, ahonnan továbbállhat, noha másutt már csak azért sem élhetne, mert nemigen ismerné ki magát a nyugati világban.

Gyerekei nevelését illetően is ambivalens. Ő maga nem vallásos, gyerekeit azonban hittanra járattja. A taníttatási vágy sem buzog benne, mint az a hagyományos polgári családokban megfigyelhető, elvárna, hogy gyerekei ugyanúgy megküzdjenek érvényesülésükért, ahogyan azt maga is tette, másrészt mégis a lehető legjobb iskolába íratja cseméjét, mert megteheti, és mert mindenképp a legjobbat akarja.

A magyar burzsoázia elnevezéssel is csupán egy típust szeretnénk bemutatni, amely természetesen a valóságban nem létezik. E szélsőséges típusnak még keverednie kell egyéni vonásokkal, de ha ez nem is történnék meg, a mi magyar burzsoáink úgyis hamar változásokon menne keresztül. Utilitarizmusa miatt igyekezne egy Barbie-babát feleségül

venni, hisz az asszonyt valójában státuszszimbólumnak tartja, és ha egy kicsit is belegondolunk, ennek a házasságnak már jellemét formáló következményei lesznek. (A Barbie-nőknek is megvannak a maguk elképzelései az életéről, és megvannak a vágyaik is.) Igyekszik továbbá olyan autót vásárolni, amellyel üzletfeleinek bizalmát könnyebben elnyerheti, még akkor is, ha ezzel fizetőképességének határáig jut. Igyekszik úgy viselkedni és öltözködni, hogy az a legeladhatóbb legyen, egyszóval előbb-utóbb konformizálódik. Ahogy kezdi a nyugati stílust utánozni, anélkül, hogy észrevenné, playboy-polgár válik belőle, és anélkül, hogy akarná, a divatetika érvrendszerével próbál érvényesülni. Azt hiszem, általánosságban elmondható, hogy nem minden playboy-polgárból lesz újjgazdag, de minden újjgazdából előbb-utóbb playboy-polgár lesz. Kivételt ez alól csak azok képeznek, akik még az előző rendszerben teremtték meg harcos burzsoázia státuszukat. Ők épp ellenkezőleg, sajátos, egyéni, világtól elrugaszkodott kultúrárt igyekeznek megvalósítani lehetőségeik körében. A magyar burzsoázia első típusa olyan a playboy-polgárosodottakkal szemben, mint a középkori rendek a világi egyházzal szemben.

Leginkább minket érint a volt szocialista országok közül a playboy-polgárosodás. A románok és az erdélyi magyarság is hátrébb vannak ebben a folyamatban, a lengyeleknél a playboy-polgárosodással ellentétes szelekciós folyamatok indultak be, és a kelet-európai citoyen válik dominálónak a maga vallásos-konzervatív értékrendjével; a cseh vállalkozó polgárság pedig a maga kulturális tőkénél fogva ellenállóbb a nyugati divatokkal szemben.

Kétséges, hogy a magyar burzsoázia a maga tiszta ideáltípusával a polgárosodás kerekét hajtana. Élőszködő természetével több kárt okozna, mint amennyi hasznot hajtana, túlfogyasztásra való hajlandóságával pedig a politikai hatalom mellett kakaskodó réteggé válna, anélkül azonban, hogy a fejlődéshez szükséges tőkét újra befektetné, de legalábbis nem olyan intenzitással tenné ezt, hogy a nyugati piacokkal szemben versenyképessé válhasson. (Ilyen volt Erdei Ferenc szerint a két háború közötti magyar burzsoázia.) Ezek ismeretében a magyar burzsoáziától várni az ország gyarapodását éppoly kérdéses, mint ha egy társadalom fejlődését csak a munkásságtól várnánk.

A magyar burzsoázia közös jellemzői, mint például a jövőorientáltság, az utilitarizmus, az erkölcsi hiányosságok, a playboy-polgárosodásra való hajlam, némi tőke birtoklása, a független és önálló életvezetés, a politikai közömbösségre való hajlam, az elvhűség megjárása stb. fontosabbak, mint a rendszerváltás előtti státus vagy származás. A magyar burzsoázia minden negatív vonása ellenére több szempontból inkább potenciális polgár, mint a citoyen. Nemcsak azért, mert esetleg külsőre hasonlít, nemcsak abban az értelemben, hogy pénze van, hogy vállalkozik, hogy tud autót vezetni és megnyomta már a számítógép billentyűzetét, hanem abban az értelemben is, hogy önálló, hogy nem sokra becsüli a bólogatójánosokat, hogy ha érdeke is úgy kívánja, képes az együttműködésre és a jó munkára. Valójában többnyire nem érzemtelenül gazdagodott meg, és képességeit bizonyos fokok el is ismeri a társadalom. Ma már nem annyira a feltalálók alkotják a magyar burzsoázia derékhadát, mint az első időszakban, hanem a vállalkozók, és különösképp azok az emberek, akik irányítóként, koordinálóként, közvetítőként vesznek részt az üzletekben.

A „hivatásos” állampolgár, azaz a citoyen, és a másik oldalon a burzsoázia – csupán két fikció. Közlebb kerülünk a valósághoz, ha olyan skálát képzelünk el, amelynek egyik

végén a burzsoá és citoyen értékek összefonódnak, míg a másikon oly mértékben kettéválnak, hogy különböző társadalmi csoportokat is elkülöníthetünk segítségükkel. Ha ilyen skálán próbáljuk elhelyezni Magyarországot, azt tapasztaljuk, hogy a többi kelet-közép-európai országnál polarizáltabb, azaz a burzsoá és citoyen értékek itt jobban kettéválnak. Ez jó is, meg rossz is. Rossz azért, mert a burzsoá–citoyen ellentétpár egy fejlett polgári társadalomban nem jelenthet két különböző társadalmi csoportot, csupán egy polgár két különböző funkcionális összefüggésben történő meghatározását. Attól, hogy valaki tulajdonos, még nem kell, hogy hiányozzék belőle szűkebb vagy tágabb csoportjának, régiójának, érdekeinek védelme, szociális és kulturális támogatásra való hajlandósága, és fordítva: attól, hogy valakinek fejlett állampolgári tudata van, még nem kell hogy tulajdon nélkülinek képzeljük, s ne lennének neki magának is kisebb vállalkozásai, például részvények formájában. Hogy Magyarország ebben a tekintetben polarizáltabb, lehet jó, amennyiben igaz, hogy a citoyennek és a burzsoának előbb ki kell alakulnia, hogy aztán eltűnhessen. De valóban eltűnik-e? Nem merevedik-e bele szokásos rendies – népies–urbánus, zsidó–keresztény, kozmopolita–nemzeti – hajlandóságai? Szerintünk nem, és pedig azért nem, mert a playboy-polgárosodás folyamata erősebb, mint a politikai csapdamechanizmusoké.

A playboy-polgár⁹

A playboy-polgár elnevezést természetesen akkor talál-
tam ki, amikor a *Playboy*t lapozgattam, mely újság öndefiníciója szerint részesévé vált a nemzetközi kulturális életnek. A lap a szexet, a sikert, a minőséget, a technikát, az amerikai teljes életet hirdeti. Oldalain előszeretettel mutat be olyan embereket – a lányokon kívül –, akik erkölcsileg feddhetetlenek, akikből sugárzik az életerő és az öröm, akik akarataknak és határozottságuknak köszönhetően gazdagodtak meg és váltak sikeresekké – mint tudjuk, e kettő nyugaton analóg –, és akiket nemcsak a pénz érdekel, hanem maga az ügy is. A siker ugyanis attól lesz az igazi, ha valaki a céget is megmenti a biztosnak tűnő bukástól, ahogy azt Lee Iacocca tette, és nem attól, ha valaki kirabolja és felrobbantja a Coca-Colát. A siker-man az igazi, ő pedig százszázalékos polgár, persze csak másodsorban erkölcsös, csak mellékesen biztosít jónéhány embernek munkát: elsősorban sikeres. A divatetikában az etikai tartalmak másodrendűek. A playboy-polgár nem csupán jól öltözött ficsúr, könnyed yuppie világhi, hanem legfőképpen az, aki nem erkölcsstelen módon, de nem is moralizálva tör a csúcsra, aki rendkívül elfoglalt és tevékeny. Ez pedig lehet az autószerelőtől kezdve a biztosítási ügynökön keresztül az újságíróig bárki. Ha elég önálló és tevékeny üzletember, akkor menedzsernek hívják, és a divatkép szerint a menedzser szüntelenül elfoglalt, szakmai tudása kikezdetetlen, örökké mosolyog és állandóan társasági életet él, ahol persze dolgozik. Egyszerre jár edzőcipőben és rendkívül kényelmes puha bőrcipőben, manapság már se nem iszik, se nem dohányzik, a cigaretta mégis úgy áll a kezében, hogy bármikor Marlboro-reklámot lehetne róla készíteni.

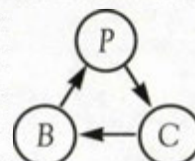
A *Playboy* 1953-ban hirdette meg merészen a szex és a siker párosítását, és ez annyira bejött, hogy hat évvel később a hagyományos játékbabák mellé már a manókenbabák is beköltözhettek a gyerekszobákba, hogy a kislányokat is valami új életformára szocializálják.¹⁰ Nálunk ezek a tárgyak a playboy-polgárral együtt ma jelennek meg, 30 évvel később.

A tárgyak direktben, a playboy-polgár viselkedés a reklámokban, a filmekben jutnak el hozzánk. A playboy-polgárosodás folyamata néhány vonatkozásban ellentétbe is állítható a volt szocialista tendenciákkal. Az egyik ilyen szembeállítás: az erőszakos és heroikus mennyiségi termelésre való átállás után, a 60-as évektől sem vált a minőség becsülete olyan mértékűvé, mint az kívánatos lett volna, azaz bizonyos minőségi termeléspróbálgatásra csak a kényszer vitte rá, s nem az abeli individuális meggyőződés, hogy csak ennek van értelme. A beáramló divatetika egyik napról a másikra átbillettette a minőség imádatába ezt az értékrendet. A másik: a nőiség szerepének újraértelmezése, újra történő felfedezése. A két nem egyaránt megkönnyebbülve veheti tudomásul, hogy a nők emancipálódása nem jár szükségképp együtt a nőiség elvesztésével, mi több, lehet valaki szexsztár anélkül is, hogy „tisztaságát” elvesztené. A nemek harca a különbségük hangsúlyozásával folytatódhat, s nem az egyforma szürke ruhák leple alatt, mint az 50-es évek szocialista paradigmájában. Itt egy komplex paradigmaváltásról van szó, a Kelet és a Nyugat ütközéséről, a minőség előállításának igényén vagy a nemi szerepek újrafogalmazásán kívül például a hierarchiatizsittel szemben az önállóság eszméjének győzelméről, az egyéni szerepbe merevedéssel szemben az ezerarcúság kísérletéről. Nyugaton és Amerikában a profi playboy-polgár minden szerepében, amellyel az élet szembeállítja, a „legjobb”. Színpadon be is mutathatják, hogy a sztár miképp hordoz magában számtalan egyéniséget, melyeket akár pillanatonként is képes váltogatni. Gondoljunk csak David Bowie, Nina Hagen vagy Madonna ezer arcára. Gondoljunk csak Kim Basingerre, a jó értelemben kihívó és energikus nőre. Mai playboy-polgárunknak egyelőre még azért kell küzdeni, hogy a gördülékenységet és csiszoltságot, melyet el szeretne játszani, egy szervezettebb társadalom megalapozza. Mivel a szervezetség igénye nem egyenlő a szervezetséggel, ezért a mi playboy-polgárunk még a nyugatinál is jobban kénytelen pózolni. Rettenetesen menedzseli magát, sznob, ízlésén is van olykor kivetnivaló, ám el kell ismerni erőnyeit: pontos, szorgalmas, jóképű, szellemes, figyelmes, gondolkodása racionális, vagonát pedig nem összelopni akarja. A kelet-európai playboy-polgár maximálisan azonosulni igyekszik a nyugati divattal és divatetikával, s ezzel új alternatívát is mutat régióknak. A citoyen állampolgári, és a burzsoá tulajdonosi értékeit képes integrálni, és mint viselkedésstratégia, felfelé is mobilitási lehetőséggel szolgál. A playboy-polgár a divatból nyeri a becsületességhez és a kitartó életvezetéshez a motivációt. A polgárosodás szerkerét voltaképpen ő, és nem a csak haszonleső burzsoázia vagy a „hivatásos” állampolgári értékeket valló citoyen húzza. A kapitalizmus ama épületében pedig a divatetika lakik, új munkásai pedig a playboy-polgárok, és nem a politikusok. A burzsoá és citoyen értékek markáns jelentkezése miatt a továbbiakban is kérdéses, hogy rendiesé válhat-e régiónk. A nyugati példa, ahol a polgár egy személyben burzsoá, citoyen és playboy, mindenesetre előtűnt van.

Ha a playboy-polgárt az amerikai divatetika értékpárosí-

A NYUGATI MODELL

A MAGYAR MODELL

A kör embert illetve embercsoportot jelöl, a nyilak pedig az elkeveredés gyakoribb útjait.

tásain kívül – szex–siker–hivatás–feddhetetlenség – és kaméleonságán kívül még egy tulajdonsággal kívánjuk jellemezni, talán az elfoglaltság-imádat volna a legfontosabb. Nem véletlenül. Aki ugyanis elfoglalt, az vonzó, és a *playboy-polgár* azért, hogy vonzónak lássék, még addigi személyiségét is hajlandó feláldozni.

Ahhoz, hogy sötét színű, egysoros, nem hivalkodó, de jól szabott öltönyében elégedetten hátradülhessen luxus-autója ülésén, és rágyújthasson egy vastag szivarra – mint említettük, kocadohányos, hiszen az egészségét körültekintően ápolja –, szóval, hogy mindezt megtehesse, bizony sokat kell dolgoznia. De ő mondja: „megéri!”

JEGYZETEK

1. Az idevágó weberi passzus: „... a szerzési vágy arra készítet (...), hogy képzetét a pusztá versenyszenvédéllyel társítsuk, s nem ritkán látszik éppen sportnak. Még senki sem tudja, ki fog lakni ebben az épületben a jövőben...” (értsd: a kapitalizmus épületében). Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1982. 288.
2. A tér és az ember kölcsönhatásáról, a kultúrák közti térhasználat különbségéről lásd bővebben Edward T. Hall híres könyvét: *Rejtett dimenziók*. Bp. 1987.
3. Braudel, Fernand: *Az öltözködés és a divat*. In: Klaniczay Gábor – S. Nagy Katalin: *Divatszociológia*. Bp. 1982. II. kötet 103.
4. Itt arra a szociológiai elméleti vitára szeretnék utalni, mely a modernizáció zsákutcáját taglalja. Ezek közül is Jürgen Habermas modernizáció-kritikájára. Habermas az életvilággal szembeállítja a rendszert, és a veszélyt abban látja, hogy az életvilágot eljogiasítja, gyarmatosítja a rendszer, így végül nem tudnak újratermelődni a modernizációhoz szükséges motivációk, vagyis a rendszer a saját síneit szedné föl. A divatetika felfogható olyan motivációnak, amelyet épp a rendszer biztosít. Lásd még: Pokol Béla: *A komplex társadalom*, Kézirat, 1987. 97.
5. „Nem szeretem a nyakkendő viselőket, pedig egyre inkább rákényszerülök. Korábban nem ismertem fel a zakó, nyakkendő jelentőségét, mert azt hittem, hogy nem a belsőt tükrözik. De igenis

a nyakkendő emberek előtt inkább kinyílnak az ajtók...” ELITE 1991. november. 66. oldal.

6. A citoyenről és a bourgeois-ról lásd pl.: Szelényi Iván: *Replika* 1990/2. 72–83.

7. Itt tulajdonképpen a csereelméletet és annak kritikáját tárgyalom.

8. A nyugati citoyen viselkedésmód az „alkotmány iránti barátságban” nyilvánul meg, míg a keleti citoyen egyelőre csupán a „törvény híve”. A két fogalom használhatóságára Tamás Gáspár Miklós hívta fel a figyelmet. Lásd: Tamás G. M.: *A polgári engedelmesség a nyilvánosság korában*. In: *A polgári engedelmesség...* T-Twins. Bp. 1991. 26–29. Arról, hogy a citoyen nálunk a „törvény híveként” hajlamos fellépni, lásd: Kiss Zsolt Péter: *A taxisok hetvenvalahány órája*. *Valóság*, 1991/11., 74.

9. Lásd még: Kiss Zsolt Péter: *A playboy-polgárosodás*. *A Világ*, 1991. július 24.

10. A tárgyakban kódolt nevelő hatásra példa a Barbie-baba. A baba mesevilágával együtt az amerikai nőitípust, a polgárosodott amerikai nőt exportálja. Lásd: Kiss Zsolt Péter: *A Barbie-nő*. *A Világ* 1991. augusztus 21. A cikkhez szociológiai alapként Hankiss–Manchin–Füstös–Szokolczai: *Kényszerpályán?* Bp. 1982. című műhelytanulmányának magyar és amerikai nőkkal végzett összehasonlító értékvizsgálat szolgált.

– Ha akkora ritka, hogy sötét, csodálatos, csak kacagok, hisz ama volt a CSEB-1.

– Elloptam a csip, löcskéjemet,
De jó, hogy megvan a CSEB-14.

Franco Gy. V.

ÚJ MŰVÉSZET

A F E B R U Á R I T A R T A L O M B Ó L :

MŰVÉSZET ÉS VALLÁS / Keserű Katalin: *Művészet és vallás*. Egy debreceni kiállítás.

Varga Zsuzsa: *A lélek köpenye*. Lovas Ilona kiállítása.

Kelényi Béla: *A buddhista életkerék*.

KIÁLLÍTÁS / Lóska Lajos: *Grafikák az ezredvégen*. A XVI. Országos Grafikai Biennálé.

Johan van Dam: *Grafikák Párizsban és Szentendrén*.

MŰVÉSZET ERDÉLYBEN / Szűcs György: *Medium 2 Sepsiszentgyörgyön*.

KIÁLLÍTÁS / Pataki Gábor: *A 2 x 2 józansága, avagy az avantgárd mint polgári'erény*. Modern törekvések az észt művészetben 1915-1935.

Kováts Albert: *Két frankfurti kiállítás*.

Mirjam Morad: *Lyonel Feininger Halléban*.

Tilless Béla: *A finn Dimenzió csoport kiállítása a Bauhausban*.

Stier Miklós: *Párbeszéd a művészetben*. Erwin Reisner (Burgenland) és Tóth Csaba (Vas megye) kiállítása a bécsi Collegium Hungaricumban.

Mazányi Judit: *Mint hal a vízben*. Böröcz András kiállítása.

Topor Tünde: *Macskák*. Révész László képei.

MŰHELY / András Gábor: *Csend és közelség*. Donáth Péter új képeiről.

Diana Kingsley: *„Expedíció”*. Lakner Antal és Georg Winter közös munkája a Műcsarnokban.

Attalai Gábor: *Matola Magda és Adamis Gusztáv kiállítása a Péter-Pál Galériában, Szentendrén*.

Molnár Mária: *Új barlangrajzok*. Orbán Attila festményei.

Kovács Ágnes: *Róma egy, Róma kettő... Gergely Nóra kiállítása*.

Horváth György: *Ifjú művésztalálók a Fészek Klubban*.

Csiki László: *Finta Edit képei Gödöllőn*.

ELEKTROGRAFIKA / Bohár András: *Elektrografikai művészet Magyarországon*.

MŰKERESKEDELEM / Papp Júlia: *„Szépmesterségi művek kereskedése”-i a múlt század elején*.

INTERJÚ / András Edit: *Beszélgetés Beth Rosenberg amerikai feminista művészettörténéssel*.

MŰVÉSZETELMÉLET / Bak Imre: *„A konstruált” mű mai lehetőségei*.

PANORÁMA / Pálinkás György: *ARCO*. Kortárs képzőművészeti kiállítás Madridban.

Petri György

FOGAS KÉRDÉS

Itt ülök az ágyon,
kilátok az előszobára,
látom a fogason
a télikabátomat, a kalapomat,
a sálamat.

Miért nem
a télikabátom, a kalapom,
a sálam
ül itt az ágyon,
s lógok
én a fogason?

S néznének ők engem?

[BUDA, 1991. DECEMBER 20.]

PATCHWORK

Lassacskán forty eight
és tudatom a lét,
s ezennel tudatom
hasam a tudatod
ezt-azt még összecsapok
nem zárom el a csapot
folyjon csak: csep-csep-csep
idegeimre megy
de van önfegyelem:
magamat figyelem.
Baromira únom.
Lasciate ogni spe
ranza, és a francha!
Am I right? Vielleicht.
Ne c'est pas?

[NEW YORK, 1991. DECEMBER 5.]

KEZD MEGKÖTNI A GIPSZ

Nagyon jó volt halottnak
lenni. Ez volt a főpróba.
Élő az vagyok. Momentán.
De halottnak lenni! Az igen.
Az végérvényes.
Magyarán: *totsicher!*

[NEW YORK, 1991. DECEMBER 5.]

A MIZANTRÓP ÁTNÉZÉSE KÖZBEN

Alceste? C'est moi. És Philinte? Dettó.
Gyűlölettől-szöges selyemdrót gettó.
Az udvar logikáját ismerem,
szabályait (cogito) ergo sérteni is merem.
(Támadt is ebből pár kisebb bajom,
na meg néhány [elmaradt] párbajom.)
És végül – enfin – volt annyi eszem:
döntöttem: Eliante-ot elveszem.
Így nem kell rohangálni, strapálni magamat,
lehetek komótos, portable sivatag.

És szegény Philinte? Nos, ő hoppon marad.

[BUDA, 1992. JANUÁR 3.]

Merlin Színház

F E B R U Á R I P R O G R A M

15. szombat	11.00	Kaláka: Pelikán matiné
	15.00	Kaláka: Pelikán matiné
	18.30	Holló-színház
	20.30	Holló-színház
16. vasárnap	18.30	Holló-színház
	20.30	Holló-színház
17. hétfő	18.30	Holló-színház
	20.30	Holló-színház
18. kedd	19.00	Nicholas Dorr: Mamagájok (<i>Bemutató előadás</i>)
	21.00	Nicholas Dorr: Mamagájok
20. csütörtök	19.00	2000 est
23. vasárnap	15.00	Shelagh Delaney: Egy csepp méz
25. kedd	19.00	Ibsen: Vadkacsa
26. szerda	19.00	Ibsen: Vadkacsa
27. csütörtök	19.00	Négyhangú opera
29. csütörtök	19.00	Shelagh Delaney: Egy csepp méz

JEGYEK KAPHATÓK A HELYSZÍNEEN 16-20 ÓRÁIG
VALAMINT A RADNÓTI SZÍNHÁZ SZERVEZÉSI
OSZTÁLYÁN (BUDAPEST VI. NAGYMEZŐ UTCA 11.) ÉS
A SZÍNHÁZAK KÖZPONTI JEGYIRODÁJÁBAN
(BUDAPEST VI. ANDRÁSSY ÚT 18.)
A JEGYEK ÁRA EGYSÉGESEN 200 FORINT

A Főpolgármesteri Hivatal támogatásával

Jelenet

EUGÈNE IONESCO

Ionesco Jelenete a világ drámairodalmában alighanem egyedülálló sorozat egyik tagja: különböző nemzetiségű írók a főhős, Vanek figuráját adják stafétabotként kézről kézre egymásnak. (A név eredeti helyesírása Vanek, ejtsd: Vanyek, ám meghagytuk Vaneknek, hadd társítsa a magyar olvasó Rejtő Jenő A tizen-negykarátos autójának hasonlónevű szereplőjével is a képzetét.)

A figurát Václav Havel találta ki két, magyarul is megjelent egyfelvonásosában (Audiencia; Verűjszász) még 1976-ban, majd az 1978-as Tiltakozásban ajándékozta meg további élettel. Először Pavel Kohout vette kölcsön (Tanúbizonyság), majd 1981-ben, amikor Havel épp ült, újra csak Kohout és a másik jóbarát, a színész-író Pavel Landovsky dedikálta a börtönbe Pocsolya illetve Letartóztatás című egyfelvonásosát. (Mindketten Bécsből, ahová a csehszlovák hatóságok kiutálták, majd állampolgárságuktól megfosztották őket.) Amikor aztán a jelenlegi cseh

szlovák köztársasági elnököt 1983-ban kiengedték a börtönből, a korábban szabadult egykori cellatárs, a jelenlegi külügyminiszter Jirí Dienstbier várta egy Vanek-egyfelvonással (Fogadás), melynek cselekménye a börtönben játszódik, s szereplői között van egy, az Audiencia söröződjéből jött valaki is. A sorozatot Kohout újabb, 1987-es darabja zárta (Szafári: Vanek emigrációban!).

Ionesco Scène-jét 1982-ben elő is adták Beckett ugyancsak Havelnak dedikált egyfelvonásosával együtt (Katasztrófa) Avignonban, amikor az Association Internationale de Défense des Artistes (Nemzetközi Művészvédelmi Egyesülés) a lecsukott Havel melletti szolidaritási estet rendezett. A román-francia író eme „plátói dialógusa” – melynek másik szereplője Az orrszarvúból lép elő – (ott: Béranger) nyomtatásban a Corps écrit c. párizsi negyedévi folyóirat 1984/10. számábanban jelent meg.

B. E.

Börtöncella. Egy fogoly, Béranger, az ágyon ül, szemközt a másik ágygal. Hangos kulcscsikorgás, a cella ajtaja kinyílik. Egy börtönőr karját látjuk, amint belöki Vanekot. Vanek kis híján elvágódik a lökéstől, de azután visszanyeri egyensúlyát. Még utcai ruhában van. Körülnéz, megpillantja Béranger-t.

BÉRANGER: Jó napot.

VANEK: Jó napot, uram.

BÉRANGER: Hífvj Béranger-nak. Itt nem szokás uramozni.

VANEK: Jó napot, Béranger úr.

BÉRANGER: Mondtam, hogy ne uramozz.

VANEK: Jó napot... Béranger.

BÉRANGER: Téged hogy hívnak?

VANEK: Vanek. Vanek Havel.

BÉRANGER: Ja, szóval te vagy az a forradalmár, az optimista, mit is akartál megváltoztatni? Ül már le.

Vanek leül a másik ágyra, szemben Béranger-val.

VANEK: Változtatni akartam... de hiszen csak egy kísérlet kezdete volt. Meg aztán nem voltam egyedül. Mindig leszünk egy páran, mindig, illetve most csak ennyien vagyunk. Ez még csak egyetlen csepp az óceánban. Egyetlen csepp, amely után milliárdnyi csepp jön majd. Semmit sem akarok megváltoztatni, vagy inkább: semmit sem akarunk megváltoztatni, vissza akarjuk adni az embereknek azokat az értékeket vagy funkció-

kat, amelyeket elveszítettek, és amelyeknek homályosan érzik a hiányát. Elsősorban a személyiséget akarjuk helyreállítani, a kezdeményező-készséget, a bátorságot, a könyörületeséget.

BÉRANGER: Kicsit sok egyszerre.

VANEK: Na és maga? Miért van itt? Magát már elítélték, engem még nem. Elmondom mindezt a bírának, meg fognak érteni.

BÉRANGER: Semmit sem fognak megérteni, vagy úgy tesznek majd, mintha nem értenék, úgy intézik, hogy ne értsék. Nekem még van hátra tíz évem, de már meggyógyultam; nyilvánosan felleptem az új kiváltságosok ellen, én nem kívántam sem könyörületeséget, sem jóságot, igazságosságot és egyenlőséget követeltem. Nevükön neveztem a sötét figurákat, a bürokrátákat, a tisztségviselőket; mire ők teljes joggal ezt felelték: a forradalmat véghezvittük, az igazságot és az egyenlőséget bevezettük, mit akarsz még? Ezt mondták. A legnagyobbak, csakis ők, díszes palotákban laknak, a többiek nemesi kúriákban, villákban, szolgálóik, bocsánat, funkcionáriusai vannak, ahogy ma mondani szokás, speciális üzletekből hozatják az ennilót. Közben a többség kis híján éhen vész. A vezetőink azt állítják, hogy a kapitalista országok nem küldenek nekünk árut, azért megy nálunk olyan rosszul. Én inkább azt hiszem, hogy az elosztási rendszerrel van a baj, ha bűzát kapunk valahonnét, hagyják elrohadni. A hindukhoz rizzsel megrakott teherhajók érkeztek; éjszaka minden zsákra egy cédulát ragasztottak,

- amelyen ez állt: a szocialista országok ajándéka India népének. Szocialista országok vagy sem, a hinduk ezzel vajmi keveset törődtek, nem dolgoztak, nem rakták ki a zsákokat. De mi nem tudunk éhenhalni, a mi országunkban az emberek élni akarnak, csak nem így, ahogy most. Vagy pedig a nagyok is kövessék a kicsik példáját, álljanak sorba az üzletekben, mint ők. De ehelyett a szolgálkat, bocsánat, a funkcionáriusaikat küldik az állami boltokba, névjegykártyával. Ismerős nóta. Ha jól viselem magam a börtönben, hamarabb kiengednek, ha kijutok innét, többé nem tiltakozom.
- VANEK: Miért nem?
- BÉRANGER: Kár a gőzért.
- VANEK: Most már emlékszem, nagyon is jól emlékszem. Maga a szabadságért harcolt.
- BÉRANGER: A maguk forradalma a szabadságot is elhozta nekünk. Mellesleg magát is épp ezért dugják börtönbe.
- VANEK: Igen, óriási ellentmondások vannak minálunk.
- BÉRANGER: Az ideológia, a doktrína miatt van így. Maga is tudja, hogy az igazságot nem a tényekre alapozzák. A tényeknek és az igazságnak kell a doktrínához igazodniuk. Az ideológia az igazság, vagyis az igazság a hazugság, minden a feje tetején áll.
- VANEK: Ezt persze mindannyian tudjuk. Még azok is, akik odakint vannak. Nem mindenki. Akadnak jónéhányan a másik oldalon is, akik pezsőt vedelnek és tudni sem akarnak a valóságról, illetve, ha mondhatom így, a valóságos valóságról. Volt nemrégiben egy amerikai film, Arthur Miller írta, nem tudom, hogy hívták a rendezőt, az is amerikai volt. Arról szólt, hogy egy koncentrációs táborban várták a foglyok a felszabadító katonákat. Egy túlélő tiltakozott, hogy meghamisították az igazságot; a film végén, vagy inkább a történelmi sztori végén angol katonák érkeznek, kitárják a kapukat és lerombolják a szögesdrótot; a rendező, ez a csirkefogó, megváltoztatta a befejezést. Nem az angol katonák érkeznek felszabadítókként, hanem a szovjet-oroszok. Jól tudjuk, mit műveltek az oroszok a szabadult foglyokkal: koncentrációs táborok, börtönök, kivégzések dezertálásért...
- BÉRANGER: Ha egyszer, néhány hónap vagy év múlva visszakapom azt, amit szabadságnak mondanak, tudom, mit nem fogok tenni, rendesen viselkedem és okos leszek, amíg az okosság szó jelent valamit, mert az okosság egyelőre nélkülözhetetlen a helyes viselkedéshez; később majd túllépünk az okosságon és a nem okosságon is. Senki sem fogja érteni, mi az okosság és a nem okosság.
- Senki sem érti majd, mi az, megérteni valamit.
- VANEK: Mit akarsz ezzel mondani?
- BÉRANGER: Azt, hogy az intelligenciát a tökéletességnek olyan fokára fejlesztjük, hogy helyettesíthető lesz az ösztönnel. Vannak tökéletes társadalmak, a hangyáké vagy a méheké, amelyeket kizárólag az ösztön kormányoz. Az embernek nem kell tétováznia, vagyis nem kell választania. Az ösztön választ helyette.
- VANEK: Az ember tétovázó állat, mert tétovázni annyit jelent, mint gondolkodni, időt adni a gondolkodásnak, mielőtt cselekszünk.
- BÉRANGER: Emlékszel a *Szép új világra*, Aldous Huxley könyvére. Huxley is egy utópikus társadalmat jövendöl, amelyben nincsenek sztrájkok, felkelések, változások. Ebben az utópikus társadalomban a liftesfiúk csodálattal, alázattal vegyes tisztelettel tekintenek a nagykuttyákra, miközben felviszik őket a kilencedik vagy kilencvenkilencedik emeletre. A beosztottak boldogok attól, hogy beosztottak, hogy segíthetnek vagy asszisztálhatnak feletteseiknek. A hierarchia csúcsán trónolnak a legfelsőbb főnökök, fejedelmek, király, vagy elnökök, akik teljesen természetesen tartják, hogy ők is meg a többiek is azok, amik, és nincs semmiféle szégyenérzetük vagy büntudatuk, nincs bennük semmiféle együttérzés. Ahhoz, hogy idáig eljuthassunk, Huxley jóslata szerint az kell, hogy a gyerekeket kémcsövekben állítsák elő, és biológiailag meghatározzák a sorukat. Vannak dolgozó hangyák és nem nélküli hangyák. A trópusi erdőben élnek katonahangyák, amelyek főnökeik felügyelete alatt menetelnek; a főnökök oldalt vagy mögöttük haladnak, akárcsak a tisztek az embereknél. Vannak királynők is, őket táplálni kell, hímek is, melyek a szaporodást szolgálják, ez az ideális társadalom, a tökéletes társadalom, amelyet egy napon az emberek is megvalósítanak, ha majd az ösztön veszi át az intelligencia szerepét.
- VANEK: Ez lehetetlen. Intelligencia és képzelőerő nélkül az ember nem létezik, mivel az ember lényege szerint felfedező, az ösztön pedig nem fedez fel semmit.
- BÉRANGER: Most talán így van és így lesz még száz vagy kétszáz évig, amíg meg nem valósul az emberi találékonyság és képzelet lehetőségeinek programozása. De ne hidd, hogy akkor megszűnik minden intelligencia. Mikor a hangyaseregek összecsapnak, van szerepe a taktikának, sőt a stratégiának is, csak éppen ez az intelligencia szándékosan azoknak a tisztségviselőknek jut majd, akiknek joguk van ahhoz, hogy örököljenek egy kis intelligenciát.
- VANEK: Van valami, ami mindig megkülönböz-

tet majd minket az állattól: a halálfélelem, annak a tudása, hogy meghalunk. Az állatok nem tudnak a halálról.

BÉRANGER: Erre is van orvosság, Huxley erről is beszél a könyvében. A haldoklókat különlegesen felszerelt intézetekbe szállítják. Euforizáló injekciókat adnak be nekik. Meggyőzéssel és gyógyszerrel megértetik velük, hogy jobb meghalni, mint élni. Ennyi az egész. Jobboldali vagy baloldali társadalmak, kapitalista társadalmak, mindennek nem lesz értelme többé, mindkét típusú társadalomban a kényelem és a folyamatos munka lesz a döntő, vagyis minden egyes individuum pszichobiológiai működése. Az egyén csupán egyik tagja lesz a társadalomnak, és csak a társadalomért fog élni. A társadalom lesz az egyén legfelsőbb célja. Mindenki biológiailag meghatározottan lesz az, ami, s teszi, amit tennie kell. Most még szükségünk van az okosságra ahhoz, hogy elfogadjuk ezt, hiszen még nem valósult meg, csak készül megvalósulni. Később majd ráhagyatkozhatunk a reflexeinkre.

VANEK: Te elfogadod ezt?

BÉRANGER: El fogom fogadni. Vajon nem az alávetettségben és a lemondásban van-e a kényelem? Milyen kellemes fölthagyni mindennel, lemondani. Feltéve persze, hogy továbbra is szeretünk enni meg inni. Ami az erotikus vágyat illeti, az megszűnik, nyugtunk lesz attól is. Csak azok az egyének szenvednek majd tőle, akiknek a szaporodás lesz a feladatuk. De ők is hamar meggyógyulnak majd, mert csak egy-két éjszakát érnek meg, aztán eltűnnek.

VANEK: Úgy gondolod, hogy boldogok lesznek így az emberek?

BÉRANGER: A boldogság és a boldogtalanság fogalma megszűnik. A vágy csak a szaporodást végzők számára létezik majd, tehát a szorongást is csak ők érzik.

VANEK: Remélem, az ember mindig tökéletlen lény lesz. Azt kívánom, hogy a társadalmak is mindig tökéletlenek legyenek. Azt szeretném, ha az ember egy másik, a társadalmon túli dimenzióban lenné meg a célját.

BÉRANGER: Sohasem gyógyulsz ki az idealizmusodból, mindig idealista kommunista maradsz. Ez ugyanaz, mint az idealista polgár; egyébként az átalakulás, amelyből nem kérsz, már javában folyik. Hány ember boldog, hogy egyik napról a másikra élhet. Metró, meló, szunyó, lurkó.

VANEK: De hiszen elégedetlenek a sorsukkal.

BÉRANGER: Nem, nem mindenki az, és ha vannak is még emberek, akik valami másra vágynak, a számuk egyre fogy, egészen a biológiai és szociológiai funkciók teljes eggyé válásáig.

VANEK: Megfelelkezel a lényegről, Béranger. Isten bennünk van. Ügyel rá, hogy mindig tétovázó, tökéletlen lények maradjunk. Van fantáziája, mindig talál majd módot rá, hogy kikerüljünk az alávetettségéből, és megmaradjunk habozó teremtménynek. A tétovázás maga a reflexió. A tétovázás jóvoltából mindig tökéletlen intelligenciájú, eleven lények leszünk, sohasem válunk ösztönlényekké, az ösztön démoni automatizmusának rabjaivá. Mindig lesznek börtönök és bebörtönzöttek. Mindig lesznek engedetlenek. Szerencsére mindig lesznek börtönök és bebörtönzöttek, mert paradox módon a bebörtönzött ember az, aki szabad, szellemileg szabad.

A cella ajtaja kinyílik, egy börtönőr lép Vanekhoz, megbilincseli.

BÖRTÖNŐR: Gyerünk, kihallgatásra.

Vanekot elvezetik.

BÉRANGER: Meg fognak kínozni. De neked szerencséd van, Vanek. Hiszel Istenben.

FORDÍTOTTA ANGYALOSI GERGELY

Paul Celan

ZSOLTÁR

Senki sem gyúr újra minket földből és agyagból,
senki nem mond életet porunkra,
Senki.

Üdvöz légy, senki.
Virágot
kedvedért nyitunk.
A te
ellenedre.

Semmi
voltunk, vagyunk és
maradunk, virágozva:
semmi-,
senkirózsája.

Bibeszálunk lélektiszta,
porzónk égkopár,
kelyhünk piros
a bimbószótól, mit énekeltünk
a tövis,
ó a tövis fölött.

ELLIPSZISEK

Távolodunk.
Közeledünk.

A fény köré
tegnapjaink morzsolva
szabályos
ellipsziseket írunk,

jeleket
izzó szavakról;
keringésünk
világtalan.

LÓT MEGFORDUL

Háta mögött
a város.
Romok.
Romok.

A kút vizét
nem issza ember,
nem néz a Napba,
s a szó
visszaszáll.

Kút, víz, Nap:
üres kőtábla.

KÖVEK

Vasárnap délelőtt.
Terjengő ételszag,
edénycsörömpölés,
egy nyitott ablakon át
rádió bömböl.

Az utcán senki.
Jó is így.
Végigtapogatok
minden házfalat,
a táblák rúdját,
és mondom:
h i d e g.

Mintha újra kellene
beszélni tanulnom.
Mondd: h á z
f a l
mondd: k ö v e k !

Vasárnap délelőtt.
Nézem az üres utcát,
az aszfalton a sötét foltokat,
aztán csak hallgatom:
bim – bam,
bim – bam,
harangoznak.

ŐSZ

A gyűrű
elvesztette ujját.

Homokot perget az őszt,
sárgul a körte,
a szőlő ízesül,

s mi ülünk
egymást sürkészőn,
míg van kibúvó,
míg a gyűrű
körbejár.

FORDÍTOTTA SCHEIN GÁBOR

Tisztelt Szerkesztőség!

Szeretném előfizetni a 2000-t

- negyed évre
- fél évre
- egy évre
- 2000. december 31-ig.

Kérem, küldjenek csekket.

.....
NÉV

.....
LAKCÍM

.....
FOGLALKOZÁS, ÉLETKOR

M E G J E L E N T

BÍRÓ PÉTER

Csak ami van

című regénye

A 2000 ÉS A SZÉPIRODALMI KIADÓ

KÖZÖS KIADÁSA

KAPHATÓ MINDEN JOBB KÖNYVESBOLTBAN

A „2000” SZERKESZTŐSÉGÉNEK

BUDAPEST
POSTAFIÓK 464
1396

Örkény-pályázat

A MÉRTEK Építészeti Stúdió Kft. és a Magyar Napló szerkesztősége pályázatot hirdet Örkény István születésének 80. évfordulója alkalmából, prózaírók számára.

Maximum 10 gépelt oldalas (26 x 60 leütés) kisprózákat várunk, egy pályázótól legfeljebb hármat (lehetőleg 3 példányban). A pályázaton részt vehetnek mindazok, akiknek 1991. december 31-ig nem jelent meg önálló kötetük. A pályázat célja a legújabb prózai törekvések feltérképezése, ezért elsősorban fiatal, pályakezdő írók jelentkezésére számítunk. A pályamunkákat a Magyar Napló szerkesztői bírálják el. A MÉRTEK Építészeti Kft. által felajánlott díjak: egy első díj: 35 000 Ft, egy második díj: 25 000 Ft, egy harmadik díj: 10 000 Ft.

A szerkesztőség a díjazott és az arra érdemes munkák első közlésének jogát fenntartja. Minden beérkező kéziratot megőrzzünk. A beküldés határideje:

1992. ÁPRILIS 5.

A kéziratokat az alábbi címre kérjük: Magyar Napló Szerkesztősége,
1426 Budapest Postafiók 108.

A borítékra kérjük ráírni: *Örkény-pályázat*.
Eredményhirdetés és díjátadás: a Könyvhétén.

Másvilág

RÉSZLET C. ASZANOV ANDOR MITOMÁN EMLÉKIRATÁBÓL

PENN ANDRÁS

[I]

NEM SOKKAL KÉSŐBB, amikor Velence összes asszonya s leánya férjeik és apáik erőtlen tiltakozását s kedveseik méltatlankodását figyelmen kívül hagyva körbeállta apám nevetségesen kicsivé zsugorodott koporsóját, kiderült róla, hogy pécsi volt, mert a szertartás közepén, nem messze a gyertyák csonkig égésének és kialvásának pillanatától egy farmotoros Ikarusz érkezett a ravatalozóhoz, ahová betódultak utasai, a feketébe öltözött s lefátylázott pécsi asszonyok, mint ez azonnal kiderült a gyász repedéseiben vidáman kacskaringózó pletykákból, s köztük volt anyja is.

A gyász tetszőlegesen osztható, így a szeretők irigység nélkül szorítottak helyet az újonnan érkezetteknek, bár a ravatalozó az egyre érkező buszokból özönlő gyászruhás hölgyeknek egyre szűkebbnek tűnt, noha a koporsó már alig egynegyede volt eredeti méretének, s így jókora helyet felszabadított az emlékezni jött asszonyok emlékezetes fenekei számára. Az ország minden jelentősebb és kevésbé jelentős, sőt tökéletesen jelentéktelen pontjairól is futottak be buszok, gépkocsik, szekerek, biciklisták, még egy tandem is, amin egy ősrégi ősrégi falucska mind a nyolc nőnemű lakója pedálozta idáig magát. Apám halála a tekintélyes számú magyar nőtársadalom közös titkaként összehozta tagjait, kik ekkor már szorosan egymáshoz préselődve álltak a csöndes gyufaskatulya nagyságúvá töpörödött, egyre fénylőbb koporsó körül, míg a ravatalozó falai állítólag lassan tágulni kezdtek a gyász és a tömeg iszonyú belső nyomásától.

A befulladt nőiség, mint anyám mesélte nemrég, mikor ágya szélén ülve fogtam a kezét és zokogtam, hiszen éreztem, nincs többé számára felkelés, már robbanással fenyegetett, a gyászba borult csiklók megvadulva ágaskodtak már, s átnevésedett minden alsószoknya és bugyi talán, mikor apád gombostűfejnyi koporsója föllobbant s pokoli fénnel, akár egy szuperhímnova-robbanás, világolt néhány tizedmásodpercig, amit mi, mesélte anyám, időtlennek és örökkévalónak éreztünk, mert a fény végigsuhintott valamennyiünket és hártalanná tágította szívünket. A ravatalozó már Budapest határáig ért ekkor, s az ellobbanó gyertyák kanócai nemcsak a Velencei-tóban, hanem a Balatonban is sisteregtek, és az eddigi diszkrét sóhajtozást, nyögéscselést elemi erejű, orgazmikus sikoltozás váltotta fel, mindaddig, míg apám elvilágolt a túlvilági hölgyek nedves combjai közé, mert mennyei és pokoli szívóerejükkel tovább, hisz férfi volt, nem dacolhatott.

Anyám szerint soha ilyen férfi nem születhet még egy.

De ő nem ismer engem, hiszen anyám.

Utána senki nem mert moccanni, csak a szél lengette a genitáliák mediterrán szövésű, tömött szagát, s a férjek s apák bátortalanul hívó, a ravatalozó hártalannan terében elfoszló szavát.

Anyámnak viszont váratlanul megjöttek a tolófájásai, s ahogy sikoltozva kezdte összevérezni a gyász fekete menyasszonyait, azok ijedten fölalélva pánikszerűen kitódultak a ravatalozóból, amely így lassan, állítólag, visszaaraszolt eredeti méretére, s az eldöcögő Ikaruszok, fejhangon nyivákoló Trabantok és egyéb hordeszközök távozásának észbontó lármájában anyám megszült engem a ravatalozó véres, lucskos, viaszos, taknyos, könnyes, hüvelyszagú hodályában, jobb híján a koporsó helyére guggolva, sírva és átkozódva, míg végül egy megszeppent hullarészeg sírásó el nem szelte a köldökzsnórt, s el nem kötözte azt az aktatáskája fülélül szolgáló zsíros madzaggal. És esett a hó.

Akkor viszont nem tudta még senki, honnan érkezett, csak annyit láttak 1967. májusának egy különösen orgonaszagú délutánján a velencei ablakokban könyöklő asszonyok, kik férjüket várták, vagy az alkonyt vagy a halált, hogy egy nem különösebben magas, nem különösebben sovány, nem különösebben dús hajzatú, nem különösebben kiöltözött, egyszóval egy látszólag mindennapi, viszont telje-

sen, sőt különösen ismeretlen férfi Velence házfalaira, villanyoszlopaira és kerítéseire, amelyekben nem tett kárt a sós tengeri levegő, mert ez nem az a Velence volt, kézzel írt hirdetéseket ragaszt és szögel, majd eltűnik egy girbegurba közben, ahogy jött, észrevétlen, látszólag, bár utólag anyám határozottan állította, hogy amerre ment, ott az égbolt szemelláthatóan lesüllyedt kissé, közelebb került apám fejéhez, mintha az vonzaná az eget, vagy folyamatos isteni áldás kísérmé, noha akkoriban épp nem volt divatban istenben hinni, nem úgy, mint ma, amikor már benne hinni is csak divat.

A hirdetések tartalmáról először egy hatévesforma kislány adott hangos tájékoztatást a lakosságnak, aki meztelenül rohángált a poros és néptelennek tűnő utcán, s még fogalma sem volt róla, milyen örjítően szép lesz tizennégy év múlva, amikor, s még erről sem volt fogalma, elveszíti szüzességem árán szüzességét, csak teli torokból és önfeledten, az olvasni tudás friss gyönyörűségéért kántálta az egyik céduláról: „Kútfúrás vállal Úri János. Elérhető hangos kiáltás által.”

Mivel a férfiak még dolgoztak, az asszonyok az ablakokban nem értették, hogyan értsék e fura ajánlkózást, s különösen, hogy mit jelentsen a hangos kiáltás, mert Velence nem volt bár nagy, de nem volt olyan kicsinyke porfészek sem, hol az egyetlen, s így főútvégi korcsmában asztalra csapott kártyára fölriadt a túlvégen szunyókáló káembé, így hát tanakodtak, mitévők legyenek, sok helyütt volt már vezetékes víz, volt kút is bőven, mit akar hát ez a fúrómester, ki bizonyosan tájékozott a vízellátás dolgában.

Anyám drága, ő bizony nem tanakodott, hanem kisettenkedett a kert végébe, ahol már kezdődtek a szántók, s halkan s remegve bár, de elkiáltotta magát, mert apja szegény a születése évében ártatlan balekként eltűnt a zürzavaros koncepciók pereskedése során, anyja meg a velencei tanácson ült napestig, remélve, hogy elkerülük az ügyfelek, így anyám egyedül volt otthon, kút sem volt az udvaron, kíváncsi is volt nagyon.

Végül meg sem riadtam, suttogta később, kezemet görcsösen szorongatva, az ágyán, amikor az az ember megjelent, alig csuktam be a szám, s ott állt előttem, hívott, kiasszony, mondta, és simogatott, mint a seiyemblúzom, amit akkor kaptam csomagból, a hangja, itt vagyok, hol fúrhatok.

Hát, mondtam, mondta anyám, itt, és körbemutatott az udvaron, gondolom, mert anyám szemében láttam apám perzselő, világmély tekintetét, s tovább nem is mesélt, nem is kellett, hisz éreztem, az ő vére van bennem. A kút meglett, bár nem sokkal, kilenc hónappal később, mire a ravatalozóból hazaértek a velencei, de nem csak ők, hanem mind a többi asszonyok, az általa fúrt kutakban, melyek addig oly hűs, tiszta vizet oly bő hozamban adtak, egy cseppe nedvesség nem sok, annyit sem leltek, kiszáradt mind, s forróság áradt belőlük, hogy fölolvadtak a kertek, mind a hó csörgedezni kezdett, s a januári fagyban megtévedve kinyíltak a virágok. Aznap éjjel anyám hallotta, hogy anyja kilopózdik a hálószobából, a kertbe, cuppogva, hogy többé senki se lássa Velencén.

A legtöbb udvaron, ahol asszony volt a háznál, fölbukkanása után nem sokkal egy, de volt, ahol két kút is lett, s ahogy telt az idő, sok helyütt annyi volt a kút az udvaron, a kertben, a víkendtelken, a réten, a szántón és az istállók közepén, hogy a tanácselnök kénytelen volt kútfúrás korlátozást elrendelni, noha elismerte, messze vidékről jártak a hűs, tiszta vízért Velencébe, mely így lassacskán turistaforgalmi centrummá vált.

Anyám kérdezte többször apámat, János, mennyivel tartozom, de ő csak, mesélte anyám, ráemelte azt a világmélykék szemét és mosolygott, mikor nagyanyám éppen a tanácson bújkált a potenciális ügyfelek elől. A férjek, fiak, bátyyak, öccsök, vőlegények és legények persze észrevették, hogy lyukacsos lett a világ, de valahogy nem csodálkoztak, sokmindenhez már hozzászoktak, csak takaros fedeleket ácsoltak a kutakra, s a vizüktől úgy megszépültek, az öregek úgy megifjodtak, a lurkók úgy emberesedtek, hogy a fehérszínű szívű csak repesett, ha rájuk néztek – bár ilyenkor is gyakorta maguk elé mormolták a varázsigét: János, jöjjön kedves, elkelve egy jó kis fúrás.

Nem tudta senki, mondta anyám, hol lakik, de mindig megjelent, ha hívtam.

És másnak is.

Nem voltam féltékeny, mondta anyám, apád közös kincs volt, mint világtengerfenéken az olaj.

Senkitől nem kért soha pénzt, pedig rettentő sokat dolgozott, villódzott izzadt hátán a fény, s valahogy körögörbült puhán a tér, mondta anyám, emberszabásúvá tette, mintha mindez az ő kivetülése lenne, s benne én is, és mindannyian.

Késő ősszel aztán azt kérte egy narancssárga alkonyon, kötnék neki magasnyakú pulóvert, ezt az egyet kérné csak, ha lehet, norvégmintásat, mert anyámat ő nagyon szereti, C. Andreát, s akit szeret nagyon, attól ő ilyet kér. És van-e sok pulóvere már, kérdezte valószínűleg anyám, mire János úr föl kacaghatott, s csöndesen, ahogy jött, mint egy koratavaszi halovány gyöngyvirágillat, elillanhatott.

Megkötöttem neki, persze, mondta anyám, napokig rohangáltam fonalért, mert mind elfogyott a környék boltjából, hol korábban roskadoztak a polcok a gombolyaghalmok alatt, aztán beiratkoztam egy kötőtanfolyamra, rengetegen jártunk oda, anyám mellett ültem, az édes, sose tudott kötni, nem szerette, ha fordítani kell egy sima ügyön. Tulajdonképpen mindenki ott volt a kultúrházban, sose hittem volna, hogy ennyien vagyunk és ilyen a szagunk, amint feszülten figyeltünk az áttetsző öregasszonyra, akinek nagyon mély tavacs-kák csobogtak a szemében, hogyan kell norvégmintát kötni a lázadó kötőtűk zavaros villódzása közben.

Ő volt apád édesanyja.

Karácsonykor megnyílt a főutcánkban az Úri Butik, mondta anyám, hatvanhét karácsonyán, amikor annyi hó esett, hogy belepte a kutakat, belepte a várost, belepelt minket, s e meleg lepel alatt élünk, apád fűrt minden alagutat, gyertyafények táncoltak a hójártatokban mindenütt, a kislíuk és kislányok együttes erőfeszítéssel telepítették karácsonyi jókívánságokkal a havas alagútjárdákat.

A butikot később nem találtuk meg, bár elolvadt a hó, mondta anyám, ahogy a kutakból áradt a forróság.

A nyitásra minden asszony türelmetlenül várt, a férfiakat katonai helikopterek vitték el dolgozni, a kis szellőzőnyílásokon másztak ki a város fölé, s ott is potyogtak vissza késő este, átázva, átfázva, s így különösen jólesett nekik belebújni a meleg, norvégmintás pulóverekbe, melyekkel várta őket a szenteste.

Én az eső voltam, mondta anyám, aki beléptem hozzá a pulóverekkel tömött, forró butikba, a csodálatosan izgató félhomályba, ahol mintha kandallók pattogó fahasábjainak visszfénye táncolt volna, s valami szívszorító, csiklósímító, bimbófeszítő sugárzás, amint apád rám és rád, a hasamban, amit büszkén hordtam, hadd találjanak a sunyi célzások, ez erősíti a kicsit, téged, nézett és mosolygott, s intett, te ne vegyél pulóvert, s én megértettem, bennem voltál, rugdalóztál puha apád-talpacskákkal.

Apád, mondta anyám, úgy mosolygott a pult mögött állva, mint Krisztus mosolyoghatott a Hegyen, ahogy te mosolyoghattál búcsúzkodva a hasamban, méhes, szomorú mosollyal, és nézte a kipirult, fölhevült asszonyokat, kik félmeztelenre vetkeztek, hogy fölpróbálják előtte férjüknek, szeretőjüknek, vőlegényüknek a pulóvereket az ősz minden árnyalatában, a tél minden fjordmelléki mintájával, a simák, fordítottak és gubancoltak minden variációjával, kombinációjával és permutációjával, és rezegtek a mellek, az érettek, a teltek, a feszesek, a kemény körték, az édes tejbarackok, a rezgő gazellák, a puhán leomlók, az emlékeikbe lötytedek, a szégyenkezve aprók s büszkén súlyosak, ahogy az asszonyok s lányok mind forgolódtak apád előtt, a tükör előtt, és szeme lobbanásaiból tudták, gyönyörűek, mert megszépítette őket, és a férjek, fiak s legények észveszejtve merednek majd, beléjükfeledkezve, hiszen ezért mind e pulóverek, hogy minden férfiban benne legyen ő, hogy hatalmasan megnövelje kedvüket, boldoggá hogy így tegyék az asszonyokat, asszonnyá hogy így tegyék a leányokat. És csak forogtak előtte, tükör előtt felebarátnőim, mosolygott anyám, s ő csak intett, ülve már, mert ahogy fogytak a pulóverek, úgy nőtt a férfierő a városban, de úgy gyöngült, láttam, ő, és minden pulóverrel kisebb lett, kevesebb lett, erőtlenebb.

Az utolsó asszonyka, ki szőke volt, szép és a hatévesforma kislány és húga anyja, amint az utolsó, általa kötött pulóverrel meztelen felsőtestén kifordult a butikból boldogan, apád feje a pultra koppant és meghalt.

És így születtem én.

[II]

ELEINTE PERSZE MINDENKI ÉLVEZTE, hogy Velence a lagúnák városa lett, de az esküvő napjára már eluralkodott a lakosságon a szorongás. Mi lesz, kérdezte Aszanovtól a tanácselnök, ha mégis elnyelik a kutak a vizet?

Aszanov csak beletúrta a kezét a vörös hajába és megvonta a vállát, ő nem jós, ő anyakönyvvezető, az ő foglalkozását nem befolyásolja a rentabilitás, ő kifejezetten örülne neki, ha a csobogó utcákról levonulna a turistaár, már nem bírja a rengeteg házasságkötést, mindenki Velencén akar örök hűséget esküdni, és egyébként is hetek óta igényel új anyakönyvet, a régi betelt, és kénytelen sajtécédulákon megörökíteni a szerződésköthető véglegesnek és egybehangzónak vélt családjogi akaratát, ami már mégiscsak sok, ő egyébként sem érti, miként lehetséges, hogy először is belephette a hó a várost, másodszer is egyetlen éjszaka elolvadhatott, harmadszor is nem folyt ki a városból, negyedszer is a kutak kávjának peremén nem csordul át, és ötödször is, éjjelente a csillagok a kutak fenekén világolnak, mintha ezer fényező vázna függőlegesen a levegőbe, miközben az ég sötét és fűszeres szagok áradnak az éjszakában szerteszét, hogy a nők

csak sóhajtoznak és a férfiak fölveszik pulóverüket, noha forró a levegő és a lagúnákban lótuszvirág nyílik?

Másnap az elnök közétette a tanács rendeletét, mely szerint a testület a lakosság érdekében szükségesnek tartja, megelőző intézkedésként, betemetetni a kutakat, nehogy azok geológiai lefolyókként szolgáljanak, és e célból társadalmi munkára szólítja a férfi népességet, tekintettel a tanácsi költségvetés hiányára, mely a gondolvásárlás és a lótuszvirágtelepítés következményeként állott elő.

A férfiak, lurkók, legények, amint a munkából hazaértek, nekiveselkedtek, ingujjra vetkeztek, laposfenekű katonai rocsókkal szántották a békés csatornákat, fölfrancsírozták a lótuszvirágokat és benzinszaggal pufogtatták tele a levegőt, miközben Velence még száraz határából mázsaszám hordták a rögös földet a kutakhoz, mígnem azok lassan megteltek.

Én tudtam előre, mondta anyám.

1968. szeptember 23-án, amikor egymással átellenben a világ megint éppen mással volt elfoglalva, halála előtt írt korai bejegyzései szerint álmodt. A víz magasan ellepte a várost, úsztak az utcák, a terek, áramlottak a hétköznapok és a víkendek, pontosan éjfél volt, de nem volt honnan hová telnie az időnek, míg a lakosság, s én veled, békében lebegett, Velence magzatai, apád szíve alatt, Isten iváshoz homorított tenyerén, amíg csak ő le nem szürcsölte rólunk e vizet.

Aszanov egy nappal a tragédia előtt kérte meg C. Andrea kezét, aki tusakodott ugyan, anyám, velem, de az elismerő nyilatkozat, hiszen itt a jog szent, ha korántsem sérthetetlen is, teljes hatályú volt, ezért másnapra, végül is ő volt az anyakönyvvezető, kitűzhetette az esküvőt.

A kishálóban írták alá, csöndesen, Andorka alszik, a sajtócédulát. Mennem kell, mondta Aszanov, beletűrt a hajába, vörös lett tőle az egész szoba, éppen lement a híres velencei nap, az utcákra nyíló ablakon át szürkén átszűrődött a rocsók motorzaja.

Hol a kapa, kérdezte.

A kertünk kis csónakázótó volt, az ősz ladikja, falevelek libegtek a víz felszínén, Aszanov derekáig ért a haláscsizma, feje fölött tartotta az ásót, mégsem a kapa választott el minket, mosolygott szomorkásan anyám.

A kút mellett állt, alulról világította meg a fény, ahogy a víz alól ásta a földet, s megpróbálta a víz fölé emelve a kútba lendíteni a szivacsos rögöket, nem ment.

Aszanovot már kora reggel saját halottjának tekintette a tanácselnök.

Anyám látta, amint a víz egy pillanat alatt fölforr, örvényleni kezd a kút körül, a teliholdat eltakarja a vágatózó felhők által fölvert sötét, és szürcsög a kert.

Az első kibuggyanó holdsugaraknak nem hittem, mondta anyám, a kertben csak fű és sár, a lagúnák összes vizét Aszanovval együtt elnyelte a kutam.

A rocsókért csak egy hét múlva érkezett egy katonai konvoj, a platókon úgy zörögtek a pléhcsónakok, mint az utcákon a csontszáraz szél ostora alatt ördögsekérteként száguldó lótuszszirmok.

A fő az, hogy van egy tavunk, mondta a tanácselnök másnap anyámnak, túlélünk már nehezebb helyzeteket is, és részvétellel szorongatta anyám húszéves kezét, így ő megakadt az új anyakönyv kitöltési munkálatai közben, pedig még tucatjával várahoztak a salétromos előtérben az ügyfelek.

Aznap, szegény, már hajnalban felébredt a fájásokra, ahogy ismét kinyomott magából, a mennydörgő szörcsögésben a tomboló hold alatt, mert visszamásztam éjjel belé, nehogy befészkelje magát lába közé s méhéig föl a félelem.

Mindannyian belülről ismerjük a nőket, csak kívülről nem ismerjük föl őket.

Anyám beiktatta a 23-án éjjel született csecsemőket, annyian voltak, ahány női név volt apám átázott zsebnaptárában, ami máig sem száradt meg, lányok, s csöpp kis réseikből ugyanaz a szag áradt, mint a kutakból egykoron, hogy apáik csak sóhajtoztak és átkozották a szűk nadrágokat, mert becsípődött mindig a szőr, amikor anyáikra néztek, és az enyém csak nevetett, amikor fürdetés közben meglátta egyetlen fütyimét.

Télen költöztek mellénk, anyám éppen befejezte a temérdek kivonat kiállítását, a kislány már hét éves volt és Magdolna, anyám sokat beszélgetett anyjával, a szőke hölgygel, aki az utolsó pulóvert vitte el apám butikjából, együtt gömbölyödtek a kishálóban, és annyi kakaót ittak, hogy Magdolna húga és én kakós tejet szoptunk, amikor esténként a díványon egymás mellett ülve kigombolták blúzaikat és kibuggyantották a Triumph páncélokból súlyos melleiket.

Magdolna és húga apja vízvezeték szerelt a házba, és nézte, hogyan markolásszák az apró kezek a négy anyamelleket.

Anyám néha elcserélt Magdolna hűgára, ilyenkor a tej íze szőke volt, anyám gesztenyebarna.

Már volt televíziónk és felvételnél néztük a velencei karnevált, mert ez a Velence nem az a Velence volt, mikor a fürdőszobában Magdolna befeküdt a forró kádba, s magára vonva először csutakolt le minket, visongtunk talán, mert tizenhárom évvel később, de akkor már nem így csiklandozta a hasát valami lelógó rólam, s én sem püföltem már egyáltalán nem pufók hűgát a már nem céltalan vízi viháncolásban, miközben villanybojler melegítette a vizet, nem kályha duruzsolt. Azon az éjjelen, miután anyám kikapcsolta a televíziót, elmosta a kakaósbögréket, kivasalta lágyan szabott fekete ruháját, ami hajnalra mindig kifehéredett, hogy a reggel ragyogó folyosóin kápráztató menyasszonyként loholjon az anyakönyvek közé, s csak a kelmefestő este mártsa meg ismét a lebenedően könnyű szövetet sötét vízében, és azután, hogy belebökte a maradék fonál csöppet sem töppedő gombolyagjába a megszelídített kötőtűket, amelyekkel követhetetlen tempóban termelte a norvégmintás kis kezeslábasokat nekem, a nap minden szakához, minden bőfizéshez, minden kakiláshoz hogy legyen, azon az éjjelen, amikor a magány kamarazenekeara olyan vérfagyasztó szépséggel játszott, hogy a hópolyhek egy hulló helyükben belefagytak a levegőbe, hogy csak a húgom születésnapjára olvadjanak le a súlyuk alatt földig görnyedt ég ablakairól, s a jégvirágok rianó picci pattanásokkal az alvó Velence minden lakójának szemhéja alatt kinyíltak, benyitott anyám álmába egy rejtékajtón Magdolna és húga apja, és egész éjjel nézte az alvó Vénuszt, C. Andreát, anyát, és azt sem vette észre, hogy egy lég-huzat, a vágy becsapta az ébredéséhez vezető átjáró ajtáját, és úgy elnehezedett a szíve, hogy hasmánt fekvé súlyát a bordák tartani nem bírták tovább, átszakította a szív a mellkasát, az ágyat, a parkettát, s Magdolna anyja arra neszelt föl, hogy visszhangzón dobog az emeleti hálószoba és a földszinten sistereg a fővezetékbeli bugyborgó víz, mert a vízvezetékészterelő szíve belezuhant a kutunkból, amely az egyetlen maradt, kivezető főnyomócsőbe.

Magdolna sírt a fürdetés után, és hárman aludtunk a kiságyamban, én húga hüvelykujját szoptam, az anyémben már nem volt semmi, éhes voltam, biztos, mondta később, amikor már nagyon lefogyott, anyám, elfelejtettek minket megszoztatni, egymás mellé borulva zokogott Magdolna anyja és anyám, s többé nem szerettem a szőke hölgy emlőit, a tej sós lett, Magdolna húgával együtt inkább anyám bimbóit nyomorgattuk.

Hát ez valóban borzasztó, bólintott anyám, miközben a tanácselnök szomjasan kavargatta a teáját, utálta a kakaót, és a díványon anyám mellé ült, mert alig állok a lábamon, mondta, teljesen elfagytak a bütykeim a tóparton, pedig a férjed, fordult Magdolna és húga anyja felé, isten nyugosztalja, igazán gyorsan bekorcsolyázott a nádasba. A sírásó nem sokkal előtte tehetetlenül tárta szét a kezét, csakány sem fogta a gyémántkemény fágyott parcellát, amely mellett ott feküdt a didergő fakereszt, Magdolna apját tartva merev karjaiban.

Most mi a fenét csináljunk, fordult Magdolna és húga anyjához és anyámhoz a város fölött mozdulatlan függő hóesés alatt vacogva a tanácselnök.

Lehúzták egy szánkón a koporsót a tópartra, az elnök dermedt bundájához odafagyott bal vállán a kereszt, csak egy kis műprémmelel együtt tudta onnan letépni, nehéz a közhivatal, sóhajtott aztán, amikor a rá szerelt korcsolyák pengéin sebeselel elsikló kereszt koporsó után néztek, míg a nők szemébe fagytak a könnyek, s a hó légi hárfáin az emlékezet valami ismeretlen dallamot pengetett. Anyám később esküdni mert volna, hogy a pengék belekarcolták a jégbe: szeretlek.

A város víz nélkül maradt, a szétfúzott főcső ép részeit is szétfeszítette a belefagyott víz, csak a kútban kotyogott gőzölögve tovább.

Megengedné-e ezért anyám, kérdezte anyámtól az elnök, hogy a lajtkocsikat kútjából töltenék meg, mert a tanács nem lelt más megoldást, a kirendelt katonai lángokádók megszágyenyülene kullogtak dübögve bázisukra vissza, se a jég, de laza öccse, a hó sem engedett, hiába próbálta a tűz beléjük vájni forró fogsora-it, a köz érdeke ez tehát, mondta a dohányzásra újfent rákapott lakosságvezető, nincs más kifolyás, csak ez.

Az első lajtkocsi már a kertkapuban szétfagyott, úgy tolodott recsegve ki a jég belőle, mint fölfakadt kelésből a genny, és a katonaságnak páncéltörő rakétákkal kellett tüzelnie rá, hogy szétrobbantsák az úttorlaszt.

Az elnök áttért a szivarokra, mert az öt éves tervtől nem kapott levegőt, és titokban fodrászhoz járt, hogy a csikorgó télben visszaverje fején a deres ősz egyre hevesebb rohamait.

Az emberek lassan áttetszővé váltak, írta anyám a halála előtti késői bejegyzéseiben, a vér piros jégbokrai átütöttek a bőrön.

A második lajtkocsi éppen a kúthoz ért, a lovak nyihogva fújtattak, méteres páradárdákat döfködve a levegő csörömpölő üvegébe, amikor a házunk előtt leleplezte az elnök, nehogy elpattanjon a zimankó feszítőerőtől a lakosság erkölcsi gerince, az ismeretlen katona emlékművét, akit tulajdonképpen többen is is-

mertek, mivel a páncéltörő vállagyút kezelő tizedes fagyott elmozdíthatatlanul az utca közepébe, nem is sejdítve, hogy meggyűlik még emiatt a baja a katonai rendszettel a húgom születésnapján. Ez a lajtkocsi kijutott az udvarból, tartálya alatt vadul lobogott a tűz, de a lovak az emlékmű mellett kilehelték, csak úgy csengett-bongott a jéggarang felette, a lelkiüket, mert a kerekekre ráfagyott az úttest, hogy a burkolatból kiszakítva párhuzamos aszfaltcsík tekeredett a hóláncon abroncsokra.

Nem megy ez, mondta kétségbeesve anyámnak és Magdolna és húga anyjának, mert ők átköltöztek hozzánk, nem bírták tovább a falakat lassan elmorzsoló szívdobogást, az üveglakosság vezetője, már csak egy lajtkocsi maradt, ló egy sem.

A tanácsrendeletet, amit két szivar, két tea, két nő és három gyerek között a szőnyegen hasalva írt, mert az idegességtől kijött búvóhelyéről az aranyere, a padlásunk galambbejáró ablakából kiabálta szét, bár szivarmarta hangját többnyire elnyomta a tó felől érkező morgás, amitől meg-megremegett a velencei föld, csilingeltek a velencei csillárok és keresztben megrepedtek a velencei tükrök, és valami távoli zaj, talán a megkésett mechanizmus fémszírása, az erőszakos tervinkubátorok túlnyomós sziszegése, talán valami más, az óév jéghegye amint végképp belefagy az idő kocsonyájába. Mindenesetre a rendeletet, amely eredetileg arra irányult, hogy az utolsó lajtkocsi elé magukat fogják be az emberek, félelmében önkéntelen végrehajtotta a lakosság, mindenki hozzánk tódult, még szerencse, mondta anyám, hogy hazahoztam az anyakönyveket, most mit adnék takaróként ennyi embernek, a nagyszoba elég hideg.

A papírtakarók alatt a férfiak vacogni kezdtek, amikor a folyamatos szürkületben kislabilizálták az anyakönyvekből kitépett lapokon saját elhalálózásuk pontos dátumát.

A norvégmintás pulóvereket, miután ők nehéz lélegzettel végül mégis elaludtak, az asszonyok sírva lefejtették róluk, s rákötötték a kislányokra, mert egyedül Andorka, mondta meglepetve anyám, fiú, nehogy megfázzanak.

Másnap senki sem ébredt föl, a Nap sem, csak mi és anyám, aki gyorsan kiderítette meglepetése után, mielőtt megnyitotta nekünk a kisszobai bölcsődét, óvodát és iskolát, hogy a kisfiúk a nagyszobában anyjukkal maradtak, alszanak, s azt is, mert főzött nekik forró szürkegrófi teát, hogy az elnök, valamint Magdolna és húga anyja a csendes galambok között a padláson alszanak, ahonnan lopva, mert félt a magasban, kinézett, s mi hallottuk, már játszottunk odalent, magunkkal, hogy összetörik a teáskészlet, Velence eltűnt, síkítja anyám, mindenütt a tó van jégvértben köröttünk.

Most magánemberként vagyok e padláson jelen, morogta álmosan a fölrazott elnök, különben is elzibbadt a karon és szúr ez a pulóver, amit Magdolnától, Magdolna és húga anyjától kaptam, legalább kiviheted korcsolyázni, egyébként, a gyerekeket, ez az, dűnnyögte háromnegyedrészt már álomban a norvégmintás magánember, Magyarország legnagyobb jégpályája leszünk, tódul hozzánk korcsolyán a dollár, és elaludt, és anyám, mondta a szülés után, nem tudta elítélni Magdolnát, aki szép és az ötödik hónapban volt.

Végül is, riadalom ide vagy oda, enni kell, megbőfiztetett minket, keze motolla, miután mindannyiunkat megszoztatott, más étel nem volt már otthon, Magdolna zokogott, neki mért nincs még melle, s benne tej, mert azt mind nekem adná, a többiek viszont elégedett gögicséltek, egy nap híján hat hónapot életükből sikeresen túléltek már.

Másnap 1969. január 23-a volt, amit, mondta anyám az anyakönyvek tüzelése közben, csak azért tudtam, mert előző este láttam a tévéhíradót, egy szót sem ejtettek rólunk, bár a Szabad Közép-Európa című folklórműsorban megbízható, ámbátor befagyott forrásokra hivatkozva rövid közleményt olvastak föl, miszerint, de én ezt nem hittem el, mondta rögtön anyám, Velence szőrén-szálán eltűnt Magyarország térképéről, nem találják sehol, a városba vezető utakat dinoszaurusz-nagy jégbordák zárják le, mintha Velence évszakovadésként elejtette volna a telet, s annak jégcsontvázas hullája zuhant volna rá, a katonaság lánc-talpas szőrnyei, amelyek áttörtek e kordonokon, hogy tejet, kenyeret és Népszabadságot vigyenek a városba, az utolsó jégborda átroppantása után a sértetlen első előtt lelték magukat, bárhonnan közelítették is, s a helikopterek a város feltételezett légtérébe nem tudtak behatolni.

Aztán se kép, se hang, csak ti szuszogtatok, mondta anyám, és egyéves születésnapomon olyan boldog mosollyal ajándékozott meg, ami még ma is bevilágítja az emlékezet tágas csarnokait.

Az esti gyertyafényben hallottuk először a tompa, fájdalmas sírást, mintha a bánat távoli hegláncairól csorgott volna a kisszobába, anyám a hasát simogatta.

Ő tudta, biztosan.

Még délután kinyílt azonban a kert, a kútból nyári tengerillat, előlegben tavasz áradt és meleg, talán téged ünnevelt, mondta anyám, a virágokat azonnal celofánba csomagolta a fagy.

Magdolna segített neki vizet húzni, kezdett elnehezülni, s én már emlékszem arra, háromszázhatvanhat napon, hogy úgy nevettek, csak úgy csengettyűtek a kristályok mindenütt, a vödörben egy ponty úszkált, s a kútban a tóból mind a többi, mind a hal, ide menekültek a jégdiktatúra elől, meg vagyunk mentve, azt hiszem, énekelte anyám és Magdolna, miközben röpködtek a pikkelyek, s darált halpapit kaptunk a melléből fejt tejbe áztatva, számban ma is elárad az az íz, akár egy hosszú tengeri csók egy sellővel a víz alatt.

Az esti filmet Magdolna öléből néztem, a kép homályos volt, mintha a műsort egy másik világból közvetítenék, s alig vettük észre, hogy a mozgókép hosszú percek óta áll, mert a kalózok hajója alatt fenékgig befagyott a tenger, s a képernyő pattog, amint feszíti kifelé a jég. Anyám reggel, bár a Nap továbbra sem kelt fel, a csönd fogyott el az álom kancsóiból, riadtan szerelte le a hátlapot, s a dobozban csak egy hosszú, furcsán összetekeredett csövet talált, tele elfeketedett fényképpel, amelyek rögtön elporladtak a pislákoló petróleumlámpa mellett, s az asztalon csak egy kupac hamu maradt.

És Anna megállíthatatlanul zokogott.

Anyám rosszat sejtve, nyöszörögve, mert a hasa éjjel a kétszeresére puffadt, s ha megnyomta, a póruson kispriccelt valami sós lé, fölvánszorgott a padlásra, és a sikolyok a torkában keresztbe akadt, hogy napokig csak suttogni tudott és inhalált, míg az asszony halai végre beúsztak a kamilla gőzvarsáiba, Magdolna és húga anyja, Magdolna mivel öthónapos magzata vizébe fagyva kéken feküdt az üveggalambok között, s körötte a vágy jégkalapácsa alatt diribdarabokra tört tanácselnök, ahogy róla lepereghetett.

Többé nem mertem a padlásra menni, mondta anyám az utolsó telén, amikor már hét dunyha alatt is vacogott, azóta sem voltam fönt, pedig a helybitorló vadgalambok már úgy telepötyögtethették a padlóját, hogy állandóan attól félek, ránszakad egyszer a sok tonna madárszar, de tudom, hogy május 23-án, amikor kinyílt minden jégcsap, s zubogott belőlük a tavasz, lecsorogtak az üveggalambokkal együtt az ereszcatornán, azért nőnek a ház sarkánál olyan magasra a vérző ikerkardvirágok.

Talán dél lehetett, mire a kamillaillat elnyomta a pisiszagot.

Anyám nem tett tisztába minket, a legnagyobb lavórban ült meztelenül, összekucorodva, mert minden pórusából, mintha az egész teste sírna, mintha túlfűtötte volna a félelem vagy a magány talán a vágy szauzáját, patakzott az a sós folyadék, és szipogva inhalált és hörgött a fejére bugyolált törülköző alatt, és én mindenképpen mellé akartam mászni, és mindannyian, elmerülni az anyatengerben, a combok puha szirtjein megtörő hullámverésben, belibegni az alvó Vénusz mélyvízi barlangjába, egymás ujjait szopva, mind, de engem Magdolna nem engedett, a kislányok, köztük húga is, Magdolna, ott tapicskolták már a vizet anyám mellett, sikongtak és selypegtek, csíphette őket a pisi meg a só, anyám mégsem hessegette el őket, nem látott, nem hallott, beszélni nem tudott, csak rájuk is terítette a fűrdőlepedőt, meg ne fázzanak s hadd szopjanak, miközben Magdolna olyan erővel kapaszkodott belém, mintha csak én tartanám, át ne szánkázzon a világ peremén.

Biztos nagyon fáj a szegénykémnek, mondta később, Anna szoptatása közben, a harsogó zöld forradalmában anyám, ahogy egyetlen délután kinőttek a cicikéi, talán anyja akarta így, ha mégis megszületne a legkisebb lány, legyen, ki etesse, talán Isten, talán a megbolydult időben kóválygó vágy, talán miattad apád, mert az a méz, ami Magdolna vöröstre duzzadt bimbóiból csurgott a szádba, az tehetted ezt veled, más nem is tehetted, tudom, már az illata, ami elsöpört minden más szagot, már az meggyógyított, és a kislányok, mintha apád csókolt volna, távolról, leheletfinoman, ahogy csak ő tudott, és Magdolna szorított magához, szorította a szám bennem virágzó bimbóihoz, és talán emlékszem, ahogy zümmögött, zsongott, rezgett, susogva remegett a melle, mintha benne lagnának a szerelem méhrajai, a vágy méhpuha méhecskéi, s virágba borult szívéről gyűjtenék a szenvedély hímporát, hogy a belőle készített mézzel etessék a méhkirályt, engem, ahogy ott ültem a királynő, Magdolna ölében a kanapén, és egyre távolodtam Magdolna testétől, mert a mellek egyre nőttek, egyre duzzadtak, egyre feszültek, s már láttam Magdolna szemét, talán bevonta addigra a rettenet vagy a döbbenet talán a kíváncsiság vékony jégkérgé, melyen táncoltak a kikapcsolt, kipakolt, kipucolt tévé képernyőjén sercegő visszfények, Magdolna és húga, Magdolna anyja, Magdolna keringőzött a befagyott tavon, át a befagyott városon, összekapaszkodva a tanácselnökkel, bele a semmibe, és anya, mesélte sokkal később, az emlék hidegében még mindig reszketve, törülközés közben, libabőrözve Magdolna, egyre inkább olvadt, gőzölgött, láttam, ahogy csöpög, s csöppjei a jégre hullva kis gőzbombákat robbantanak, és lassan elcsöpögött, el a saját anyám, elolvadt, elgőzölgött, itthagyt, és

az elnök egyre közelebb ért a képernyőhöz, egyre nőtt, egyre keményedett, és hívott, tudom, magához, és sikítottam, és szorítottalak, és annyira félttem, hogy összepisiltem magam, és szúrta a szaga, és fájt, a kis fogatlan tejállkapcád ahogy marcangolt, és végre, végre eleredt a hó a képernyőn, a hó befoncsorozta végre az üveget, az elnök eltűnt, és a tévében csak téged láttalak, és szétpattanni rajtad a kezeslábasod, és már alig bírtalak tartani, mire anyád valahára megszólalt, tisztába kéne tenni a kicsiket.

Orraestem veled, nevetett Magdolna, olyan nehéz lettél, és a melleim olyan súlyosak, s amint nagyokat nyögve visszaraktalak a kanapéra, mindjárt bömbölni kezdél, talán utánam, talán csak a bimbóim után, és elfoglaltad az egész ágyat, míg én futottam a tükörhöz, párás volt, de alig értem elé, kitisztult, mintha várt volna rám, és ruhátlanul mutatott és gyönyörűnek, és sokkal hosszabb volt a hajam, mint emlékeztem, és a csípőm íve meglágyította a sztálinbarokk bútorok, ezt apám mondta sokszor, szegény, üres szigorát, és a mosolyomban anyám mosolygott vissza rám, és kitoltam a fürdőszobába, könnyű volt, a lavórban anyád és mind a kislányokat, begyújtottam a nagy vaskályhába, az ablakokon hálásan csapódott le rögtön a pára, anyádat átsegíttettem a kádba, és sorra tisztába tettem a kicsinyeket, tengerszaga volt a kakának, és féltékeny szemed láttára a kiságyadba, mert melletted alig volt már a nagyágyon hely, fektettem őket, a húgomat te kértded, odaadtam, ne bőgj, s hadd játsszatok, nekem rengeteg dolgom volt, fölmosni a padlót, összesöpörni a lavóról kipörgött sót, a kútból vizet húzni, mert anyád inni kért, s vödörszám döntötte magába a selymes vizet, halat fogni, megpucolni, reggelit csinálni nektek, míg égett közben végig a bimbóm, rendet rakni mindenütt magam után, anyád alól tán óránként kimerni a lét, ami belőle ennyi idő alatt a kádat már megtöltötte, s olyan sós volt, hogy anyád nem merült bele, a felszínén úszott és záporozott, és a sót, ami már merés közben lepárlódott a tenyeremben, eltenni zacskóba mind, mert olyan szaga volt, hogy belesajdult a mellem, a szomszéd szobában fölhorkantak a hétalvó férfiak, és izzasztó bozóttüzek gyúltak a lábam között.

Március lehetett, mire rend lett, a képernyőn éppen elállt a havazás, és láttam, Magdolna ölébe veszi a fejem, ahogy mellém ül a kanapéra, máshogy már nem fér el, húga már elfoglalta a hasam, aztán nem látam semmit, mellei puhán lehunyták a szemem.

És álomvelencémben anyám a magyar tenger forrása volt, úgy zubogott belőle az erős sóoldat, hogy feltöltötte a Kárpát-medencét, és csonka tengerünkben mélytengeri halakként lebegtünk mindannyian, csak a kislányhalak úszkáltak köröttem, pajkosan áramlott résecske-kopoltyúikban ide-oda a kékesen derengő békeidő, míg nem a rajokban pusztuló szomszédhalak, kik sótlan vizeikből idáig fuldokoltak, be nem temették anyámat, s az ifjúság forrása eldugulva tengerünk, és benne mind, megöregedtünk, de úgy megvénültünk, hogy kiszikkadtak mind a nedvek, elfonnyadtak a bimbók mind, a kopoltyúk valahányan beszáradtak, és alattunk csak szik maradt, csak aszály és sós mélyfölkék, és csak tátogtunk, az ugar hasad, mint apáink, némán és fuldokolva, kopoltyús őseinket átkozva, s várva mint a messiásra, mikor fejlődik már ki tudónk.

A só ízére ébredtem föl, Magdolna telesírta a szám, mert láttam a képernyőn, mondta szipogva, az álmodat, és többet ilyen, Andorka, ne álmodj, most tehetem újra tisztába a kicsiket.

Bodor Béla

HATVANNYOLCAS ŐSZI SANZON

a jónép közös áramkörbe zártan
szabócsaládva vesztegült
én néhány ritka szót memorizáltam
akkortájt épp a vesztibült

a sárga nagy világos iskolákban
zörögve szólt a zongora
a hajnalkonyatban osztályvagyázzva
lelent a Nap a tombola

elállt a szél és aznap fel sem támadt
október elnovemberült
egy végre hozzáférhető pinának
hattyúi képe felmerült

rövid repülés volt akár a fáké
és mint elejtett luftballon
zsugorodott rőfögve minden árnyék
all along the őrtorony

a lópofákon szánkázott a napfény
az oszlatóék még kivárt
nem voltak fák a futballpálya mentén
átvizsgálták a basszgitárt

az ócska nagydob belsejébe rejtve
kék villanyizzó lüktetett
egy régi tűzből szálldolgált a pernye
a Cream-től szólt a Take it back

valahol messze felcsörömpölt éppen
valami fém és szét is tört talán
de nem szólt csak a basszgitár a téren
az brummogott pupuh-puhán

idegenek topogtak künn a sárban
összejárták a vesztibült
a jónép közös áramkörbe zártan
meg-megállt s lassacskán kihült

Payer Imre

UGYANÚGY ÉS MÉGIS MÁSHOGY

Későnyáron a munkahelyről egyszer
mész lassan haza, látod, itt az alkony;
nem leszáll, de befordul, úgy mint reggel
– szisszen – a szemetesekocsi a sarkon.

S mintha mindig, örökre így maradna
– reggel-este, de angyal jön, a szárnya:
háztömb, utca, világ, ha pillanatra
rádhajol: papiros roppant hulláma.

Megérint. De csupán egy pillanatra,
hogy tudd meg: van idő, és így van, harminc
évek vége, s nem a Vég-hez, lakásod-

hoz érsz; körfolyosón a csillagokra
még úgy nézel, akár máskor (mint halpénz,
nyirkosak) s valahogy már mégis máshogy.

VILLANÁSOK

Izzanak a járdák, homlokzatok,
a győztes tagolatlanságban
mélység, horizonttalan szabadság van,
estéli utca – minden én vagyok.

Hirtelen a táj, akár vegyület,
csapódik ki és magasba fröccsennek
a falak. Melyik volt illúzió? Melyiknek
higgyek és melyiknek nem? S közte meg?

... Akár a snitt.
Érezni a látások mögötti
történettelen semmit, valamit.

Akármi megtörténhet. Alatti. Fölötti.
Bármi. S nem történik semmi sem.
Visszatér minden. Rokon. Idegen.

TESTHELYZETDAL

Csak üldögélni a fotelben, és figyelni
 fonott asztalt, széket, mélybarna komódot,
 ahogy a gyerekek a padlón játszanak,
 ahogyan a támlát érzik a hát izmai, jobbra-

balra csúszni egy-egy centit, és nem akarni
 hatni, csak érezni a mozdulatokat,
 csak érezni és csak érezni, birtokolni
 a figyelmet magát, ahogyan tömörebbé

válnak a tárgyak, mint máskor rendszeren, a
 lapok, élek, napok, éjek, a zárt ajtón túl
 a háztömbnyi századvéget, a zsidbadt várást,
 amely szélsőséggel vemhes, de nem tud szülni.

Csak üldögélni a fotelben, és figyelni
 a figyelmet magát, én is várok, várok egy
 testhelyzetre, ami biztos, mint terv helyett
 katasztrófa, csoda – nem várok semmire.

Nincs pont, nincs egyenes, kiterjedéstelen
 világtömeg, súlypont, amelyből összegyűl,
 hogy egy jobb világba tudnám majdan taszít-
 tani, nincs egyenes, nincs tengely, mely körül

meg tudnám forgatni. Holnapra a világot.
 Nincs szabadság, nincsen idealizmus,
 nincsen semmi sem, és ezért nincsen végtelen.
 Nincsen, nincsen pont, és nincs, nincs egyenes.

Csak üldögélni a fotelben, és figyelni.
 Nyilam, a vágy? Az én nyilam befelé tör.
 Ha kint nem, lehetek belül – szabad? Már mindegy.
 Zárulj össze dió! Csonthéjas kupola.

ÖRÖKMOZGÓ

F E B R U Á R I P R O G R A M

80 ÉVE SZÜLETETT MICHELANGELO ANTONIONI

rendezői sorozat

FILMEROTIKA

BÓDY GÁBOR FILMJEI

MARLENE DIETRICH SZOROZAT

GERARD PHILIPPE 70 ÉVES

RÉGI IDŐK MOZIJA

TOVÁBBRA IS VIDEÓRA KÉSZÜLT FILMEK A
VIDEOGALÉRIÁN, KÖNYVES KÁVÉZÓ ÉS
LEMEZBOLT A FÖLDSZINTEN

VII., ERZSÉBET KÖRÚT 39.

A GÖNCÖL KIADÓ KÖNYVKLUBJA

AZ ÉLŐ KAPCSOLAT Ön és a kiadók között,

- mert kéthetenként részletesen tájékoztatja a frissen megjelent könyvekről és a kiadók raktárkészletéről,
- minden kiadó teljes kínálatát figyelembe veszi (szépirodalom és szakirodalom, gyermekkönyvek, stb.),
- és ezek közül azokat ajánlja, amelyek minőségileg megfelelnek az Ön igényeinek.
KÉNYELMES
- mert a kiválasztott könyveket és az ingyenes tájékoztatót Ön az otthonában kapja meg,
- és a postaköltség sem Önt terheli.

Göncöl Kiadó

1519 BUDAPEST POSTAFIÓK 351. TELEFON: 185-4045.

„...hogya a jó könyv és az olvasó egymásra találjon!”

Rangjavesztett tudomány

ÁLOMFEJTÉS AZ ÓKORI MEZOPOTÁMIÁBAN

KOMORÓCZY GÉZA

Freud és Krúdy. Az álmofejtésről, még ha a legrégebb régiségről is, a 20. században és Magyarországon ezzel a két névvel kell kezdeni.¹ Vagy inkább talán: Krúdy és Freud. Az álmokkal foglalkozó több évezredes – igen, csaknem négy és fél ezer éves – szakirodalomban Sigmund Freud fellépése a századfordulón gyökeres változást hozott. Miben áll az álmok magyarázatának freudi fordulata – ahogyan én ezt a változást nevezni szeretném?

Az álmofejtés a sumer szövegemlékek óta a *divinatio* körébe tartozott, ennek egyik fajtája, azaz: jóvendőmondás. Másképpen mondva, jeltudomány; a jóvendőre: a minden-ség törvényeiben már eleve kész, de nem tudható és ezért az érintettek számára váratlanul bekövetkezendő eseményekre utaló jelek – előjelek (*omen*) – értelmezésének tudománya, mind az elmélet síkján, mind az értelmezés (álmofejtés) napi gyakorlatában, mind pedig a gyakorlati rendeltetésű szakirodalomban: ti. az álmoskönyvekben.

Az ókori álmoskönyvek, minden álmoskönyv, az álmokból a jövőt akarja megtudni. Ellenben Freud számára az álom nem a jövő előjele: a lélek mélyére szorult vagy le-szorított – és így jelen lévő – múltat tárja fel. Információ, ha jól értem, a régen és igen mélyre eltemetett múltból, legyen az akár az őstönök filogenetikus múltja, akár a személyiséget ért élmények. Az álom mint *divinatio* felfogás elvetésében a freudista álommagyarázat és a nyomában kialakult iskolák, Carl G. Jung is – egyébként éles különbségeik és ellentéteik ellenére – teljes egyetértésben vannak egymással. Az újabb álmelméletek,² a kognitív pszichológiai magyarázatok is, természetesen, még távolabbra kerültek a régiek felfogásától. Az álmoskönyvek világgépének elutasítása, mit tagadjuk, diszkvalifikációt jelent; de nem csupán az előrehaladás eufóriája: egyszermind a tudomány fölényes legyintése is a tévúton járó régiek fölött. Tárgyilag, persze, indokolt és jogos; mégsem fogadható el méltányosnak, még kevésbé tudományos kritikának, mert történeti jelenséget a történeti összefüggésekből kiszakítva kezel. Arról mond le, ami nélkül nem lehetséges semmifajta egyetemes kultúra, s ez: a *másfélének* (az adott esetben: a másféle régiségnek) az *elfogulatlan szemlélete*, esetleg éppen a *megértése*.

Tudunk kell: mára nemcsak a régi álmoskönyvek és a régiségből ismert álmelméletek „avultak el”, de éppen így Freud és – néhányan talán túlzásnak fogják találni – Jung álmelmélete is. Aki ma álmokkal foglalkozik, az egészen más okokból és más céllal, mint a régiek. Ez így van rendjén. A régiek másra kellene nekünk.

A történeti kutatásnak nem az a feladata, tudománytörténeti vonatkozásban, hogy megismételje vagy ismétlgesse, amit hajdani tudósok hirdettek. A tudománytörténet, végső soron, kritikai vizsgálódás, az kell hogy legyen; de

nem annyira a régiek kritikája, mint inkább a saját magunké: helyzetünké. A régiek tudománya a történeti folyamatok során szükségszerűen relativizálódik. Ezt a változást nevezte Thomas S. Kuhn paradigmaváltásnak. A tudománytörténetnek arra kell törekednie, hogy feltárja, milyen problémák foglalkoztatták a régiség tudósait, mi okból, és miért volt a probléma megoldása számukra történetesen az, ami. Hogy mi volt, lényege szerint, a tudományuk; mi volt az, ami a különböző korokban a tudomány státusát elnyerhette. Tanulni, a saját helyzetünket illetően, többnyire nem abból fogunk, amit a régiek tudtak, bár speciális esetekben előfordul ez is; inkább abból tanulhatunk, amit a tudománytörténet a tudomány *körül* talál vagy inkább feltár: a magatartásból, ahogyan a régiek a tudásukat kezelték, és persze abból, ami az annak idején korszerű tudományukkal utóbb történt. A tudománytörténet mint társadalomtudomány arról szól, hogy mindig van, és lesz a mi számunkra is, *utóbb*. Maga a tudomány (*science*) mint jelenség akkor válik a társadalomtudományi érdeklődés számára igazán hasznossá vagy tanulságossá, amikor már mint tudományt megcáfolták, és a korszerű kutatás elmozdult más irányba. Amikor tételei már nem igazság, s kivált nem az egyedüli igazság, hanem csupán tételek, amelyeket mint történeti jelenséget tudunk mérlegelni. A tudománytörténet a tudomány önreflexiója. A ma bizarrnak tartott témakörökben sem éppen tanulság nélkül való.

Krúdy Gyula varázslatos *Álmoskönyve*³ még az imént leírt freudi fordulatot megelőző, klasszikus hagyomány talaján áll. Játékos öniróniája irodalmi eszköz. Krúdy valójában ugyanolyan álommagyarázatot ad, mint az a fikatív – vagy nem fikatív: mindegy – ősi egyiptomi álmoskönyv, melyet emleget: tudjuk, a középkor óta minden álmoskönyvben az egyiptomi álmoskönyvek a tekintély; vagy mint a vénasszonyok, akikre helyenként szintén hivatkozik.

Csakhogy, állítom, a régi álmoskönyvek minden magyarázata valóban tudomány volt egykor. Annak szánták, s annak vették. Nem csupán abban az értelmében a szónak, ahogyan a félmúlt hetedhét határban nagyhírű látó vagy gyógyító embereire, az álmofejtőkre, asszonyra és emberre egyaránt, rámondhatták: *tudós*. Hanem sokkal *tudományosabb* értelemben is. Ezek a régi álmoskönyvek, vagy legalább a legjobb köztük, mondjuk, Artemidórosz, az álmok magyarázatában mindenképpen az adott kor tudományosságának jó, olykor pedig az éppen legjobb szintjét képviselték; szerkezetük, módszerük ugyanaz, bizonyítani fogom, mint általában a velük egybevethető tudományos irodalomé, s ezért feltét-

lenül helyük van a tudományok történetében; ott van a helyük.

A freudista elméletnek megtermékenyítő hatása volt századunkban a régi szövegek vizsgálatára. A lélekelemzés hívei nemegyszer igen hatásos magyarázatokat tudtak, s tudnak még ma is, fűzni a régi álmoleírásokhoz.⁴ Maguk az álmoleírások – furcsa módon – kevésbé érdekelték a freudizmus híveit.⁵ Még Carl Jung iskoláját is csak az álomszimbólumok foglalkoztatták igazából, nem pedig a régiek szimbólumértelmezési módszerei.

A freudista (pszichoanalitikus) álomelmélet félműlt tekintélye kétségen kívül hozzájárult ahhoz, hogy a régi álmoleírások korunkban sem kapták meg azt a rangot a történeti és tudománytörténeti kutatásokban, mint amelyet, mondjuk, a régiek úgynevezett asztrológiája azért csak-csak megszerzett magának. Történeti vagy irodalomtörténeti kézikönyvekben az álmoleírások legfeljebb a ponyvairodalom, a népszerű tömegkultúra stb. rendjén szokott szerepelni. Az a beleélő képesség, amellyel Aby Warburg és a Warburg-kör a későantik és renaissance kori asztrológiát – ugyancsak jövőmondó tudomány – valódi történeti életre keltette, az álmoleírások vonatkozásában még mint pusztán vágy sem igen jelentkezett.

Mindenesetre, maguk az álmok iránt, úgy általában, talán a freudizmus utóhatásaképpen, de most már tőle függetlenül is, a tudományos érdeklődés továbbra is élénken látszik, mind lélektani, s még inkább orvosi-fiziológiai,⁶ mind pedig irodalmi vonatkozásban. Talán ez fog majd visszahatni az álmoleírás és az álmoleírások történetének kutatására is. Ami az ókori anyag tekintetében biztató kezdet: a régi álmoleírások modern szövegkiadásai és feldolgozásai.

Egyelőre még kísérletek sem igen történtek mostanában a láthatóan gazdag ókori álmoleírás elhelyezésére az antik tudományos irodalomban. Amire most igazán szükség volna, az éppen ez. Az antik, s még inkább az ókori keleti álmoleírás kutatására rávetül a mai tudományfogalom árnyéka. Álmoleírás, sőt álmoleírás: nem lehet tudomány; a legjobb esetben is csak hiedelem, mindennapi tudás. Valamifajta *untergesunkenes Kulturgut*, leszivárgott tudás, a kifejezésnek nem annyira szociológiai értelmében, mint inkább a tudományok hierarchiája szerint. Az ókori álmoleírás szakirodalom napjainkban rangvesztett tudomány. Én magam szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy régi rangjából, tudománytörténeti vonatkozásban, visszakapjon valamit. A pszéudotudományok tudománytörténeti rehabilitációja azonban, tágabb körben, szükségszerűen azzal jár, hogy viszont relativizálni kell a tudomány rangját. A tudomány minősítést csak történeti értelemben szabad értékjelzőnek tekintenünk, és abszolút érvényűnek semmiképpen sem, kivált nem a jelen vonatkozásában.⁷

Aki Artemidórosz álmoleírásának bevezető soraitban az értekező megjegyzéseket olvassa (I, 1–12; IV, Bev. stb.), azt éppen a rendszerezés világossága, mondhatnám, filozófiai tisztasága kapja meg. Ezt az álomelemzést (*oneiro-kritiké / polikon*) tudós elme írta, semmi kétség. Igazi tudós, az anyaggyűjtéstől a mérlegelő értelmezésig. Munkája Ptolemaiosz *Tetrabiblosz*ához mérhető a leginkább. Nekünk is tudósnak kell őt tekintenünk. Ahhoz, hogy helyes képet alkothassunk magunknak akár az antik lélekelemletről, akár a tudományos rendszerezésről, de akár a tudományok társadalmi rangjáról is: az álmoleírás egykor virágzó irodalmi műfaját a maga valódi történetiségében kell látnunk, gondos elemzés alá vetve az erre alkalmas álmoleírásokat,

mindegyiküket a saját korának mércéjével mérve, és a kortárs szellemi élet más emlékeihez is viszonyítva.

Mezopotámiában irodalmi szövegek az i. e. 3. évezred óta tesznek említést álmokról. A. Leo Oppenheim, aki az ókori keleti álmoleírás monografikus feldolgozását adta, narratív szövegek, a királyfeliratok és eposzok álmoleírásaiban két típust különböztet meg: az egyik az álombeli üzenet vagy kijelentés („message”), gyakorta az istenség álombeli megjelenése, *theophania*, a másik a szimbolikus álom. Az álombeli üzenet (rendszerint narratív királyfeliratokban) egyenes közlés, nem kell értelmezni, csak arra van szükség, hogy az elbeszélés fölvegye az istenséget stb., aki az álomban maga mondja el, amit közölni akar. A leginkább az epikus költészetből ismert szimbolikus álmok közege rendszerint részletező elbeszélés, amely magában foglalja mind az álom, mind pedig az értelmezés leírását. Nemcsak magát az álmot: elmondja azt is, hogy a szimbólumok sorozatából szőtt álmat ki, milyen körülmények között, mi módon és milyen eredményre jutva fejtette meg. A mezopotámiai, egyiptomi, hettita, s nem utolsósorban bibliai (Genesis: József és a fáraó álmai; Dániel k. stb.) álomtörténetek így módon megjelenítik számunkra az álmoleírás gyakorlatát is: megismerhetjük belőle az értelmezés technikáját és a körülményeket, amelyek az álmoleírás mint divinációs eljárást körülvesszik és meghatározzák.

Az ókori keleti álmok két jelzett típusa, amelyeknek a különbségeit csak Oppenheim elemzései tárták fel, jellegzetes módon oszlik meg irodalmi műfajok, illetve történeti korszakok és kulturális közegek között. Az álombeli üzenet vagy kijelentés közege, magából a szövegből kitetszően, többnyire közvetlenül a kultusz. Az álom nem ritkán a szentélyben alvás (*incubatio*) során jön.⁸ Az álom és az üzenet vagy kijelentés *divinatio* volta mindig egyértelmű. A kijelentést csak férfiak, s közülük is leginkább a király vagy más kiválasztott, felkent személyek kapják. Az álom semmiféle további értelmezésre nem szorul. Ez az *alomoraculum* Egyiptomban tűnt föl először, az i. e. 2. évezred közepén, királyfeliratokban (nem a legkorábbi, de alighanem a legrégebb példák IV. Thotmesz Sziph-sztéléje a gízai piramisokhoz közel), majd a hettita királyfeliratokban, és az i. e. 1. évezred feliratokban Mezopotámiában is (Assurbán-apli, Nabú-naid). Nem irodalmi példák azonban Mezopotámiából már az i. e. 2. évezred elejéről ismerjük, legalább rövid utalások formájában. Görögül majd a *chrématizmosz* (= *oraculum*) elnevezés fogja illetni.

Egészen más közegben találkozunk a szimbolikus álmok leírásaival. Ilyen rendszerint eposzokban, mitológikus elbeszélésekben szerepel. A hős – gyakran isten – álma mintegy véletlenül jön, s aki ilyen álmat lát, annak magának kell fölismernie az álom státusát. Azaz – hogy Artemidórosz terminológiájához (I, 1) folyamodom – neki magának kell eldöntenie, az álma csupán *enüpnion* (latinul majd: *insomnium*) volt-e, különféle nappali élményeinek kuszn felvillanó emléke, avagy *oneirosz* (latinul majd: *somnium*), ami a jövőt jeleníti meg.⁹ Ha felismerte, hogy divinációs álmat látott: az álmat meg kell fejteni, rendszerint mások, e tudományban járatos szakemberek közreműködésével. Tudni kell megkülönböztetni egymástól az álombeli látomás és két típusát: az álom könnyen félrevezetheti a naiv embert. Ezért is van szükség a megfejtés-

hez szakemberre, például, már a sumer szövegekben, tudós öregasszonyra. A szimbolikus álmokhoz szövegeinkben mindig közvetlenül csatlakozik az értelmezés;¹⁰ a divinatio csak ez a kettő együtt. Szimbolikus álmok a mezopotámiai irodalomban az i. e. 3. évezred óta szerepelnek. A legkorábbi szöveg, melynek biztosan ismerjük a keletkezési körülményeit is, Gudea költői felirata.

A Bibliában a szimbolikus álmok narratív közege többnyire magas rangú nem zsidó személyiségek története; ezek az álomjelenetek, az álom és a megfejtés együtt, mintegy *couleur locale* az idegen világ ábrázolásában.¹¹ Mindamellett, a zsidó szereplő rendszerint különös bölcsességről tesz bizonyosságot bennük; persze, isteni segítséggel: tudása a zsidó Isten fölényét is bizonyíthatja, mert a zsidó álomfejtők tudása mindig az Istentől ered, mégpedig rendszerint a kijelentés-álomhoz hasonló körülmények között. Ez a beállítás jelzi, hogy a bibliai szerzők meglehetősen tájékozottak voltak a divinatio és álomfejtés külföldi eljárásai terén, és pontosan ismerték ezek mindegyikének a közegét (*Sitz im Leben / setting*) is. Saját népevel Isten azonban közvetlenül és érthetően beszél, „magyarán”, nem pedig rejtvényekben (*hida*), ti. olyan szavakkal, amelyeket majd még meg kell fejteni (vö. Num. 12,8).

A továbbiak során nem az álomfejtés költői emlékeivel akarok foglalkozni, nem is a gyakorlat önmagukban mind érdekes részleteivel, hanem csupán egy technikai jellegű ékírással (akkád nyelvű) szöveggel, amelyet úgy ismerünk, hogy Asszír Álmoskönyv, A. Leo Oppenheim kiadása és feldolgozása nyomán; sajnos, csak igen töredékesen. A szöveggel kapcsolatos kutatásokat Oppenheim példás kiadása, negyedszázaddal ezelőtt, furcsa módon, éppen erényeivel, úgyszólván befagyasztotta. Ha az ékírással filológia nem tudott is túl sok újat fűzni Oppenheim példás szövegkiadásához és magyarázataihoz, komparatista elemzéseknek vagy az egyéb ékírással tudományos irodalommal való egybevetésnek még maradt tere az ő maradandó értékű eredményei után. Az Asszír Álmoskönyv, meggyőződésem, szokatlanul éles fényel világítja meg a jövődöndő irodalom helyét az ókori Mezopotámia szellemi életében.

Az Asszír Álmoskönyv tizenegy vagy tizenkét táblából álló – csupán jelzésül: *Gilgames-eposz terjedelmű* – sorozat, közelebről: omen-szövegek gyűjteménye, kiegészítve, a sorozat elején és végén, összesen három tábla terjedelemben, különböző ráolvasásokkal, amelyek az omenekben jelzett kedvezőtlen események elhárítására szolgálhattak. A táblák anyaga, ha nem számítjuk a ráolvasásokat, mint az omen-gyűjteményekben általában, csupa omen-szöveg, mindvégig. Hozzávetőleges becsléssel: összesen körülbelül ezer omen, vagy még több; jó, ha a harmada maradt fenn, s ez is helyenként igen töredékesen. A sorozat eredeti címét a kezdő szó vagy *incipit*, *Ziqiqu* isten neve adja. Ez a különben csak elvétve említett istenség, Samas fia, maga az Álom, illetve Szellem, Lélek vagy hasonló; a szó sumer eredetű. Mamu, a látomások istennője, a nővére. A legelső ráolvasás hozzájuk fordul, mintegy *invocatio*.

Maguknak az omen-szövegeknek a szerkezete mechanikusan sztereotip. Az első, leíró rész vagy *protaszisz* az előjel leírása, múlt időben: Ha valaki álomban ezt és ezt látta. A második rész, az *apodoszisz*, jövődöndő. Az álom mint előjel ebben az esetben rendszerint csupán egyetlen mozzanatot jelent, ritkán kettőt, ennél többet szinte soha. Az apodoszisz egyenes és közvetlen összefüggést tételez az álom, pontosabban, valamely álom adott mozzanata és a bekövetkezendő esemény között. Szabályos álmoskönyv:

amilyent mindenki forgatott már, ha mást nem, hát éppen Krúdyt.

Egyelőre még csak puszta az omen-szövegek stílusának bemutatására idézek egy viszonylag ép szakaszt az álom-omenek legkorábbi gyűjteményéből.

Ha valaki (álomban) sokat utazik az országban:

Gond gondot követ.
Ha valaki sokat utazik a határon túl:
Tekintélyesnek fogják tartani.
Ha valaki álomban fölmege az égbe,
és az istenek megáldják:
Ez az ember meghal.
Ha valaki álomban fölmege az égbe,
és az istenek megátkozzák:
Ez az ember hosszú életű lesz.
Ha valaki álomban lemege az alvilágba:
A gazdag számára: gazdagság.
A szegény számára: szegénység.
Ha valaki álomban lemege az alvilágba,
és a holtak megáldják:
Ez az ember meghal,
és nem otthon temetik el.
Ha valaki lemege az alvilágba,
és a holtak örvendenek neki:
A gazdag számára: [...]
Az alacsony helyzetű számára: bánat.
Ha valaki megcsókol egy halottat:
Ellenfelével szemben megáll.
Ha egy halott megcsókol valakit:
Vagyont szerez.

Az Asszír Álmoskönyv, abban a formájában, ahogyan ismerjük, nem túlságosan régi szöveg, semmiképpen sem vízözön előtti korból való, mint Gilgames története. Legtöbb töredéke Assur-bán-apli könyvtárából származik (az i. e. 7. század közepe), és a sorozatnak ezt a változatát talán nem is sokkal korábban állították össze, alkalmasint csak az i. e. 8. század vége felé, különböző korábbi források, jobbra babilóniai szövegek alapján. Egy későbbi keletű álmoskönyv példányból is fennmaradt egy nagyobb töredék, mégpedig Babilóniából, amely példány mindenképpen független az i. e. 7. századi asszír királyi könyvtár irnokainak irodalmi emlékeitől, és csakis a külön babilóniai hagyományt képviselheti. Babilóniában egy korábbi változatnak a töredéke is előkerült, az i. e. 2. évezred második feléből. Más táblák pedig, ugyancsak töredékek, Assurból, illetve Kalhuból (Nimrúd), a korábbi asszír fővárosokból. Assurban az i. e. 2. évezred vége óta, s Kalhuban az i. e. 9. század közepétől sok kiváló írnok működött, akik Asszírriában is meghonosították a babilóniai irodalmi hagyományt. Vannak az Asszír Álmoskönyvtől független álom-omenek is, többek között még az i. e. 2. évezred közepéről, Szúzából (Délnyugat-Irán), ahol ebben az időben élénk írnomi-tudományos tevékenység folyt, akkád nyelven, de kissé elmaradott-provinciális elszigeteltségben a kortárs Babilóniától.

Ilyenformán az álom-omenek történetét nagyjából az i. e. 2. évezred középső harmadától tudjuk nyomon követni Mezopotámiában. Az első gyűjtemények, alighanem csak néhány tucat álom-omen egy-egy táblán, minden bizonnyal még az óbabilóni korból keletkeztek, esetleg az i. e. 17. században, már régóta forgalomban lévő egyéb

omen-gyűjtemények árnyékában. Ezek az omen-szövegek az álom egészét, s közelebbről, valamelyik lényeges mozzanatot tekintik előjelnek. Később valamelyest finomodott az ominózus esemény megállapításának módszere: a későbbi omenek protasziszai sokkal analitikusabbak, kisebb elemekre bontják az álmokat stb. A legelső kisgyűjtemények egyetlen motívum változatait gyűjtik össze. Az i. e. 1. évezredben Babilóniában már jelentős anyag halmozódhatott fel az álom-omenek különféle kisebb gyűjteményeiből; ebből az anyagból szerkesztették meg, nyilván több változatban, s mindig a lehető teljesség igényével, az Álmoskönyvet, most már eklektikus módon, sok különböző motívumot állítva egymás mellé. Az álom-omenek gyűjteménye és a baljós álmok következményeit elhárító ráolvasások ekkor még külön gyűjteményeket képeztek egyelőre. A babilóniai álmoskönyv egyik vagy másik változatát, esetleg többet is közülük, átvették az asszír királyi írások, némi sietős és henyé átdolgozással, a szerkesztés során alkalmazva a sorozaton kívüli anyagot is felhasználva. Talán az asszír írások illesztették egymás mellé a ráolvasásokat és az omen-szövegeket is. Az egyik ráolvasás egy sumer imát idéz akkád fordításban. A ráolvasások és omen-szövegek nagy sorozatának „kánonikus” változata az Asszír Álmoskönyv, Ninivéből. Babilóniában az Álmoskönyv szövegahagyománya a jelenleg ismert agyagtáblákon csak az i. e. 1. évezred közepéig követhető nyomon, de nem lehetetlen, hogy a hagyományos álomfejtés is, mint a jövendőmondás egyéb eljárásai, tovább élt, a hellenizmus korában, akár egészen az ékírásos írásbeliség megszűntéig (i. sz. 1. század).

Az álmoskönyvek, minden álmoskönyv, vizsgálatának csapdája a leírt álmok tartalmi elemzése: a legtöbb álmoskönyvelemző modern tudós, nemcsak – mondjuk – pszichológusok, hanem történészek is, nemhogy gyanútlanul: boldogan lépnek bele ebbe a csapdába; kielégülnek a motívumelemzésben. Csapda, ha a motívumokból, akár az álmok, akár a megfejtések motívumaiból történeti következtetéseket akarunk levonni, tartalmi alapon: ha következtetéseinket a tartalmi mozzanatokra építjük. Az álmoskönyvek anyaga mindig vegyes eredetű: akumulálódik. Ez azt jelenti, hogy történeti értelemben nem specifikus. Mindig banalitásokat tartalmaz, még ha szélsőségesen szokatlan vagy lehetetlen dolgokat is. Cicero mondta volt, hogy nem tudunk elképzelni olyan képtelenséget, lehetetlenséget vagy csuda dolgot, ami ne fordulhatna elő álmainkban.¹¹ Az álmoskönyvek, mindegyik a maga módján, éppen ennek a féktelen és korlátlan képzeletnek mennek elébe. Motívumaiknak semmi önálló értéke nincs. Az elemzésnek nem az egyes motívumokkal kell foglalkoznia, nem tartalmi részletekkel, hanem magával az álmoskönyvvel mint egészszel: a motívumokból kiépített rendszerrel, az álomtartalmaink rendszerezésének elveivel és módszereivel.

Nos, az Asszír Álmoskönyv a mezopotámiai jövendőmondó irodalom része. A jövendőmondás, tudjuk, tudomány volt: maga a tudomány. Legfőbb területei: egyrészt a mág-, a belső- (vagy bél-) és a csillagtudomány, amely szaktudományok rendre a spontán, a természetben mintegy beleírt jelekkel foglalkoztak; s másrészt azok a technikák, amelyek révén az ember maga szerezhette meg az előjelet, például, nyíl kilövése, olajcsepp a serleg vizében, füst, mádar röpte a templumban stb. Az álom spontán jel, de a ke-

zelése nem egyszerű. Az ember tényleg mindenfélét álmodik. A jövendőmondás számára az álom csak akkor érdekes, ha a kérdező számára releváns információt (*portentum*) hordoz. Ennek meg kell fejtetni az értelmét. Az ókori Kelet nyelveiben az előjelek értelmezését jelölő szakkifejezések (sumer: *bur*, akkád: *pasáru*, héber: *pásar* vagy *pátar* stb.) közönségesen mind azt jelentik: feltörni, feltárni, feloldani.

Nincs rá explicit szöveges bizonyítékunk, de az epikus költészetből ismert álomfejtés-jelenetek mutatják, hogy az álom „feltörés”-e alapján véve három műveletből áll. Ezek a műveletek: 1. az álom szegmentálása, 2. a szegmentumok egyenkénti értelmezése, és végül 3. az összegezés, az álom egészének értelmezése. A továbbiak során részletesen beszélünk mind a háromról.

1. A szegmentálás, ahogyan én a műveletet nevezni szeretném, az álomkép felbontása elemeire. Már maga ez a felbontás is értelmezés, természetesen. Akárki végzi az elemzést, az álom egészéből csak azokat az elemeket vagy mozzanatokat választja ki, amelyeknek jelentőséget tulajdonít, akár a bevált gyakorlat, hagyomány vagy konszenzus szerint, akár pedig rögtönözve, pillanatnyi benyomások alapján. Tudjuk, nincs és nem lehet olyan álom, amelyben a mélylélektani elemzés ne találja meg a neki ösztönélet valamilyen szimbólumát. Nem nehéz elképzelni, hogy az asszír álomtudós is csupán azokat a motívumokat emelte ki az elébe tárt álom szövevényéből, amelyekre tudta a magyarázatot: kézikönyvei, tapasztalatai vagy intuíciója alapján. Tudni lehet azt is, hogy aki álomfejtésre vállalkozik, a vele szemben ülő személy szorongásaiból szavak nélkül is megérez egyet s mást; az empátia is segíti őt az álom magyarázatában: abban, hogy az álomszűzésből a kelendő motívumot válassza ki magyarázatra. Mindez nyilván közhely, de talán mégsem fölösleges elmondani: a magától értetődő dolgok ismeretében könnyebben felismerhetjük, mi egyetemes az asszír tudósok könyveiben (univerzáliai), és mi specifikus, történetileg meghatározott.

Az álomfejtő nem fűz magyarázatot az álom minden részletéhez, nem is fűzhet. Ha megnézzük az ókori Kelet bármelyik nagyobb irodalmi álmát, legyen az Gudea felirata, a sumer Dumuzi-eposz, Dániel könyve, látjuk, hogy a szövegben elmondott álom sok apró részlete csak amolyan színezőelem vagy hitelesítő kellék; az elbeszélést ezek tesszék éltszerűvé. Ha tényleges álomról van szó, a szegmentálás annyit jelent, hogy az álomfejtő a narratív vagy vizuális egészéből elkülöníti, mintegy kiválasztja magának azokat a mozzanatokot, amelyeknek szimbólum értéket tulajdonít, s amelyekre az értelmezést fel tudja építeni. Persze, mindehhez még hozzá kell fűzni azt is, hogy az álomfejtés, a dolog természete szerint, annál gazdagabb és hatásosabb, minél több mozzanatoknak tud önálló szimbólumértéket adni.

A szegmentálás elve alapján érthetjük meg az Asszír Álmoskönyv, s általában is az álmoskönyvek szerkezetét. Egy álmoskönyv, ha ezt az elvet elfogadjuk, nem más, mint az álomképek szegmentumainak formalizált jegyzéke. Olyan mozzanatoké, amelyek tetszés szerint felbukkanhatnak a legkülönbözőbb álomképekben, mindenféle kombinációban, más elemek vagy mozzanatok társaságában. Hogy a nyelvi leírásból vegyek kölcsön egy szakszót: az álmoskönyv az *álommorfémák* katalógusa. Csináljak rá egy idegen szakkifejezést? Mondhatnánk, „*hüpnéma*”-katalógus; de a szó talán inkább maradjon csupán tréfás rögtönzés.

Már korábban is mondhattam volna, hogy a mezopotám-

miai tudományos irodalom felől nézve minden álmoskönyvet, a későbbiek is, végső soron omen-gyűjteménynek kell tekintenünk. Még azt is, amelyik, mint Artemidórosz, hosszasan elemzi az álmokat, s filozofikus megjegyzéseket fűz az értelmezéséhez. Még inkább a középkorban szokásos, és a leggyakrabban Dániel nevéhez kapcsolt egyszerű motívumjegyzékeket, amelyeknek a sorába tartozik, ha a végső lényegére egyszerűsítjük, Krúdy *Álmoskönyve* is. Az álmoskönyvek mögött mindig ott van a protaszisz és apodoszisz kapcsolata, a jel és a jelzett közötti összefüggés. Az omen-szöveg azt mondja, hogy ha ez és ez történt, vagy van, (akkor) az és amaz lesz: szükségszerűen, elháríthatatlanul.¹³ Ugyanezt mondja minden álmoskönyv is; annak értelmezésében, hogy mit jelent a szükségszerű, a különbséget már az omen-szövegen kívüli tényezők határozzák meg, a kontextus, a kulturális közeg.¹⁴

Álomszegmentumok formalizált katalógusa – mondtam az imént. Beszélnem kell a formalizálásról is. Az Asszír *Álmoskönyv*ben ugyanaz a szerkezeti elv érvényesül, mint általában a mezopotámiai tudományos szójegyzékekben. Ez annyit jelent, hogy az omen-szövegeket bizonyos szavak vagy kifejezések alapján rendezik el. Az ékírásban sok sumer szójel (*logogramma* vagy *sumerogramma*) használatos; ezek legtöbbje akkádul többféleképpen is olvasható, és némely sumer szójelnek akkádul számos jelentése van. Ha az Asszír *Álmoskönyvet* tanulmányozzuk, első pillantásra, gyantlanul, arra gondolhatunk, hogy a szerkesztők tárgyi rendben csoportosították az anyagot. De nem. Az elv pontosan ugyanaz, mint a szójegyzékekben vagy mint a többi omen-gyűjteményben. Az állandó (invariáns) elem szakaszokként mindig egy-egy szójel. Az *Álmoskönyv*, mint minden omen-gyűjtemény, bár akkád szöveg, nagyjából minden nyelvű szójelekkel (*heterogramma*) van írva, ti. sumer szójelekkel, amelyeket akkádul kellett olvasni. A szaklexikonok rövidítéseit, szóértékű grafikus szimbólumait és tömör skiffjezéseit hozhatom fel párhuzamul.

Mégis, az *Álmoskönyv*ben a sumer szójel tulajdonképpen címszó vagy *lémma*; s ha az előbb kifejtett elgondolás megáll: az álom egy szegmentuma. Assur-bán-apli könyvtárának gyönyörű agyagtábláin, még a töredékeken is, tisztán látszik, láthatja az is, aki nem ismeri az ékírást, hogy melyik az a szójel vagy címszó, amely az adott szakasz omen-szövegeit – „fejezet”-t szervezi, amely az adott szakasznak a címe (lehetne). Ha valaki (szó szerint: egy ember) „megy”, „elme” (valahova), „repül”, „beesik” (vízbe stb.), „ül”, „átváltozik” (valamivé), „csinál” (megcsinál) (valamit), „szánt”, „kivág” (valamit), „viz” (valamit), „kap” (valamit), „megfog” (vagy: elvesz) (valamit), „eszik”, „iszik”, „vize” stb. Egy külön szakaszban: Ha a király (szó szerint: a trónszék). Az invariáns elem lehet isten, ég, csillag stb. is. A továbbiakban az omen-szövegek terjedelmes sorozatban közlik az adott címszó kombinációt minden lehetséges vagy elképzelhető kiegészítéssel. Sajátos mikroenciklopédizmus ez, jól ismert a végtelen szójegyzékekből.

Ha valaki azt álmodja, hogy más városba megy, akkor ez közel száz város felsorolását jelenti. Megjegyzem, sok idegen város jó jel „az ember”-nek; például, Babilón: jólét, egy éven át; Hit (az Euphrátész mentén, közel a mai Irák / Szíria határhoz): hosszú élet; Laban (talán: Libanon): hírnév. Van, ahová nem érdemes

álmodnod magad, csupa dél-iráqi helységnév, például, Lagas: megrabolnak; Parsa: járványos betegséget kapsz; Jamutbal (a Tigristől keletre): lefognak. De folytatom az enciklopédikus szerkesztés bemutatását. Ha „az ember” azt álmodja, hogy ül, akkor ül széken, emelvényen, földön, gyékényen, gödörben; ül téren, gyűlésben stb. Ha a falra vezet, benedvesíti a falat, az utcát, befröcsköli saját magát, elárasztja az egész várost; vizelete folyhat előre, hátra, fölfelé, az égig, gödörbe, árokba, csatornába, folyóba stb. Ha húst eszik, eheti kecske, birka, kutya, róka, gazella, majom, vadállat húsát, eheti a színhúst, a belsőséget, a mócsingot, beharaphat önmaga testébe, saját kezébe vagy lábába, a barátjába, barátjának kezébe, lábába, arcába, barátja is az övébe, megeheti barátjának a szemét, beharaphatja a saját maga vagy barátja hímvesszejét, ehét élő ember húsából, ehét halott teteméből. Megölhet valakit, hogy megegye, megölheti és megeheti a saját testvérét, a tulajdon fiát. Ehet madarat, kacsát, galambot, varjút; ehét almát, fűgét, egy szem szőlőt, egy egész fűrtöt, mazsolát. Ehet homokot, földet, téglamorzsaléket, port, vályogház faláról lehulló agyagot; saját maga vagy barátja ürülékét, ganajt, vadállat hullatékát; hernyót, kukacot, hangyát, legyet – s ha tudnánk, még mi mindent; de a tábla, mondtam, töredékes. Másoktól kaphat inni pohárban, bögrében, korsóban; kaphat vizet folyóból, kútból, árokból, csatornából, pocsolólyából; kaphat bort, sört, mézet, vadmézet, olajat, illatos olajat, marhafaggyút, birka-faggyút, madár, hal, oroszlán, farkas, kutya, szamár, ló, öszvér, gazella olajat vagy zsírt.

Innen visszatekintve, az eddigieknél pontosabban is megmondhatjuk, mi az álom elemi egysége, amit az elemző a szegmentálással az álomszűszéből kiemel. A – most az egyszer mégis használom a szót – *hüpnéma* rendszerint dinamikus, mint ahogyan maga az álom is az. Valamivel történik valami. Nyelvileg nézve, alany és állítmány, esetleg mindkettő kiegészítő elemekkel.

Folytatnám; „de únnád”: ahhoz, hogy lássuk, mit jelent az álom minieniciklopédiája, ennyi is elég. Szándékosan nem teszek megjegyzéseket az álmok tartalmára, a motívumokra; nem hivatkozom – könnyű volna pedig – hasonló anyagra más álmoskönyvekben. A felsorolással nem is akartam mást, mint jelezni, hogy az Asszír *Álmoskönyv* omen-szövegei a jól ismert tudományos rendben sorjázának egymás után: a szójegyzékek és az egyéb omen-gyűjtemények másfél vagy két évezredes, jól bevált gyakorlata szerint.

Akármit álmodhatunk, használom, most már harmadszor, Cicero megfogalmazását: a legképtelenebb képtelenségeket is. Az Asszír *Álmoskönyv* bizarr motívumsorozatai azonban nem valóságos álmok valóságos képtelenségei. Az omen-szövegek sorozataiban a tudományos szójegyzékek *logikája* dolgozik. Éppen ez a tudomány benne: a babilóni tudomány. Mezopotámiában a legrégebb ékírásos szójegyzékek óta, az i. e. 3. évezred közepétől, de talán még régebből, a legelső uruki sumer iskolai jegyzékektől kezdve az írónoki tudomány módszere a felsoroló (*taxatív*) teljesség. Nem általános elveket fogalmaztak meg, legalább írásban nem: kimerítő teljességgel felsoroltak mindent, ami az adott tárgyhöz tartozott. Még a kompilatív munkákban, a hasonló tárgyú gyűjtemények egységbe foglalása során is ezt az elvet követték: egymás mellé állítottak minden változatot. Enciklopédiáinkban, lexikonainkban ma is természetesen ez a régi elv. Más, mint az általánosítás integratív módszerei, a magasabb fogalmi egységbe foglalás; de semmiképpen sem „nem általánosítás”, hanem más szemlélet.

Hogy a végtelen sorozatokat semmifajta felsorolás nem mérítheti ki, jól tudták ők is. Arra is hagyományosan: a felsorolás formái között keresték meg az eszközöket, hogy megragadják a variálódás végtelen lehetőségeit. Abszurd vagy majdnem abszurd eseteket vettek fel. Az egyik omen-gyűjteményben az ikerszülés mint ominózus esemény lehetőségei között számolnak négyes, nyolcas stb. ikrekkel is. Nem mintha előfordult volna. De ha ikerszülés van, akkor az ikrek esetleg lehetnek ikrek ikrei is: a kettő többszöröse vagy hatványai szerint, s a tudománynak számot kell vetnie ezzel a lehetőséggel. És nemcsak numerikusan abszurd esetekre gondoltak, ez csak az egyik dimenzió. A másik dimenziót a variáció jelenti. Ha azt mondják, hogy kecske, birka, kutya, róka – én teszem hozzá: stb. – húsa, ez nemcsak kecske, birka, kutya és róka (stb.) húsa, hanem ezeken kívül disznóé, tevéé, elefánté is, már amennyiben ismerték ezeket az állatokat, lámáé biztosan nem: bármilyen állat, minden elképzelhető állat, minden állat húsa. A *taxatív teljesség* és a csapongó – hadd mondjam idegenes szóval is – *oszilláló variálódás*: ezek a mezopotámiai tudomány módszerei, nem az általánosítás helyett, hanem az általánosításra vagy a teljességre megragadására. Enciklopédiáink, hogy megint erre hivatkozzam, vagy álmoskönyveink ma sem tudnak jobbat: mindent felsorolnak, ha lehet; s ha nem, néhány jellegzetes példát említenek.

A tudományos irodalom mint szöveg Mezopotámiában egységes elvek alapján szerveződik, s az alapelve a szójegyzékeké: a *szójelek rendjére* épülő szerkezet. Az ékírási logogrammak, mondhatni, természetes módon alakítanak ki tematikus csoportokat, az anyagot mintegy fejezetekre tagolják. Ez az alapelv még kiegészülhet az *asszociatív csoportosítás* elvével: a szinonimák, rokon fogalmak, az adott gyűjtőfogalomhoz tartozó egyéb szavak egymás mellé kerülhetnek. Az *Asszír Álmoskönyv* tematikus rendje pontosan ugyanaz, mint a többi omen-sorozaté.

Az álmoskönyvekben később sem látunk majd nagy változatosságot az anyag elrendezésében. Az i. e. 2. évezredi egyiptomi álmoskönyv, amely ugyancsak omen jellegű szövegekből áll, anyagát, eléggé különös módon, mindössze két nagy egységre osztja, kedvező és kedvezőtlen álmokra; más álmoskönyvekben ez a tagolás egyébként nemigen volt használatos. Az antik hagyományban a tematikus csoportosítás elve és az értekező álommagyarázat terjedt el, s ez az álmoskönyvtípus élt tovább a Földközi-tenger térségében a későbbi irodalmakban is, latinul, arabul, különféle más nyelveken. Emellett a középkorban, közvetlenül talán a bizánci álmoskönyvek nyomán, a latin Európában, de Európától Iránig nemzeti nyelveken is sokfelé elterjedtek a rövidebb-hosszabb ábécés álmoskönyvek (*somniale*); a címükben szerzőként a zsidó-keresztény-mohamedán kultúrkörben rendszerint Dániel próféta van megnevezve, olyannyira, hogy a *Liber Danielis* cím szinte csak annyit jelentett: álmoskönyv. Ehhez a típushoz tartozik Krúdy munkája is. Az ékírási írásbeliség felől nézve az ábécés álmoskönyv pusztán egy újabb változat a mezopotámiai tradícióra, csupán annyi különbséggel, amennyit az írásrendszerek különbözősége feltétlenül szükségessé tett: nem a szójelek szerint, hanem betűrendben. Nem akarom azt állítani, hogy az ábécés álmoskönyv Mezopotámiából eredne, akár csak végső soron is; jóllehet a mezopotámiai hagyomány

fennmaradásának, szórványos továbbélésének útjai egyelőre kifürkészhetetlenek. Mindössze annyit mondom, hogy Babilóniában az i. e. 2. évezredben kialakult a tudományos irodalomban a mondatnyi terjedelmű (omen)szövegek nagyobb kompozícióvá szerveződésének egy standard formája, mégpedig a szójegyzékek alapelve szerint, s ez a szerkezet azóta is használatos, hol mint eleven hagyomány, hol pedig mint újjólag fölfedezett elemi módszer.¹⁵ Mindenesetre, az *Asszír Álmoskönyvről* biztosan tudhatjuk, hogy formájára és szerkezetére nézve, tehát mint szöveg, nem különbözött a kor tudományos irodalmától: maga is ennek része volt.

2. Az álomfejtés második művelete a szegmentumok értelmezése, egyenként, azaz jövőmondó értékük megállapítása. Az álmoskönyvekben a már ismert omen-szövegek második feléről van szó, az apodosziszról, helyesebben a protaszisz és az apodoszisz kapcsolatáról. Mit jelent az álomnak ez és ez a mozzanata? Az álomfejtésben és az álmoskönyvekben a legrejtélyesebb mindig éppen a kód: a rendszer, amely szerint a megfejtés az álom mozzanatait megfelelésbe hozza a jövőbeli valósággal. Ebben a vonatkozásban is kivételesen fontos szövegnek tartom az *Asszír Álmoskönyvet*. Nem azért, mert a legrégebb álmoskönyveink egyike: itt nem számít a kor. Hanem mert ismerjük, valamelyest, a tudományos hátterét, a mezopotámiai jövőmondó tudományt.

Ha az értelmezés értelmezését mint filológusi feladatot veszem, terepül a kisszakaszok kínálkoznak. Egy álom-omen önmagában semmit sem mond az értelmezés módszéről, már csak azért sem, mert tudjuk a csillagtudomány irodalmából, de egyébként is, hogy a megfejtés, az apodoszisz, ugyancsak variálódik, részben a tudósok judiciuma szerint, részben a szövegahagyományozás során. Az egész álmoskönyv meg rendszerint heterogén anyagot tartalmaz: már készen talált szövegrészeket vagy omeneket. Ahogyan a kutatás napjainkban többnyire nem, mondjuk, tankönyvekben él, hanem még mindig az *Aufsatz* műfajában: az omen-gyűjteményeknél is: elemzés céljára kisszakaszokat kell kiválasztanunk. Kisszakaszok az omen-szövegeknek azok a csoportjai, amelyekben közös lémma van. Itt van a legnagyobb valószínűsége annak, hogy egységes szerkezetet elemezhetünk. A módszer egyébként ki van próbálva: a proverbiumok szemiotikai elemzésében.¹⁶ A közmondásokból rendszerint csak az elemzés céljára állítjuk elő a kisszakaszt, formális jegyek alapján. A formális kritériumok teszik lehetővé, hogy az elemzés ne a tartalommal foglalkozzék, hanem a közmondások gondolkodásmódjával, logikájával, amelyben a tartalmi mozzanatoknak nincs közvetlen szerepe. Az omen-irodalomban a végtelen sorozatokból a közös lémma alapján kimetszett kisszakaszok variánsokat fognak tartalmazni. Ez az egyetlen lehetőségünk arra, hogy a régiek tartalomorientált vagy tartalomtudatos értelmezési műveleteit formalizáljuk: megértsük.

Ami mármint az álomorféma értelmezését illeti, tudnunk kell, hogy a szakirodalom az álomfejtés tudományában sem napjainkban, sem a régiségben nem foglalhat magába mindent, aminek a gyakorlatban szerepe lehet, amit az álomfejtőnek tudnia kell. A tudomány nemcsak a könyvek ismerete: fratlan tudás, tapasztalat, a rögtönzés képessége is. Részben a szakma közkinccse, amivel mindenki tisztában van, aki a szakmában benne van, de leírni nem szokták szinte soha, s nem is igen lehet, érvényesen nem, mert szintelenül változik, és esetleg iskolánként is rendre más. Részben azonban egyéni tudás, kinek-kinek a saját tuda-

mánya, rögtönzés, érzék, intuíció. Ha orvoshoz megyünk, ha álomfejtőhöz: igencsak ritkán tapasztaljuk, hogy meghallgatván, megvizsgálván minket, könyvekben kezdenék lapozgatni. Az álmoskönyvek sem mondanak meg mindent: ami le van írva, legfeljebb kis része az eleven tudományak.

Ugyancsak Cicerótól tudjuk, s magam, máshol, más összefüggésben, már hosszasan írtam róla: az előjelek megfejtésekor Mezopotámiában két tényező matrixát alkalmazták, kétfajta bináris osztályozást. Ezek egyike, bizonyos ismertetőjegyeknél, a „megvan” versus „nincs meg” oppozíció, a másik pedig a tér felosztása két félre, a „mi” és a „nem mi” részekre (*pars familiaris*, illetve *pars hostilis*). A leginkább a májijóslásban látunk tisztán. Itt ha valami, ami a máj anatómiája szerint normális, ha „megvan” a *pars familiarison*, az mint előjel kedvező, ha „nincs meg”, kedvezőtlen; ha „megvan” a *pars hostilisen*, mint előjel kedvezőtlen, ha „nincs meg”, kedvező. Az álommorfémák értelmezésében is hasonló osztályozás érvényesül. De az álmoknak azért más a természete, s másképpen működik az álomfejtés logikája is.

Az álom az értelmezés során mint az élet ellentéte jelenik meg, mint „nem élet”. Mintha az álom eleve a *pars hostilis* volna. Egyértelmű megfogalmazásban olvashatjuk ezt a tételt az egyik zsidó midrásban, ahhoz a bibliai szakaszhoz kapcsolódva, amelyben Jahve isten mély álmot (*tardéma*) bocsát Ádáma, hogy kivegye egyik bordáját.¹⁷ A halál élményének, mondja R. Hinena bar Jichak, az egyik változata (*noblut*)¹⁸ az alvás; a prófécia élményének egyik változata az álom; és az eljövendő élet egyik változata a szombat. Az álom, hogy más szavakkal mondjam, olyan, mint a prófécia; és az alvás olyan, mint a halál. Ha a szövegezésben nem fogalmi is, az „élet” versus „nem élet” vonatkozásában hasonlóan egyértelmű az egyik sumer Gilgames-eposzban („Gilgames, Enkidu és az alvilág”), és ennek nyomán az akkád eposz XII. tábláján az „élet” versus „nem élet”, „világ” versus „nem világ” ellentét megvalósulása az apró élet-mozzanatok szintjén. A fordított (*inversus*) világ; de a szó szerinti értelmében ennek a kifejezésnek: ami itt igen, az ott nem, ami itt bent, az ott kint, ami itt jobb, az ott bal, ami itt csók, az ott pofon stb. Ellenkező oldal, ellentétes értelem: az álommorfémák értelmezése ennek a transzformációnak a végrehajtása. A neve legyen ez: „más-világ” kód. Az életmozzanatok felbukkanása az álomban prognosztikai értéke szerint valóságos értékének éppen az ellentéte. A jellegzetes esetek: „van” / „nincs”; „igen” / „nem”; „jó” / „rossz” stb. Az álomfejtés, nagy általánosságban mondva, erre a bináris oppozícióra épül föl, jóllehet sok esetben nem látjuk tisztán, hogy az adott jelnek éppen melyik mozzanatára, részletére, kvalitásának milyen elemére stb. rakódik rá a más értelmezés. A más-világ kódot az Asszír Álmoskönyv is meglehetősen következtetéssel alkalmazza, és számunkra is könnyen felismerhető. Emlékezzünk a fentebb idézett álom-omenek egyik kis szakaszára, ahol a „más-világ” kód tisztán érvényesül:

*Ha valaki álmában fölmege az égbe,
és az istenek megáldják:*

Ez az ember meghal.

*Ha valaki álmában fölmege az égbe,
és az istenek megátkozzák:*

Ez az ember hosszú életű lesz.

Azoknak a hétköznapi dolgoknak, amelyek a valóság-

ban rosszak, kellemetlenek, a jövőmondó értéke rendszerint kedvező, és fordítva. Ebben az értelemben, például, a vizelet, ürülék, hányás, illetve a tetem érintése stb., minden visszatartó cselekvés, incestus stb., önmagában, mindig kedvező értelmezést kap.

*Ha valaki (álmában) a saját vizeletében kezet mos:
Nagy vagyon.*

*Ha a vizeletével lefröcsköl magát:
A karámja tágasabb lesz.*

*Ha a vizelete az ég felé folyik:
Fia, akit nemzeni fog, tekintélyes lesz.
Ő maga rövid ideig él.*

Ugyancsak könnyű felismerni az Asszír Álmoskönyvben egy másik kódot, amelyet talán úgy nevezhetünk el, hogy asszociációs kód. Az álommorfémákat olyasmire vonatkoztatják, ami azonos, de legalábbis kapcsolatban van, a morféma valamely lényeges elemével. Vizelet: valami olyasmi, ami „az (illető)ből jön”, „tőle származik”. Nemi szerv: fiúgyermek. Belsőség (állat): „(lelki) nyugalom”. Ez a kód sokkal tágabb teret enged a képzeteknek, mint amit mi még egyértelműnek tarthatunk, az asszociációk gyakran – a mi számunkra – túl szabadok: az asszociatív képzet nem az arisztotelészi kategorikus szillogizmusok szerint működik.

Az asszociációs kód egy változata, nemcsak az Asszír Álmoskönyvben, de az álomfejtésben általában, magához a nyelvhez kötődik: nyelvi asszociáció, szófacsarás, szójáték („*piu*”).¹⁹ A szóhangzás-asszociációk minden nyelvben szerepet kapnak a dekódolásban, nemcsak jóslatok (*oraculum*) vagy álmok megfejtésében, hanem a hasonló – vagy esetleg csak ilyennek tekintett – szövegek titkos jelentésének feltárásában.²⁰ Maga Freud is a (nyelvi) *elvetés* elemzésével kezdi lélekelemző tanulmányait, s az itt nyert tapasztalatokat hasznosítja az álom elemzésében. A hangzás hasonlósága mintegy jele a dolgok hasonlatosságának. Ami az akkád szójátékokat illeti, örülhetünk, ha egyáltalán felismerjük őket.

Hogy az álom konkrétan mire vonatkozik, azt rendszerint a kiterjesztés kód határozza meg. Az álom adott motívuma jelzi, hogy az omen milyen vonatkozásban jelez változást. A „vonatkozás” valami módon kapcsolatban áll a motívummal. Az ékírásos álom omenek egyik szakaszában az álom pecséthengert mutat.

*Ha valaki (álmában) pecsételőt ad neki:
Fia lesz.*

*Ha valaki kötözött pecsételőt ad neki:
Nem lesznek sem fia, sem lányai.*

*Ha valaki frott pecsételőt ad neki:
(Ez az ember) vagy: Hírnevet szerez;
vagy: Fia lesz, törvény szerinti örököse.*

*Ha valaki képes pecsételőt ad neki:
Fiai lesznek;*

lelkében nyugalom lesz.

*Ha valaki királyi pecsételőt ad neki:
Oltalmazó istene és istennője lesz.*

Ha valaki régi pecsételőt ad neki:

*Törvény szerinti örökös;
vagy: Jelet fog kapni.*

Ha valaki átfürt pecsételőt ad neki:
Törvény szerinti örököse lesz.
Ha valaki tömör [értsd: nem átfürt]
pecsételőt ad neki:
Tömött fülű fia lesz.

Azért választottam ezt a szakaszt, mert fő motívuma, a pecsételő, kultúraspecifikus. Ezek az álmok: jellegzetesen Mezopotámia. A pecsételő: tulajdonjel. Jogi érvénye van. Lenyomata ugyanolyan értékű, mint nálunk a saját kezű aláírás. Az álomban a pecsételő csupa olyasmit jelöl, ami az illető személy jogi és vagyoni státusát érinti. Minden pecsételőálmom órá magára vonatkozik, tulajdonára, az örökösére. Pecsételőt látni jegyez fiú örökös: a jogi és vagyoni biztonság. A törött és összekötöve (megdrótozva) használt pecsételő nem kedvez. A részletekhez hadd jegyezzem meg, hogy a pecsételő felületén kép (domborművet) vagy / és írás van. Ha írás, az többnyire a tulajdonos neve (is). A név, feliratban: hírnév; a sumer eposzban Gilgames a nevét akarja felírni, oda, ahova más még nem írta fel a maga nevét: a tartós vagy örök hírnevet keresi. Ezt ígéri az álomban látott feliratos pecsételő is. Más. A legtöbb pecsételőt, hogy végig lehessen görgetni az agyagtáblán, átfürték. Ez a pecsételő normális állapota. Ha nincs átfürtve, nem normális, azaz tömött, mint a süketek füle. Nem tudtam megállni, hogy ne csináljak – meglehet, esetlen – szójátékot a magyar szövegben is. Azt hiszem, ez a szakasz jelzi, további magyarázatok nélkül, mit akarok mondani a kiértékelés kód kifejezéssel.

Kombinációikkal együtt, ez a néhány kód elegendő ahhoz, hogy megértsük a mezopotámiai álomfejtés logikáját. Minden álmot nem tudunk visszavezetni rájuk; de hát, mint említettem, nem is szillogizmusok. Hogy az álom valamelyik motívuma azt jelenti-e, amit az *Asszír Álmoskönyv* mond róla: erre a kérdésre csak egy felelet adható. Igen, számukra ezt jelenti; különben nem ezt írták volna. Persze, az i. e. 1. évezredben is volt, nyilván, több felfogás, több vélemény. Nekünk nem az asszírok álmait kell értelmeznünk, hanem az asszír álomfejtő tudományt. A kódokat, ebben a formában, mi fogalmazzuk meg: de a régiek *reasoningje* alapján, s ezek illetékesen rekonstrukciók. Amit állítunk, csupán annyi, hogy az *Álmoskönyvben* és más mezopotámiai álom omeneben ez a néhány kód elfogadhatóan leírja, a mi fogalmi eszközeinkkel, az előjelek értelmezésének logikáját.

Ahogy más omengyűjteményekben is számos példát látunk rá, az *Asszír Álmoskönyvben* a motívumok felsorolásában több helyütt jól észrevehető a – mint fentebb neveztem – taxatív teljességre törekvés, de még inkább a csapongó variálódás. Az omen-gyűjtemény szerkesztője figyelembe akar venni minden eshetőséget, mert előfordulhat bármi, és számít arra, hogy hátha tényleg előfordul. Egy adott omen-szövegre megírja a szükséges variánsokat, mégpedig úgy, hogy megváltoztatja a paramétereket: az álomszegmentum (a protaszisz) valamelyik elemét. Nem kétséges, hogy az álom-omenek egy része kiszámított, tudatos alkotás, elméleti megfontolásból létrehozott konstrukció.

3. Az álomfejtés legutolsó művelete az összegező értékelés, az álom egészének értékelése. Ez már nem az álmoskönyv feladata, hanem az álomfejtőé. A mezopotámiai epikus költészet álomleírásai, de ugyanúgy Dániel könyve is, mutatják, hogy a részletek egyenkénti megfejtése

– a szegmentálás és azonosítás – után az álomfejtő végül összegezi az álom egészének jelentését. Narratív álmok vagy álomtörténetek esetében ez nem más, mint a szegmentumok megfejtése során kapott értékek: a jel helyett a jelzett beillesztése az álom eredeti narratív struktúrájába. A hétköznapi álomfejtés alighanem hasonló volt, de részleteket erről nem ismerünk.

A jövőmondó tudomány más területein, ahol a végeredmény homogén részletekből tevődik össze, a leleteket csak összesítették. Különösen egyszerű az összesítés a bináris („van” versus „nincs”, „igen” versus „nem”) kód szerint: csupán össze kell számlálni a + és – eredményeket. Van, ahol minőségi összegezésre van lehetőség, a lelet összetevőinek hierarchiája szerint. Ilyen esetekben már nagy szerepet játszik a mérlegelés. Eldöntendő kérdésekre ezekkel a módszerekkel lehetett választ kapni az előjelekből. Ám az álom spontán omen, nem befolyásolható, még az incubatio is csak a külső körülményeket teremti meg. Az álomfejtés befejező lépéseit nem tudjuk formalizálni azon túlmenően, amit az imént a narratív álmok kapcsán mondtam.

Csak jelezni lehet azt is, hogy az álomfejtés nem volt elszigetelve a jövőmondás egyéb eljárásaitól. A jövőmondó tudományok szemléleti és módszertani egységét az teremtette meg és tartotta fenn, hogy egymásra voltak utalva. A jóslat értékéről bizonyosságot szerezni leginkább egy másfajta eljárás hasonló eredménye által lehetett. Az eredmények független ellenőrzése a tudományos kutatásban elengedhetetlen. Az álomfejtés eredményét rendszerint juhok májában ellenőrizték (*hépatosztopia*). Egy verses történeti elbeszélés szerint a szorongatott helyzetben lévő Narám-Szín király a különböző technikákkal nyert jósjeleket szeretné ellenőriztetni éjszakai álom útján is. Mursilis hettita király egy országos járvány idején kiadja az utasítást, hogy a csapás okát tudják meg, akár omenből, akár az ő álma alapján, akár pedig látnoktól; a szöveg hely egyik változata ezeken kívül említi még a papnők vagy papok incubatióját.

Az álomfejtők státusa Mezopotámiában nem egészen ugyanaz, mint a jövőmondó tudomány más szakembereié. Sejthetőleg többféle álomfejtés és álomfejtő szakember volt. Folklórszinten az álmokat igen gyakran öregasszonyok értelmezik. Ugyanez a helyzet az epikus költészetben is, csakhogy itt az öregasszonyok istennők vagy papnők, és templomban működnek. (A többi szereplő is azonos, vagy, mint a király, hasonló státusú.) A szertartások szintjén is vannak adatok nőkről az álomfejtéssel kapcsolatos szerepekben, de ezek a szerepek alkalmasint inkább papi méltóságokat vagy tisztségeket jelentenek, férfi vagy női papságot egyaránt, semmint a mindentudó jósnők vagy látó öregasszonyok informális rangját.

A vidéki városokban vagy falun élő, csak a ráérő idejében, vagy ha nagyon kérlelik, tudós álomfejtő aligha böngezte az *Asszír Álmoskönyv* agyagtábláit; ami neki kellett, tudta fejből, és látogatói is inkább bíztak benne magában, mint az írásban. Könyvre, a standardizált tudásra, nem az amatőrnek vagy *part-time* szakembernek: éppen a professzionistának volt szüksége. Ezért az álomfejtő szövegeket már eleve a tudományos irodalomhoz kell sorolnunk. Az álomfejtés professzionalizálódása nyilván párhuzamos volt a jövőmondás többi ágának fejlődésével. A szövegek időrendjéből ítélve az álomfejtés némi fáziskésésben volt. De így legalább átvehette a másutt már jól bevált módszereket. A professzionizálódott álomfejtés az omen-szövegek és a szójegyzékek mintájára rögzítette és alakított

ta tovább az álomról való ismereteket. Az i. e. 2. évezred közepétől kezdve, amióta álom-omenek vannak, az álomfejtés a tudományos jóvendőmondás része. A saját álmairól nyilván ezután is mindenki azt gondolta, amit akart, és másoknak is szabadon adhatott tanácsot, ha megkérdezték, de a hivatalos státust és a tudomány rangját élvező álomfejtés az omen-irodalomhoz és a többi jóvendőmondó tudományhoz igazodott. Az álmoskönyv ennek a szaktudománynak a szakirodalmáé.

Már utaltam arra, hogy az álomfejtés történeti emlékeit naivitás tartalmi szempontból vizsgálni. Mégis, egy rövid megjegyzést én is teszek az álmok tartalmára. Óhatatlanul is fölmerül a kérdés, hogy a régi álmoskönyvek hagyomány görgette, korábbi könyvekből kiírt álommotívumaiban megfogható-e az álomélmény egyáltalán. Egy igen jó gyakorló pszichológus, aki az álmokat mint a személyiség aktuális feszültségeinek szimbolikus meg- (vagy: át-) fogalmazását nézi, minden freudi és jungi magyarázaton túllépve is talál álomuniverzálákat. Néhány ezek közül szerepel már az *Asszír Álmoskönyv*ben is: esés, repülés, meztelenség, szex. Ha jól látom a szakirodalomban, újabban már ezeket az élményeket is lehet az alvás fiziológiája felől magyarázni. A meztelen álomélmény *libido* és *archetípus* magasságokból ilyen mélyre zuhant. Nehéz elképzelni, hogy ezek után a történést az álmok tartalmi elemeivel bármit is kezdhetne, hacsak nem efféléit, Krúdy módjában: Királlyal álmodni: Marxistának jegyez feudalizmust. Az álmoskönyvek, álomleírások stb. összehasonlító vizsgálata kiszűrhet bizonyos univerzálákat: de aligha a történést, és nem is a pszichológus számára.

Álmok és csillagok: befejezésül néhány szót hadd mondjak erről is; az álom-omenek eredetileg a babilóni csillagtudomány miatt kezdtek érdekelni. Úgy gondoltam, a kuriózus álomfejtés megvilágíthat valamit a babilóni tudományosságban használatos módszerekből. Ez a várakozásom, azt hiszem, igazolódott. Az álmokról és álomfejtésről az ékírásos szövegektől függetlenül is vannak ismereteink, s ezért könnyebb megítélni, mi módon kezelték őket a babilóniak, hogyan dolgozták ki az értelmezés módszereit, mi tette náluk az álomfejtést tudománnyá, mint az ékírásos forrásanyag más területein, ahol nemcsak az értelmezés, de néha a lelet is a kezünkben. Azt szeretném megérteni, hogy mi az a tudomány. A tudomány státusa a társadalomban, felelőssége önmaga és a közege iránt. Mitől lesz egy bizonyos ismeretanyagból tudomány; meddig és milyen feltételek mellett marad az. Minderről az álom-omenekből valóban kiderül egy és más. A babilóni álomfejtés nem volt a kutatás önálló területe: szerves része volt a tudományos jóvendőmondásnak. A módszerei egy részét is más szakterületekről vette át. Az álom-omenek, éppen mert az anyagukról egyéb ismereteink is vannak, jó példa arra, hogy megértsük a morfológiáját a tudományos módszerek transzpozíciójának, s általában az alkalmazott tudományoknak.

Az álomfejtés csillaga Mezopotámiában egyszerre kelt fel a csillagtudományával. Gudea a csillagot, amelyet jójelnek tekintett, álmában látta, s az omen jelentését egy öreg istenség, egy nő fejtette meg neki. Ha ehhez hozzáteszem, hogy az uralkodó az álom és a csillagomen megértése után elvégezte a juhmájvizsgálatot is, láthatjuk, hogy az i. e. 3. évezred végén a csillagtudomány, a májtudomány és

az álomtudomány egyszerre lépnek be az írásbeliségbe. A továbbiakban is együtt haladtak, mindvégig.

A csillagtudomány és az álomtudomány között egy igen fontos különbség volt. Amolyan feladat- vagy szerepmegosztás. A csillagtudomány, mint a jóvendőmondó tudomány egésze is, első, klasszikus formájában csak országos dolgokra tekint: királyi művészet (*royal art*, mint Robert Eisler könyvének címe mondja), ti. csak királyok, és ezzel az ország sorsával foglalkozik. Magánember ezért nem is művelheti. Ellenben az álomfejtés a közember dolgaival; mondjuk így, „polgári” jóvendőmondás. Álmodni mindenki lát vagy láthat, értelmezésével is bárki próbálkozhat, nem feltétlenül kell speciális felkészültség hozzá. Az uralkodó álmai is csak álmok, mint bárki másnak az álmai. Az álom értelmezésében lehet különbség a motívum értékében, attól függően, hogy király álmában szerepel-e, vagy közemberében; de a motívum azért ugyanaz. Az *Asszír Álmoskönyv*ben egy külön kis szakasz foglalkozik a trónszék álmaival.²¹

Azt mondanám, hogy ha a csillagtudomány a tudományok univerzumában a makrokozmosz, akkor az álomtudomány jelenti a mikrokozmoszt. Az álomfejtés egészében véve a jóvendőmondás individuális irányzata volt, talán mindig is az. Népszerűvé válása, terjedése és növekedése, professzionalizálódása alighanem mindig kísérő jelensége, és nemcsak Babilóniában, egyfajta individualizációnak vagy a társadalom privatizálódásának.

Népszerűségét, persze, csak növelte, hogy ez volt a legolcsóbb jóvendőmondó eljárás: az álom magától jön, és ingyen van; értelmezése is sokkal egyszerűbb, mint a juhmájon található jeleké.²²

A királyi csillagtudomány (asztronómia / asztrológia) mellett az álomfejtés a tömegek számára szóló jóvendőmondás. Talán még az az állítás is megkockáztatható, hogy az i. e. 1. évezredben a csillagtudomány és az álomfejtés együtt jelentették a korszerű tudomány egészét: szemben a hagyományos, még mindig nagy tekintélyt élvező, de nagy apparátushoz kötött, már kissé régi divatú, igen költséges mágj- és belsőségtudománnyal. A tudomány kettévált: egy királyi és egy közemberi vonulatra. Nem sokkal később, Babilóniában már az i. e. 5. század végén, megjelent a csillagtudomány individuális változata is: a szépreményű horoszkóp-asztrológia (genethialogia)²³.

Némi melankóliával, de beletörődve a változtathatatlanba: az örök változásba, meg kell kérdezmem még, befejezésül: Mi történik a mindenkori tudománnyal, ha lejárt az ideje? Azaz, ha megváltozott a *paradigma*: a közfelfogás, az uralkodó szemlélet. A babilóni tudományok nagyjából elenyésztek, csapdájában a tudományos világnézetnek, a jóvendőmondó tudománynak, a tudomány jóvendőmondó funkciójában való meggyőződésnek. Nem egészen: némely elemet fenntartott belőlük a naptárrendszer, a görög és arab asztronómia stb., illetve az antikvitásban nem túl jó hírű káldeus vagy káld jóvendőmondás.²⁴ Ez az egyik lehetősége a tudománynak: belekerülni a szellemi élet *recycling* folyamatába, elemekre hullni és ismét elemeivé válni más rendszereknek. Fennmaradhat változatlanul is, ha nem is a nagy rendszer egésze, de bizonyos részrendszerei. Kimetszve az egykori összefüggéseiből, e részrendszerek aztán hamarost elszigetelődnek, elveszítik kapcsolataikat az új gondolatokhoz és paradigmákhoz, még kevésbé tudnak, mint eddig, kritikailag szembenézni ön-

magukkal, alapelveikkel: obskurantizálódnak. A zodiákus asztrológia, a horoszkóptudomány, az egyedül tudományos világnézet: kell még több példa?

A tudomány mint szöveg tartósabb, időtállóbb szövet lehet. A textus öntörvényű világ, el tud válni a paradigmától, amely létrehozta, s élni tud, most már a saját jogán. A tudományos szöveg legjobb esélye ez: irodalomvá válni. Nem lesz, nem lehet minden akadémiai értekezésből könnyű olvasmány, elalvás előttre való, avagy leányregény; de hát az irodalom egyébként sem ez. Az igazán jó tudományos szöveg a létrejött idején világot teremtett, a maga világát, s ez a világ érdeklődést fog kiváltani akkor is, ha mindaz, amit a munka eredetileg közölt, már nem lesz érdekes: a tényanyag, a tételek, a paradigma. Csak újabb példákat említve, csak futólag. Gibbont nem a római történelem miatt olvassuk, s tekinti nemzeti klasszikusának egy negyed világirodalomnyi közönség, ti. az angol. Frazer már nem idézhető, úgy értem,

tudományos dolgozatban, mert semmi sem áll meg belőle, még a szavak sem, olyan szavak sem, mint, mondjuk, a mágia; de mégis, a Nemi partján, képzeletben is, ő marad a szellemi kalauzunk. Freud álomfejtését is, mint tudományt, elsodorta az Acheron.²³ Szövege azonban eleven; újabb és újabb kiadások a bizonyosság rá. Csak annyi a titok, hogy úgy kell olvasni, mint regényt. Dokumentarista prózát.

Mégis Krúdy legyen az utolsó név, akit említek; s az Álmoskönyv az utolsó hivatkozás. Azt hiszem, neki sikerült, az írói teremtés mozdulatával, kicsiben megcsinálnia, amiről beszélnek: modellálni az évszázados folyamatot, a tudomány, technikai, gyakorlati szöveg átlényegülését (*transsubstantiatio*) irodalomvá. A jövődominó tudomány egyik szakterületének száraz szakmúfaja, az álmoskönyv, melyből négy és fél ezer év néz vissza ránk, Krúdy mesterkezében már eleve: szürrealista regény.

JEGYZETEK

1. Előadás az Ókortudományi Társaságban, *Csillagtudomány és álomfejtés Mészopotámiában* címmel, 1988. február. – A végleges szöveget Providence-ben (Rhode Island, USA) dolgoztam ki, 1991. március. A meghívásért és a szíves vendégszeretetért köszönetem illeti a Brown University: Program in Judaic Studies munkatársait, s mindenekelőtt az intézet vezetőjét, Ernest S. Frerichs professzort. A tanulmányút költségeinek fedezéséhez hozzájárult a Soros Foundation (New York) támogatása is; ezúton is köszönöm. – Tanulmányom szorosabban assziriológiai vonatkozású részeit előadtam a Brandeis University (Waltham, MA) meghívására tartott előadásomban: *Scholarship and Erudition in Cuneiform Texts*, 1991. április 22-én. – A tanulmányt itt kisebb, főként bibliográfiai jellegű rövidítésekkel közlöm. A teljes szöveg olvasható lesz *Beszéklőzés a nemzeti hagyományba* című, előkészületben lévő könyvemben.

2. Nem kimondottan az újabb álomfejtés és álomelméletek története, de tudománytörténeti kérdésekről is jó képet ad Hunt (1969). Kimutatja (p. 87 skk.), többek között, hogy az álomkognitív célú felhasználásának történeti változásai során az érdeklődés az archetipikus vagy prognosztikus („prophetic”) jelleg felől egyre inkább eltolódott az orvosi vagy személyes („personal-mnemonic”) mozzanatokra.

3. Álmoskönyv, szerkesztette Krúdy Gyula, amint a régibb kiadások címlapján olvasható (kezemben a negyedik kiadás, Budapest: Athenaeum, é.n. [1947]). – Krúdy a könyvet 1919-ben írta, az első kiadás (változat) 1920-ban jelent meg. Keletkezéséről ő maga ír egy tárcájában, *A szigetlakó álmai* címmel (1923, újabban

in: *Vallomás*, Budapest: Magvető, 1963, 74–79); és egy interjúban, melyből a forrás-olvasmányaira vonatkozó részt idézi és saját kutatásai alapján kiegészíti Barta András, in: Krúdy Gyula, *Álmoskönyv / Tenyérjósások könyve* (9., bőv. kiadás, Budapest: Szépirodalmi, 1983), p. 581. Ugyanő jelzi azt is, hogy Freud álomértelmezései, jobbára Ferenczi Sándor munkái és személyes közlései nyomán, bizonyos hatást gyakoroltak Krúdy felfogására, s így művére.

4. A legutóbbi példák egyike George Devereux könyve: *Dreams in Greek Tragedy. An Ethno-Psycho-Analytical Study* (Berkeley & Los Angeles: U. of California Press, 1976). A szerző klasszikus, majd hogyanem orthodox freudista pszichoanalitikus, emellett jól képzett az anthropológia és klasszika-filológia terén is; az álomleírások Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész darabjaiban az ő számára mintha egy pszichoanalitikus rendelő fehér díványa mellett fölvetett anamnézisek volnának.

5. Maga Freud, bevezetésekként, említést tesz ugyan a régiek álommagyarázatairól, de álmoskönyvekre csak futólag hivatkozik: *Álmos* (héber nyelvű, de jiddis fordításban is elterjedt zsidó álmoskönyv a 16. századból) egy lábjegyzetben (id. kiadás, p. 3), *Achmet* (arab-bizánci álmoskönyv a 11. századból) a bibliográfiában (uo., p. 459) szerepel; Artemidóroszról pedig csak utóbbinak az álom osztályozására vonatkozó nézetei kapcsán beszél (uo., p. 2).

6. Nincs kompetenciám ahhoz, hogy az álom fiziológiai kutatásának mai helyzetéről képet adjak. Én magam nagy haszonnal forgattam, többek között, a Jayne Gackenbach szerkesztette tanulmánygyűjteményt (1987).

Ö V A L A T T

Elmondok egy viccet

KÁLMÁN C. GYÖRGY

Na, ebből elég volt. Hagyjuk abba, ez így nem fog menni, csupa aktuálpolitikai poénnal meg viccel előállni. Lejárt a glosszák, a gonoszokodó egyflekkesek ideje. A nagyok azzal alkottak időtállót, hogy nem ragadtak le a pillanatnál: volt merszük elszakadni a napi aktualitásoktól. Vagy gondoljunk csak a viccekre; az igazi alapviccekből hiányzik a konkrét politikai utalás.

Szóval, nem jó ez így. Szükség volna legalább néhány párt-szektor- és pártsemleges, a politika mocsarán felülemelkedő, igazán mulatságos viccre.

Elmondok egy viccet. Hihetetlen jó vicc, meglátjuk. Szóval úgy kezdődik, hogy: két beduin megy a tevéjével a sivatagban...

Most mielőtt folytatnám, nézzük csak meg ezt a kezdést. Először is, ugye, KÉT beduin megy a sivatagban; rögtön megvan a párbeszéd lehetősége, ezek biztosan valamit mondanak majd egymásnak. Sokkal kevésbé ígéretes kezdés lenne, ha, mondjuk, csak egy beduin menne a sivatagban. De hát kettő. Aztán, másodsor: tevével mennek. A tevé eleve mulatságos állat, púpos, ostoba és szomorú képe van, méla és sokat kibír. És hol mennek? Hát a sivatagban, persze. Ez azért jó, mert könnyű elképzelni, és mindenkinek ugyanaz jut az eszébe. Szóval, kitűnő indítás. Ja, és persze, kik mennek a sivatagban? Beduinok. Nem lenne rossz, ha arabok mennének, az sem. De a beduin talán jobb. Róluk kevesebbet tudunk. Mert ha arabok mennének, akkor az embernek eszébe jutna, hogy hát miért nem zsidók? Két zsidó megy a tevéjével a sivatagban... Ez ugye rögtön másképp hangzik? Hűha. És akkor hogyan szakadnánk el a napi politikától? Szóval, maradjon csak

7. Részletesebben írtam ezekről a kérdésekről *A tudományos világnézet csapdájában: A babilóni csillagtudomány* címmel. Jelen dolgozatomban is közvetlenül ehhez a tanulmányhoz csatlakozik. A babilóni jóvendőmondásra vonatkozó szakirodalomhoz is ld. uo. A tudomány társadalmi státusának kritikájához ld. Paul Feyerabend könyveit.

8. Az *incubatio* témájának klasszikus feldolgozása: L. Deubner, *De incubatione capita quattuor* (Lipsiae: 1900). Mezopotámiában, Gudea felirata kapcsán: Kmoskó Mihály, *Eine uralte Beschreibung der Inkubation*, *Zeitschrift für Assyriologie* 29 (1914/1915), 158–171.

9. Artemidórosz osztályozása Platón követi (vö. *Polít.*, 71D-72B; *Tim.*, 571C-572B), de a terminológia már Hérodotosznál megtalálható. Macrobius rendszere sokkal tagoltabb (vö. *Somnium Scipionis*, I, 3), s az a késő-antik és bizánci szerzőké is.

10. Dániel könyvében Nebúkadneccar egyszerre akarja meg tudni az álmot és annak értelmezését (2, 4), s Dániel, akivel az Ég istene tudatta a király éjszakai látomását, valóban egyszerre közli vele mindkettőt, hangsúlyozottan mint divinatiót. A történet pointe-je, gondolatmenetünk szempontjából, az, hogy a szimbolikus álomban, mint ami a Nebúkadneccar is volt, csak az álom és a megfejtés együtt a divinatio, tehát a babilóni király követelése, ha szokatlan is, egyáltalán nem abszurd szeszély. – Az álomlátás státusát a megfejtés határozza meg, visszamenőleg. A *Babilóni Talmud* (R. Hiszda) szerint az álom, megfejtés nélkül: levél, melyet nem olvastak el (bT Ber. IX, 14 = p. 55A). Ugyanebbe az irányba mutat az a megfigyelés, hogy az ember az álmokat valami módon rendszerint már értelmezéssel együtt álmodja. Erről a terepmunkát végző anthropológusok rendszeresen beszámolnak a primitív társadalmak köréből is.

11. A kivételek: József csillag és gabonakéve álmai (Gen. 37), illetve a midjáni katona álma Gideon történetében (Bírák 7,13).

12. *De divinatione*, II, 71: „Nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest quod non possimus somniare.”

13. A *Babilóni Talmud* józanul mérlegel, és számol azzal, hogy az álomnak csak egy része válik valóra, s ami valóra válik, az sem azonnal (bT Ber. IX, 15 = p. 55B).

14. A baljós álmok következményeinek elhárítására szolgáló eljárások, például, a ráolvasások az *Asszír Álmoskönyvben*, nem célják ezt az állítást, inkább erősítik: a baljós jóvendőlés nélkül bizonyosan valóra vált volna.

15. A közmondások vagy idézetek gyűjteményeiben napjainkban is szokásos, hogy a tematikus elrendezés vagy a kezdő szavak betűrendje helyett a *lémma* betűrendjében helyezik el az anyagot.

16. Az ékirásos szöveganyagban az omen-szöveg, a protaszisz – apodoszisz struktúra, az omen-irodalmon kívül a jogi irodalomban használatos. Ítélet-gyűjteményeink, Hammurapi felirata stb., s egyáltalán, az egész kazuisztikus jog, az omen-szövegek struktúrájára épül. Annak belátásához, hogy Hammurapinál nem törvé-

nyek vannak, hanem ítélet-minták, s a gyűjtemény nem kódex, hanem didaktikus felirat, hozzájárult a szövegforma elemzése és mibenlétének megértése is.

17. Gen. Rabba XVII, 5,3 ad Gen. 2, 21-22 (ed. J. Theodor & Ch. Albeck, Jerusalem: Waterman Books, 1965), p. 156 sk.

18. Theodor és Albeck kommentárja a szónál Jes. 34, 4-re utal: (...) leesik minden seregük, mint a levél leesése a szőlőről. Az ige: nábal, „hullik”, „leesik”. A közkeletű fordításokban a szó: „Analogie” (A. Wünsche), „partial realization” (J. Neusner). Magyarul azt mondanám: „eset”, „aleset”.

19. Freud, a talán leginkább maradó könyvében (*Psychopathologie des Alltagslebens*, 1901; magyarul: *A mindennapi élet pszichopatológiája*, Budapest, 1958), arra használta a nyelvbotlásokat, hogy elfojtott tudattartalmak nyomába eredjen a segítségükkel. Az álmok nyelvi hátterét a szakirodalom egyébként behatóan tárgyalja.

20. Egy friss és személyes példát említék (Providence, RI, 1991. április 1.); a tárgy csábít arra, hogy ennyire személyes legyen. A jelen kézirat befejezésén dolgozva, napok óta halogattam néhány fontos telefonhívásomat. Az elintézetlen ügyek kissé már nyomasztottak. Az e napra (!) virradó éjszaka a következő álmodást láttam. – Egy hegyi vízmosásban vagy patakban megyek fölfelé. Nem tudom, mi okból, a kezemben kis gyíkot tartok. A víz sodra, bár hegynek föl, a folyással szemben mentem, egyre erősebb lett, s az állatka is kicsúszott a kezemből. Eleinte követtem, majd elém vágott, és előttem haladt, és egyre nagyobb lett. Végül már úgy láttam, hogy valóságos krokodilus, és valamiképpen ő húz engem. Hirtelen tudtam, hogy az egész jelenet álom, és hogy jelentése van. Megkérdeztem magamtól, mit jelenthet, hogy egy krokodilus került elém. Még mindig álomban, hirtelen tudtam, hogy az állat *crocodile*, és nekem el kell intézmem a sürgős telefonhívásokat (*to dial*). Ekkor felébredtem, rövid időre. – Az álom-történethez még hozzá kell tennem a következőket. Nagyon ritkán szoktam álmodni, ha netán álmodom is, rendszerint nem jegyzem meg, mit, és általában nincs bennem semmi különösebb érdeklődés az álmok iránt, vagyis a magam álmai rendszerint egyáltalán nem foglalkoztatnak. Az itt leírt álomban, amennyire utólag, a felébredés után, elemezni tudtam, magyarul beszéltem önmagamhoz, de a legvégén, amikor a *punt* megértettem, hirtelen tudtam, hogy minden angol nyelvű, visszamenőleg is. Egyébként a megszokott időben feküdtem le; az álom nem sokkal az elalvás utáni időszakra esett, amennyire meg tudom ítélni, az ún. REM alvási szakaszra (= Rapid Eye Movement, erről ld. Moorcroft, 1987). Utólag biztos vagyok abban, hogy más körülmények között, például, ha nem a jelen kéziratot dolgozom, ha nem angol nyelvi közegben, ha krónikusan befejezetlen munkáim miatt nem állandóan a *nolentem trahunt* gondjával küzdenék (vö. *Ducunt volentem fata, nolentem trahunt*: Seneca, *Epistulae morales*, 107,12) stb., nem álmodtam volna ilyesmit, vagy ha igen, nem maradt volna meg az emlékeze-

a beduin. Végig lehet próbálni, persze: két cigány megy a tevéjével a sivatagban... Na, nem. Két szerb megy a tevéjével a sivatagban... Ajaj. Higgyük el, legjobb a beduin.

Szóval, mondom. Két beduin megy a tevéjével a sivatagban... Zseniális. Egyszerűen zseniális indítás. Meg... megy... Ilyenkor persze jó, ha az ember elfeledkezik a mindennapi gondjairól. Éppen erre valók ezek a viccek. Ne gondoljunk például arra, hogy azért mennek, mennek, mert nincs más dolguk, mert mondjuk, munkanélküliek. Most az nem érdekes, hogy esetleg szegények ezek a beduinok. Lehet, nem érdekes. Emelkedjünk fölül, eszünkbe ne jusson a munkanélküliség. De a hajléktalanokra se gondoljunk, csak lazán, kapcsoljunk ki, engedjük el magunkat – egyszerűen csak MENNEK a beduinok, de nem azért, mert munkanélküliek, és nem is azért, mert hajléktalanok. És persze nem pártgyűlésre mennek. Ezeket most, kedves olvasó, felejtjük el, szóval... napfény... homok... sivatag... tevé... TEVE! beduinok... mennek...

Maga a vicc így szól: Két beduin megy a tevéjével a sivatagban... Álljunk meg egy pillanatra. Komolyan. Végül is egy maradó értékűről, egy alapviccről van szó, semmi aktualitás, semmi földhözragadság. Mert nem mondom, van ezeken a politikai izéken is mit röhögni. Nem is nagyon van szükségünk viccekre. Mert, mondjuk, azt mondom: „Vérpatak”; vagy azt: „Nép-nemzeti gerinc”; vagy azt: „Egymillió emberrel foglaljuk el a televíziót”, vagy „biológiai szükségletek” – szóval, ezeket mondom, és rögtön mindenki nevet. Nem olyan felszabadultan és boldogan, de mégis. De hát ezek olcsó, múlandó dolgok. Most jót nevetünk, aztán ki fog erre emlékezni úgy húsz-harminc év múlva? De egy igazi alapvicc, egy feltelmedkedős, egy általános érvényű... az azért mégis más. A vicc pedig a következő: Két beduin megy a tevéjével a sivatagban...

Tudják mit? Ez olyan jól kezdődik, hogy kár elrontani. A többi gondoljuk hozzá. De nehogy valami aktuálpolitikus!

temben még reggelig sem. – Ami pedig azt illeti, hogy nem szoktam álmodni. A *Babilóni Talmud* (R. Zeira) szerint (bT Ber. IX, 16 = p. 55B) aki hét egymást követő napon át nem álmodik, az gonosz ember. A súlyos elmarasztaláson azért nyomban enyhít is: Lehet, hogy volt álma, csak nem emlékszik rá. – Más. A magában az álomban megmagyarázott álom motívumához megjegyezhetem, hogy ismeri a mezopotámiai irodalom is, Nabú-naid egyik feliratán, a király legitimációs álmának leírásában szerepel (magyarul ld. Komoróczy G. ford., in: Harmatta János, Szerk., *Ókori Keleti Történeti Chrestomathia*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1965, p. 228 skk.; elemzéséhez vö. Oppenheim, *The Interpretation of Dreams*, p. 204 sk.). Az *Asszír Álmoskönyvben* van is egy omen, sajnos, csak a protaszisz maradt fenn, mely hasonló esetre vonatkozik: „Ha valaki álmában álmodt lát, és az álmodt elmondja (ti. az álomfejtőnek): [...]”. – Megjegyzendő, végül, még az is, hogy a *Babilóni Talmud* (R. Johanan) szerint (bT Ber. IX, 21 = p. 55B) az az álom, amelyet magában az álomban fejtenek meg, biztosan igaz. – Egyébként másnap reggel rögtön az első dolgom volt, hogy elintézzem, amit addig halogattam, a telefonjaimat.

21. Méltóságos álmok: „Ha valaki a »trónszék«-re vizek”: az illethető lehet férfi, nő, kutya, disznó. – Ha a »trónszék« meglátja egy nő

„titká”-t (azaz: szemérmét), illetve, „Ha más az ő »titká«-t látja meg”. – „Ha a »trónszék« álmában hány, vagy szennyvízbe nyúl, disznó húsát eszi, kutya teteméhez ér, leesik a tetőről” stb. – Mit mondjak: nem éppen a *Royal Art of Astrology* ... intjén álló jelek.

22. Csak a késő-középkorra hivatkozom. Az asztronómiát és az álomfejtést a középkorban is együvé tartozónak tekintették. Az összehasonlítást az álomfejtés javára a technika egyszerűsége dönti el, mint ritka világossággal megfogalmazva olvashatjuk a 12. századi Páscalis Romanus, a *Liber thesauri occulti* című munka szerzőjétől: „Nam in somniis vita et mors (stb.) levius quam in astronomia cognoscuntur, quia perceptio astronomie multiplicior est ac difficilior.” Idézi T. Gregory, *I sogni e gli astri*, in: Uő, Ed., 1985, az idézet: p. 117, 20. jegyz. (Páscalis szövegét kiadta: S. Collin-Roset, *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* 30, 1963, p. 141 skk.)

23. A jelenleg ismert legkorábbi horoszkóp egy ékírásos agyagtáblán olvasható, a –409 (= i.e. 410) évből.

24. A „káldeus” tudós: sarlatán.

25. Emlékszünk: „Flectere si neque superos, Acheronta movebo” – volt a *Die Traumdeutung* mottója (= *Aeneis* VII, 312); természetesen, Freudnál más értelemben.

IRODALOM

ALEXANDER, Charles N., et al., *Transcendental Consciousness: A Fourth State of Consciousness beyond Sleep, Dreaming and Waking*, in: Jayne Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams. A Sourcebook* (New York & London: Garland Publ., 1987), 282-315

ARTEMIDORUS (Daldianus), *Oneirocriticon*, ed. R.A. Pack (Lipsiae: Teubner, 1963). Újabb fordításai: Robert J. White, *The Interpretation of Dreams. Oneirocritica by Artemidorus. Translation and Commentary* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1975); D. del Corno, *Artemidoro. Il libro dei sogni* (Milano: 1975); Karl Brackertz, *Artemidor von Daldis, Das Traumbuch* (Zürich & München: Artemis Verlag, 1979 / München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979)

BRACKERTZ, Karl, *Das Traumbuch des Achmet ben Sirin übersetzt und erläutert* (München: C.H. Beck, 1986)

DAMBSKA, I., *Le problème des songes dans la philosophie des anciens Grecs, Revue Philosophique de la France et de l'Étranger* 151 (1961), 11-24

DENTAN, Robert K., *Ethnographic Considerations in the Cross-Cultural Study of Dreaming*, in: J. Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams*, 317-358, kül. p. 326 skk.: What Do Dreams Mean?

DODDS, E.R., *The Greeks and the Irrational* (Berkeley & Los Angeles: U. of California Press, 1951)

EISLER, Robert, *The Royal Art of Astrology* (London: Herbert Joseph, 1946)

FARADAY, Ann, *The Dream Game* (New York, etc.: Harper & Row, 1974), p. 66 skk.: Eight Common Dream Themes

FEYERABEND, Paul K., *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge* (London: New Left Books, 1975; rev. London & New York: Verso, 1988)

Uő, *Science in a Free Society* (London: New Left Books, 1978)

Uő, *Farewell to Reason* (London & New York: Verso, 1987)

Uő, *Three Dialogues on Knowledge* (Oxford: Blackwell, 1991)

FREUD, Sigm., *Die Traumdeutung* (1899) (7. kiad., Leipzig & Wien: Franz Deuticke, 1922). Magyarul legutóbb: *Álomfejtés* (Budapest: Helikon, 1985)

FRIEDEN, Ken, *Freud's Dream of Interpretation* (Albany, NY: State U. of New York Press, 1990)

FROMM, Erich, *The Forgotten Language. An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths* (New York & Toronto: Rinehart, 1951), p. 109 skk.: The History of Dream Interpretation; p. 148 skk.: The Art of Dream Interpretation

GACKENBACH, Jayne, Ed., *Sleep and Dreams. A Sourcebook* (New York & London: Garland Publ., 1987), 282-315

GOFF, Jacques Le, *Le christianisme et les rêves* (III – VIIe siècles), in: T. Gregory, Ed., *I sogni nel medioevo* (Roma: Edizioni dell'Ateneo, 1985), 171-218, ld. 216 skk.

GREGORY, Tullio, Ed., *I sogni nel medioevo (Lessico intellettuale europeo, 35)* (Roma: Ateneo, 1985)

GRINSTEIN, A., *Sigmund Freud's Dreams* (New York: International Universities Press, 1980)

GRUNEBaum, Gustave E. von & Roger Caillios, Eds., *The Dream and Human Societies* (Berkeley: U. of California Press, 1966)

HAHN István, *Álomfejtés és társadalmi valóság. Artemidorus Daldianus mint társadalomtörténeti forrás (Értekezések, emlékezések)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985)

HUNT, Harry T., *Toward a Cognitive Psychology of Dreams*, in: Jayne Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams. A Sourcebook* (New York & London: Garland Publ., 1987), 251-281

HUNT, Harry T., *The Multiplicity of Dreams: Memory, Imagination, and Consciousness* (New Haven & London: Yale U. Press, 1989)

JUNG, Carl G., *The Practical Use of Dream-Analysis* (1934), in: R.F.C. Hull, Transl., *Collected Works of Carl G. Jung*, 16 (Princeton: Bollingen, 1954), 139-161

Uő, *On the Nature of Dreams* (1948), in: Uo., 8 (1960), 281-297

Uő, *Symbols and the Interpretation of Dreams* (1964), in: Uo., 18 (1976), 185-264

JUNG, C.G., *Dream Analysis: Notes of the Seminar Given in 1928-1930*, Ed. W. McGuire (Princeton, NJ: Princeton U. Press, 1984)

KESSELS, A.H.M., *Ancient Systems of Dream-Classification, Mnemosyne*, 4th ser., 22 (1969), 389-424

Uő, *Studies on the Dreams in Greek Literature* (Utrecht, 1978)

KUHN, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions (International Encyclopedia of Unified Science. Foundations of the Unity of Science, 2, no. 2)* (2. kiad., Chicago: U. of Chicago Press, 1970). Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete* (Budapest: Gondolat, 1984)

LEWIS, Naphtali, *The Interpretation of Dreams and Portents (Aspects of Antiquity)* (Toronto & Sarasota: Hakkert, 1976)

LIESHOUT, R.G.A. van, *The Greeks on Dreams* (Utrecht, 1980)

LLOYD, Geoffrey E.R., *The Revolutions of Wisdom: Studies in the Claims and Practice of Ancient Greek Science* (Berkeley, etc.: U. of California Press, 1987), p. 30 skk.

MOORCROFT, William H., *Overview of Sleep*, in: J. Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams*, pp. 3-29

OVERHELMAN, Steven M., *The Oneirocritic Literature of the Late Roman and Byzantine Eras of Greece: Manuscript Studies, etc.*, I-II (Thesis, U. of Minnesota, 1981) (University Microfilms, no. 81-25,998)

OPPENHEIM, A. Leo, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East (Transactions of the American Philosophical Society, NS 46, no. 3)* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1956); és újabb fragmentumok: *New Fragments of the Assyrian Dream-Book, Iraq* 31 (1969), 153-165.

Magyar Lettre

internationale

ÍZELÍTŐ A TARTALOMBÓL

KISEBBSÉG – TÖBBSÉG / Tornai József, Peter Handke, Roger Friedland, Richard O. Hecht, Thomas Sowell tanulmányai, Drago Jančar, Kukorelly Endre, Viktor Jerofejev elbeszélései, Tomaš Šalamun verse.

BOLDOG AUSZTRIA / Eric Hobsbawm, Marek Zeleski, Nike Wagner, Anthony Burgess írásai.

A VÁROSOK SŰRŰJÉBEN / Szelényi Iván, Michael O'Loughin, Vincente Verdu tanulmányai, Tandori Dezső verse.

A DOKUMENTUMOK között Szolzsenyicin és Szaharov, a TUDÓSÍTÁSOK rovatban Adam Michnik és Tzvetan Todorov írásai.

MEGRENDELHETŐ AZ ALÁBBI CÍMEN:

Magyar Lettre Internationale Alapítvány.

1145 Budapest Columbus utca 39. Megjelenik negyedévente. Ára 97 forint. Előfizetés 4 számra: 388 forint.

Az Alapítvány javára befizetett összeg alapítványi hozzájárulásnak számít, és az adóalapból levonható!

Képeink

VILÉM FLUSSER

A környező világ színösszeállítása: a legtöbb felület és alapzat, amelyek között élünk, színes. A plakátfalak, a kirakatdíszletek, a közlekedési táblák, az ernyők, az alsónadrágok, a konzervdobozok, akárcsak a bennük a zöltség, az újságok és folyóiratok, filmek és televíziók – mind *technicolor* sugároznak. A század első felének szürke előidejéhez képest ez nem pusztán esztétikai változást jelent. A környező felületek azért sugároznak színesben, mert üzeneteket sugároznak. Jelenleg a bennünket és a világot érő üzenetek legtöbbször sík felületek kisugárzásaként ér bennünket. A környező világ immár nem sorokba, hanem síkokba van kódolva. Kódolt világunkat a közelmúltig uraló lineáris szövegek a kétdimenziós kódok szolgálatába léptek. Olyan síkok váltak az információ hordozójává, mint a fotó, a képernyő, a vetítővászon. Az analfabéta környezethez hasonlóan ismét a képek jelentik a nyilvános közvetítőket, amelyek révén információhoz jutunk. A képnek a szöveg ellen irányuló forradalma zajlik. Az ellenforradalmi folyamatra való tekintettel nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy új, eddig nem létező képfajtákról van szó. Ha a kodifikált világban kívánnunk tájékozódni, akkor tüzetesen szemügyre kell vennünk őket. A képek nem *pre-*, hanem *posztalfabetikusak*.

A lineáris írást – például a latin ábécét vagy az arab számokat – a képek ellen irányuló forradalom során találták fel. A mezopotámiai agyagtáblák erről tanúskodnak. Ezek közt például látható egy jelenet „piktogramokból” álló képe. Ezek a piktogramok jelentik a királyt és az általa legyőzött ellenségeket. Mellette ugyanezek a piktogramok még egyszer agyagba vannak karcolva, ezúttal azonban vízszintes sorban. Ez a sor egy szöveg; piktogramjai már nem magát a királyt és ellenségeit, hanem a mellette álló képet jelentik. A szöveg a kétdimenziós képről leválván egy dimenzióban oldódik fel, hogy a képet magyarázza. A szöveg úgy írja le a képet, hogy a benne levő szimbólumokat felsorolásszerűen számba veszi. Az abakusz köveihez („*calculi*”) hasonlóan rendezi el, hogy ezáltal, mintegy a borsószemek mintájára, „olvashatóvá” válhasson. A szövegek elbeszélések, a képi tartalmak kalkulációi.

A képeket értelmezni kell. A kép ugyanis – miként minden ember és világ közti közvetítés – sajátos belső dialektika uralma alatt áll. A képek a világot állítják elő, de elébe is állnak. Amennyiben a világot állítják elő, annyiban az embernek a világban való tájékozódását (térkép) szolgálják. Amennyiben viszont a világ elé állnak, annyiban elállják az ember odavezető útját. Az írást akkor találták fel, amikor a képek tájékoztató rendeltetésével szemben felülkereked-

kedni látszott a kirekesztő funkció. Az első írnokok képrombolóak voltak. Megvilágították, vagyis átfúrták az átlátszatlanul váló képeket, hogy újra a világ megismerésének eszközeként szolgáljanak és ne legyenek a világot elidegenítő borításként „imádat” tárgyai. Az első írnokok az bálványimádás ellen, a képek szolgálatába állított élet ellenében léptek fel. A proféták és Platon még tudatában voltak az írás ezen forradalmi, a képeket demitologizáló tulajdonságának.

A szövegek írói és olvasói olyan tudatszinten vannak, amely egy lépéssel hátrébb van a képek alkotóinak és befogadóinak tudatállapotánál. A „képirók” számára a világ jelenetek sorából áll. Ezeket kétdimenziós struktúrákban ismerik és élik meg. A „szövegírók” számára a világ folyamatok sorozatából áll. Ezeket egydimenziós struktúrákban ismerik és élik meg. A képek által strukturált tudat számára a valóság egy tényállás: a kérdés az, hogy milyen a dolgok viszonya egymással. Ez a mágikus tudat. A szövegek szerint strukturált tudat számára a valóság keletkezés: a kérdés az, hogyan esnek meg a dolgok. Ez a történeti tudat. Az írás feltalálásával veszi kezdetét a történelem.

Ez a találmány nem törölte el a képeket. A Nyugat, az egyetlen igazán „historikus civilizáció” történetét a kép és a szöveg dialektikája jellemzi. Az „imagináció” mint képértelmezési képesség és a „konceptió” mint szövegértelmezési képesség egymást váltják történelmünk során. A konceptió egyre imaginatívabbá válik és az imagináció egyre konceptuálisabbá. A nyugati társadalmakban két, egymással dialektikus ellentmondásban álló réteg különböztethető meg: a mágikusan élő és gondolkodó analfabéták (például a jobbágok) társadalomhordozó alsó rétege és a historikusan élő és gondolkodó írástudók (például a papok) uralkodó felső rétege. „Lent” a képek az uralkodóak, „fent” a szövegek. Mindkettő összekapcsolódott: a képek szövegeket „ilusztráltak”, a szövegek képeket „írtak le”.

A könyvnyomtatás feltalálásának és az általános iskolakötelezettségnek köszönhetően a képek és a szövegek közti dialektika drámaian átalakult. A szövegek olyannyira olcsóvá váltak, hogy előbb a polgárok, majd pedig a proletárok számára is elérhető lettek. A történelmi tudat – legalábbis a „fejlett” nyugati társadalmakban – közkinccsé vált. Az olcsó történelmi tudat túlsúlyra jutott a mágikus tudattal szemben. A képeket a napi életből a „képzőművészet” gettójába száműzték. Ezáltal a szövegek egyre jobban eltávolodtak a képektől: a 19. századtól kezdve, kivált a tudományok területén, „tisztán konceptuális” kezdtek válni, és tartalmuk egyre „elképzelhetetlenebbé” vált. Ezáltal a szövegek szem elől veszít-

Az írás a szerző *Nachgeschichten* című kötetében jelent meg (Bollman Verlag, Düsseldorf, 1990).

tették azon szándékukat, amin az írás feltalálása alapult, nevezetesen azt, hogy értelmezzék, mítoszatlanítsák a képeket. Így alakult ki, belső indíttatásaitól vezetve, a lineáris diskurzus.

A szövegeket ugyanolyan belső dialektika uralja, mint a képeket. A szövegek is elének állítják a világot, és eközben a világ elé állnak; ők is a világban való tájékozódást szolgálják, de át is fordulhatnak és átlátszatlan könyvtári falakat képezhetnek. Az ember képes elfelejteni a szövegek eszköz-szerű rendeltetését, és tud a szövegek rendeltetése szerint élni és megismerni. Ilyesfajta „szövegimádás” jellemzi a történelem utolsó állomásait. A politikai ideológiák ennek az elmeegyenségnek csak egyik lehetséges példáját nyújtják. A történelmi tudat elvesztette a lába alól a képzelet talaját és ezáltal érintkezését a kézzelfogható világgal, melyet a szövegek a képek közvetítésével állítottak elő. A 19. században bekövetkezett a történelmi tudat válsága.

A fényképek és minden későbbi műszakilag előállított kép – a filmek, videók, hologramok stb. – a szövegek elképzeltettségét szolgáló találmányok. Amiként eredetileg a szövegek a hagyományos képek ellen irányultak, hogy a képzelődés bennük rejtlő tébolyát meghaladják, úgy a műszakilag előállított képek is a szövegek ellen irányulnak, hogy az elképzeltetlenség bennük rejtlő tébolyát haladják meg. Az új képek alkotói és befogadói olyan tudatszinten állnak, ami egy lépéssel hátrébb van annál, mint amelyiken a szövegeket írták és olvassák, és két lépéssel hátrébb a tradicionális képek alkotásának és befogadásának szintjénél. Csakhogy egy ilyen „történelmen túli” tudatszint egyelőre olyannyira új, hogy nehézséget okoz rajta megmaradni. Újra és újra visszaesünk a történelmi tudatállapotba, és ezért a műszakilag előállított képek által kodifikált világban nehezen tájékozódunk. Úgy állunk, mint az analfabéták a szövegek világában.

Ezek a képek alapjában különböznek a tradicionális képektől. Az utóbbiak olyan emberek kísérleteként születnek, akik egy jelenetet szimbólumok útján egy felületen akarnak rögzíteni. Ezzel szemben a technikai képek egészen másként keletkeznek: a készülékek hatásokat fognak fel, melyek egy rögzítendő jelenetből indulnak ki. Röviden: tüneteket rögzítenek. A készülékek olyan ládák, melyek jelenetek tüneteit nyelik el, hogy azokat képekként köphessék ki. A készülékek programjai szövegeken alapulnak, például a kémia és az optika lineáris mondatain. A készülékek *transzkóderek*: történeteket és szövegeket kódolnak képpé. A folyamatokat programokká alakítják át. Olyan fekete dobozok, amelyek történeteket nyelnek el és utótörténeteket köpnek ki. A technikai képek transzkódolt történetek.

A technikai képek azt a látszatot keltik, hogy nem szimbolikusak, vagyis nem konvencionális kodifikáción alapulnak, miként a tradicionális képek és szövegek. Azt a látszatot keltik, hogy kauzális kapcsolatban vannak a leképezett jelenettel; úgy, mintha a jelenet volna az ok és ők maguk az okozat. Azt a látszatot keltik, hogy üzenetük vételéhez nem szükséges kibetűzni őket; hogy nem képesek „hazudni”; hogy „objektívek”. Ez veszélyesen megtévesztő. Valójában ugyanis az ezeket előállító készülékek a leképez-

dő jelenetek felfogott tüneteit szimbolikussá transzkódolják – a programok alapján. Valójában a technikai képeket sokkal nehezebb kibetűzni, mint a hagyományosakat.

A készülékek működését a televízió példáján világíthatjuk meg. A tévé gigantikus amfiteátrumot képez. A magánterek egyes képernyői a kiáramló képprogram kibúvójaként szolgálnak. A készülék a leképezett jelenet tüneteiből táplálkozik, videotekercsek-ből és mindenfajta szövegekből, riportokból, tudományos elméletekből, technikai használati utasításokból, a programozók utasításaiból. Történetekből táplálkozik és azokat programokká alakítja. A történeteket utótörténetekké fordítja át. A történet ezenközben nem szűnik meg, ellenkezőleg, egyre sebesebben gördül, mivel a készülék szívóhatása alá kerül. Mostantól kezdve a történet a készülék felé gördül, hogy ott transzkódolják. A készülék mindennemű történetet, politikát, művészetet és tudományt felszív, hogy strukturális ellentétébe, önmagában ciklikusan ismétlődő programokká kódolja át. A készülék a történés célja. A tévéműsor a történelem gátja, az idők teljessége. A történések általa nyernek jelentést. Ennek következtében a technikai képek nem jeleneteket mutatnak, miként a tradicionális képek, hanem történéseket. Ám ezek maguk is képek. Más szóval: aki a világot általuk éli és ismeri meg; aki általuk van programozva, az a világot mágikusan éli és ismeri meg. A technikai képek jelenleg zajló ellenforradalma a mágikus tudathoz vezet vissza. Ezenközben szó sincsen az analfabetizmus áldásaihoz való visszatérésről, hiszen a technikai kép mágija nem hiten, hanem programokon alapul. A „program” előírást jelent. A technikai képek számára a mágiát előírták. Az írás előttük áll. A technikai képek írás utániak. A történési szövegei *pretextusok*ként, *elő-írásként* szolgálnak számukra. A történeteket *pretextusokká* alakítják, maguk pedig történet utániak. A technikai képek által kodifikált világ mágija nem olyan, mint a történelem előtti mágia: az embernek a világban való tartózkodása. A technikai képek mágija előírt viselkedésmód.

Az előírt viselkedésmód alól csak úgy lehet kibúvót találni, ha sikerül a bennünket programozó technikai képek kibetűzése. Ez nem sikerülhet akkor, ha megmaradunk a történelmi tudat szintjén, mivel a technikai képek e „mögött” állnak. Meg kell kísérelni a történelmen túli tudatszint elérését. A jelenlegi ellenforradalmat csak akkor lehet kijátszani, ha annak tudatszintjén tartózkodunk. Tehát nem a „képzeletet” vagy a „konceptiót”, hanem a technoképzeletet mozgósítjuk. A technikai képek kibetűzhetők. Ám ez nem a mögöttes motívumok, ürügyek (*pretextusok*) feltárása során, hanem csakis a készülék struktúrájának feltárása révén valósítható meg. Csak így remélhetjük, hogy úrrá leszünk ezeken a készülékeken. E kihívás elé állítanak bennünket képeink.

FORDÍTOTTA TILLMANN J. A.

Tankönyv- háború

VITÁK A GIMNÁZIUMI IRODALOMOKTATÁS
REFORMJAIRÓL
A HETVENES – NYOLCVANAS ÉVEKBEN

Miért vált ki szokatlanul heves indulatokat egy gimnáziumi irodalomtanterv? Miért kerül az 1979-től folyamatosan bevezetett reform-tankönyvsorozat minden egyes kötete — az egyik korabeli fórum spontánul kialakult rovatának címét idézve — viták "keresztüzébe"? Hogyan történhetett meg, hogy az oktatási kormányzat által megrendelt, az oktatási miniszter által megrendelt, az oktatási miniszter által engedélyezett hivatalos tankönyvet a honi sajtóban a honi oktatás- és kultúrpolitika prominensei támadják, míg a Szabad Európa Rádió irodalomkritikusa védelmezi? Miért rendeznek tankönyvvitát a pártközpontban 1985-ben, és miért zárolják a negyedik tankönyvet ugyanebben az évben? Hogyan jutnak el a polémia hullámai az UNESCO párizsi központjában?

Sok egyéb mellett ezekre a kérdésekre is választ ad a TANKÖNYVHÁBORÚ című dokumentumgyűjtemény, amely a nagyszerű írók lázadása után, az MTA Irodalomtudományi Intézete által kiadott Irányított irodalom című sorozat második köteteként jelenik meg. Válogatást ad az 1975 és 1985 között dúló, a pedagógus és irodalmár közvéleményt egyaránt megosztó viták anyagából; a dokumentumok fele nyomtatásban most lát napvilágot először. A kötetből hiteles képet kaphatunk arról, hogy az ún. késő-kádári korszakban nemcsak a gazdasági, hanem a kulturális életben is milyen ellenállással és csapdahelyzetekkel találta szembe magát egy ilyen, valóban formátumos reformelképzelés. A dokumentumok közreadásával, a pro és kontra érvek tárgyilagos bemutatásával a TANKÖNYVHÁBORÚ lehetőséget teremt arra, hogy a tanügy kulisszái mögé a kérsében csak közvetve érdekelt olvasó is bepillantasson, de a közelebről érintettek — tanárok, oktatásügyi szakemberek — számára is sok érdekes és új, a mi változások közepette mellőzhetően tanulságos információt nyújt a könyv.

"Hogyne értették egyet Pándi elvtársal abban, hogy demokratikus összefogásra lenne szükség, és ez föltétlenül oldaná a meglévő feszültségeket! Csak hogy amú is ért demokratikus összefogáson és amú én értek rajta, az némiképp különbözik egymástól... Demokratikus összefogás csak akkor lehetséges, ha nem abban gondolkoznak, hogy mellettünk van-e a többség, melynek nevében esetleg figyelmen kívül hagyható a többi kisebbség. Hanem abban gondolkoznak, hogy kizárólag kisebbségek vannak, sokféle meggyőződéssel, sokféle állásponttal, melyek minden tiszteletre méltóak lehetnek, s ezek a kisebbségek képesek szót érteni egymással, részben elfogadva, részben pedig — mert ez is hozzátartozik a demokráciához — elutasítva egymás érveit."

(VERES ANDRÁS: ZÁRSZÓ A JÓZSEF ATTILA KÖR TANKÖNYVVITÁJÁN)

BOLTI ÁRA: 198,— FT

MEGRENDELHETŐ KÖZVETLENÜL IS AZ ARGUMENTUM
KÖNYVKIADÓNÁL, 20% ÁRKEDVEZMÉNNYEL.

CÍM: 1112 BUDAPEST, KÉRŐ UTCA 4. TELEFON: 182-6118

Látogatás az öreg hölgnél

TÖRÖK ANDRÁS

Még boldogult úrfikoromban, amikor a Horizont mozi Híradó mozi névre hallgatott, s még óránként ismétlődött a műsor, egyszer rendeztek egy kanadai rajzfilmhetet, akkor s ott láttam a filmet a pasasról, aki önfeledten csónakázott, és akkor a kamera elkezdett távolodni tőle, és akkor már látszott, hogy ez egy tó, aztán már a tó is csak egy kis pont lett, aztán már az észak-amerikai kontinenst lehetett felismerni, sőt a földgolyóbist – aztán ez a kamera, vagy mi, egyszerűen kihátrált a Naprendszerbe, sőt még hátrébb, aztán már csak a Tejutat lehetett látni, ahogy ott gomolygott; és akkor egyszer csak megfordult a mozgás iránya, és szép lassan megtettük visszafelé is az utat: Naprendszer – Föld – Amerika – Kanada – Ontario tó – csónak. Már azt hittem, hogy vége a filmnek, amikor egyszer csak egyre közelebből láttam a szivar keze fején a bőrt, aztán belemásztunk egy pórusbá, aztán egyre beljebb a testbe, egyre kisebb és kisebb szerkezeti elemekbe, míg végül ott sötélt az atommag, s körülötte vígan körözött egy elektron... Aztán persze ugyanez vissza, s abban a pillanatban, hogy a film elérte a kezdő képkockát, kiíródott a film címe: *Zoom*, amiről én még akkor nem tudtam, hogy azt jelenti: gumiobjektív.

Az öreg hölgy a kanadai Torontóban lakik, az Albany Avenue 69 alatt, egy kis viktoriánus villában – de ne tessenek azt hinni, hogy könnyű volt a címét megszerezni: egy bécsi „nagyon kis konferencián” át vezetett az út hozzá. A nagyon kis konferenciát az különbözteti meg a kis konferenciától (mely kicsinysége folytán lehet nagyon elegáns, sőt nagyon fontos is), hogy szeretne nagy lenni, de ez a pénzügyi nehézségek miatt nem megy, de ez később derül csak ki, s akkor már az óvárosi, túl fényűző, túl nagy, alkalmasint túl rokkó színházterem (mint helyszín) már adott – odáig kell villamosozni a szerény negyedben található, helyi szakszervezeti vezetőről elnevezett, szakszervezeti üdülőre emlékeztető (bentlakó átképzősök szállásául szolgáló) szerény szállásról. Mesélhetnék a kelet–nyugati kapcsolatfelvételt bátorító konferenciácska vasvillával összehányt szereplőiről, a levantei Tudományos Sakálról, a nagyvállalati műgyűjtést kutató amerikai Kékharisnyáról, a leningrádi Tébolymult Barátokról, a lódzi Derékmájerről, többször is eszembe jutott, hogy milyen szépen beleillene ebbe a társaságba P. József, a Múzeum-kerti Széchényi Könyvtár valamikori ostroma (ez volt – nem vicc – a füzete tetejére írva: P. J. „SZOT-DÍJAS MUNKÁSDALKUTATÓ”), ha ugyan el nem vitte a szégyen, mikor, ugye tetszenek emlékezni, a *Kritikában* terjedelmes cikk mutatta ki, hogy thalykálmánkodásról (vagy talán mcphersonkodásról?) volt szó, ugyanis az adatközlők neveit kizárólag a *Népszabadság* munk. mozg. halálórási rovatából merítette.

I. E. B.-NEK, KÖSZONETTEL

Itt figyeltem fel az Ír Bányászbölényre, akiről csak hazafelé, a Liszt Ferenc expresszvonaton (ott, ahol a fotocella mindig erősebb) ott derült ki, hogy valójában nem ír, hanem velszi, és baptista misszináriusok gyermeke, aki Zaire-ban született, és litván-kanadai zsidó nő a felesége, és Kelet-Európa-buzi, és mindent tud, és mindent megtanít, és az életet minden általam ismert filozófiánál jobban élvezzi, (talán csak egyet kivéve), s a kanadai Ír-szövetség kongresszusán őt kérték fel megnyitó előadást tartani, – pedig nem is tagja a Szövetségnek –, és így mutatták be a tagságnak: *íme: uraim, Kanada Leggonoszabb Tolla!*

Tudtam, hogy ő vezet majd el emberemhez... Csakhogy: az öreg hölgy létezéséről meg nem tudtam. Akkor még.

Minden városban kell lennie egy olyan embernek, akiről azt hiszik – legalább a külföldiek, hogy ő maga a Város. Aki mindenről tud, akit arra felé visz a lába, ahol az új, a jó történik. Ilyen embert látni, megérinteni külföldön nagy dolog. Mert az utazóba ilyenkor átáramolhatik a Tudás, a hely Szellemé. Ám az ilyen találkozást előre szervezni nagyon nehéz, mert tudni kell hozzá, hogy ki az illető – s a helyszínen, mikor meg már kiderül, túl késő, szinte lehetetlen – a Szép Városban például megtaláltam az emberem (a könyvből): *HARRY DW, aka Sir Lunchalot, Society's Bad Boy, and Arch Hedonist of San Francisco*, ám igencsak nagy szégyen ért, mert hiába írtam nagy műgonddal levelet, hiába írtam meg, hogy én is olvastam a *Dorian Grayt*, és ha magam csak más bűnökben vagyok is elmarasztalható, azért tudok a bűnökről a saját városomban: nem fogadott és nem is válaszolt.

Először azt hittem, ott a vonaton: ő lesz az én emberem, a Velszi Bányászbölény: de nem – talán mert ő nem a tevő, csak a (tüneményes) tívtevő? Volt két igazi tevő: D., a milliárdos nagyvállalkozó, a magyarul álmodó, magyarkerülő repülőteret tulajdonos, a legnagyobb torontói tevő, akinek irodája giccsbe hajló (tán némelykor bele is érő) üvegszobrokkal van tele, és egy különös mobillal: ide-oda (motorral) billegtetett plexihasáb, amelyben lustán hőmpölygő, hupikék folyadék vonaglik; őt ismerte a város, de ez – véltem – nemigen kölcsönös, a hűvös, embergyűlölő, Jaguár-védte burokbá nem hatolhat el a város: így aztán ő nemigen ismerheti a várost.

A másik tevő: V., a művész-építész, a város pórusain ki-be bujkáló, abban érzi a gyönyörűséget leő bonvivant: étterem szegletében a vont horony, a szög a falban, a pincéző mosolya, a régi budapesti emlék, a teljes élet: ez mind kell neki: ő sem lehet a Város felett gomolygó Pneuma, a cseppben a tó – ők ketten szerezték a

(többi?) pénz a hencidától boncidáig tartó, több hónapos magyar kultúrfesztiválra, ahol már csak a gasztronómiai bemutatón lett rosszul az ember a sok zsíros kolbász látványától (is), De minden más: mintha egy kisméretű nagy kultúr nemzet lennének... S tessenek elképzelni: megjelent a Magyar Elnök is, és az ezerszemélyes gálavacsorán odament minden asztalhoz, és kezet fogott minden emberrel, még énvelem is, és én persze nem mondtam, hogy Elnök Úr, kérem, velem otthon is lehet.

Bizony: az illető kilitére csak a helyszínen derül fény. Az ő neve mindig könyvben nagyon leírva. Mire kiderült, hogy öreg hölgy az illető, megtudtam azt is, hogy amint az illik is, soha senkit nem fogad, mert legendás, és már nagyon öreg. Nagy szerencsém volt, mert fel is vette a telefont, és ő is megmondta: „Nagy szerencséje van, fiatal ember, mert általában én nagyon védem az időmet, nincsen belőle sok, annál több elvégezni való munkám, de szerencséje van, mert operálták a szememet, és most nem tudok dolgozni. Szívesen látok látogatót.” Ezt mondta lassú, elhaló hangon.

Ez a város, ez a Manhattanbe ojtott Zürich: nem elsöre hódít, Jan Morris, a városirodalom fejedelme szerint ez a város a megtestesült kompromisszum, a szaporodó felhőkarcolók ellenére a konzervatívizmus és a városvédelem csodája: kapitalista de együttérző, amerikai de royalista, „multikulturális” de hagyományörző; állítja, hogy elférne még a városban néhány millió ember, hogy a villamos megáll, ha az ember át akar menni az úton, 1984-ben, mikor a város éppen 150 éves volt, Jan Morris egy kiírásban vélte felfedezni Toronto kvintesszenciálisan emberszabású voltát, amely a 25 éves Opel Rekord modernségű városháza udvarán telente működő jégpálya kapuján virít: „Nyitva hétfőtől szombatig reggel 9-től este 10-ig. Vasárnap reggel 9-től este 10-ig.”

Hajjajaj! Hol van ez már! Toronto azóta harmadik sebességbe kapcsolt. Lerombolták a belvárost, s posztmodern felhőkarcolók tucatjai emelkednek a vasút és a városháza között. A város most lépett meghatározó életszakaszába. Ami Párizsnak, Bécsnek az 1870-es, 80-as évtized volt, az történik most ott. Ezer évre most alakul ki egy monumentális városközpont. Soha nem éreztem ennyire, hogy valahová vissza kell majd menni – látni az elkészült, nagy művet. A finom anyagok, a lefegyverzően gondos, részletgazdag enteriőrök, az emblemikus megjelenés – a földről, a másik felhőkarcolóból, a város bejáratánál lévő szigetről, a „világ legmagasabb szabadon álló építményéről” – mindenünnen nézve újszerű, eredeti, illendő látképet nyújtanak az új központ épületei. 1996-ra talán minden kész is lett itt. Csak körbe kellene keríteni: máris ki lehetne írni: Világkiállítás.

Jane Jacobs (1916 –) várostervező és szociológus, a *Nagy amerikai városok élete és halála című híres könyv szerzője. New Yorkból költözött Torontóba, hogy lássa elveit megvalósulni.*

– Fityfenét – mondta az öreg hölgy, mikor, túl a különös koktélon, feleltem a dolgot. – Vietnam miatt jöttünk el. Egy tüntetésen láttam a felsorakozott katonákat és azt mondtam: mostantól nem ez az én hazám. Nézzünk körül, hol lehetne élni.

A férjem ismerte Torontót, járt ott három napra egy kórházépítéssel foglalkozó konferencián. Neki se tetszett ez a Vietnam-dolog, azt mondta, menjünk Torontóba, ott, ha másképp nem, műszaki rajzolóként el tud majd helyezkedni. Aztán próbaidőre tényleg ide is költöztünk: a szomszéd házban volt egy óvoda, ott dolgoztam egy kicsit, mint kisegítő. Volt ott mindenféle gyerek – mindegyik dicsekedve emlegette, milyen nemzetiségű. Én ukrán vagyok, én cseh, én filippíno. Ez nagyon tetszett nekem. Hogy nix olvasztótégely. Mozaik van. Ezt mondogatták nekem. Hogy Kanada mozaik akar lenni. Hát ott és akkor döntöttem el, hogy itt akarok élni.

– Az is nagyon tetszett, hogy itt Kanadában nem félnek valamit nem megtenni. Akár húsz év tervezés, felmérés, latolgatás után. És nem tehetetlenségből. Hanem mert így dőlnek el a dolgok.

Jane mesébeli, roppant öreganyó. Férje őszi falevelet hozott neki, megjött a moziból, ahol kanadai művészfilmet nézett meg. Remélem, a szeme rendbejött, s nem kell állandóan viselnie a szízemüvegszerű fekete monstrumot. Vagyis hogy megint nem fog senkit fogadni. Helyette egy különleges kocsmát tessenek felkeresni: címe: Naprendszer – Föld – Amerika – Kanada – Ontario állam – Toronto – Davenport Road 255 – földszint, a neve: *The Idler*, éppen úgy hívják, ahogy a 2000 kéthavi, torontói testvérlapját. (A *henyélő? A láblógázó?*). A lap első emeleti tágas szerkesztőségét a kocsmán át, egy csigalépcsőn lehet megközelíteni; a vasárnap esti felolvasásokat csak a kanadai irodalom friss hajtásai iránt erősen érdeklődőknek ajánlom.

De akkor is érdemes legalább a küszöbig odaódlázkodni; ez van ráírva, rézbetűkkel: *Sir, there is nothing which has yet been contrived by Man by which so much Happiness is produced as by a good Tavern or Inn. (Dr Johnson).*

Ott, az *Idler*-ben azon töprengtem, hogy vajon mit akar ez az egy város, Budapest, ez az egy város, így Bécs nélkül.

Hazajöttem: hamar itt volt a Demcskyvel küldött ajánlat: legyen a kiállítás ott, események itt. Én egy eseményt tudok elképzelni itt: egy hatalmas *Social Safari* programot. Az érdeklődő látogatók magyar családokhoz látogatnak el, magyar negyedekbe. Nézik, tanulmányozzák az átmenetet. Már feltéve, hogy az átmenet mérnökei hagynak addigra valami egyéni ízt. (Hagyni fognak).

A szépen felújított Múcsarnok központi termében Jane ülne, s a termekben a művei inspirálta tervek és projektek. 1996-ban Jane Jacobs 80 éves lesz. A legszebb kiállítási kor-

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja februárban is nyitva áll az érdeklődők előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén, este hétkor, a megszokott, új helyen, a *Merlin Színház*ban. (Az V. Gerlóczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

1992. február 20-án a 2000 régi barátja, szerzője és mecénása, **Soros György** lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy mit gondol a szabadságról, szerelemről, hogy boldogít-e a pénz, hogy miképpen tesz különbséget barát és „barát” között, hogy miért nem tette be a lábát soha a Wall Street-i tőzsdére.

TÖRÖK ANDRÁS (2000) JORDÁN TAMÁS (MERLIN)
SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

MEGJELENT A
MAGYAR RUSSZISZTIKAI INTÉZET
ÚJ SOROZATA, A
SZOVJET FÜZETEK LEGÚJABB SZÁMA:

A Gulag a statisztikai adatok tükrében

A szovjet koncentrációs táborokra vonatkozó,
pontos kimutatásokat tartalmazó
— a legutóbbi időig titkos —
dokumentáció első feldolgozása.

A sorozat egésze vagy részei (közületeknek
példányonként 199 Ft-ért, magánszemélyek-
nek 89 Ft-ért) megrendelhetők a
Magyar Russzisztikai Intézet címén.
(1364 Budapest P.O.B. 107).

MAGYAR RUSSZISZTIKAI INTÉZET

„A történeti szovjetológia műhelye”